

T.C.
Aile ve
Sosyal Politikalar
Bakanlığı

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri
Genel Müdürlüğü

ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMESİ Kamu Kurumları İçin Uygulama Rehberi

ISBN : 978-605-4628-40-7

Yayımcı Bilgileri

Yayımcının bulunduğu şehir: Ankara
Yayımcı adı: AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI
Alt birimi: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Yayının tarihi: 2012
Matbaa Adı: Matus Basımevi
Matbaa adres: Matbaacılar Sitesi 558.Sokak No:2 İvedik Organize Sanayi ANKARA
Matbaa şehri: Ankara
Matbaa ilçe: Yenimahalle

Basım Bilgileri

Basım tarihi: 29-12-2012
Kaçınıcı basım: 2. bs.

ÖNSÖZ

Engellilik politikamızın temelini, engelli haklarının insan hakları hukukunun ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmesi ve engellilerin toplumsal hayatın tüm alanlarına ayrımcılığa uğramaksızın ve diğer bireylerle eşit katılımlarının sağlanması oluşturmaktadır. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Türkiye tarafından bu perspektif doğrultusunda, imzaya açıldığı 30/3/2007 tarihinde imzalanmış ve Dünya Engelliler Günü olan 3/12/2008 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır. Sözleşmenin onay süreci 28/9/2009 tarihinde tamamlanmış, aynı tarihte imzalanan Ek İhtiyari Protokolün onay sürecinde de, tasarının 2014 yılı Mart ayı itibariyle TBMM’ye sevk edilmesi ile son aşamaya gelmiştir.

Türkiye’nin engelliler politikasına ilişkin temel bakış açısı, 2005 yılında yürürlüğe giren ve engellilik alanında çerçeve niteliğinde olan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile ortaya konulmuştur. Sözleşme’nin ilgili kurumlarca uygulanmasının teşvik edilmesinden ve izlenmesinden sorumlu odak kurum olan Bakanlığımız, bu sorumluluğunu, yeni yasal düzenlemeler, koordinasyon çalışmaları, proje ve uygulamalarla, etkin bir şekilde yerine getirmeye devam etmektedir. Bu çerçevede, 5378 sayılı Kanun, 6/2/2014 tarihli ve 6518 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle, Sözleşme’nin bakış açısına ve öngördüğü yükümlülüklerle yönelik vurguları daha da güçlendirilerek, başta amacı, ilkeleri ve engelli tanımı olmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca, engelliliğe dayalı ayrımcılık, makul düzenleme ve erişilebilirlik gibi temel kavramlar tanımlanarak mevzuatta ilk defa yer almaları sağlanmıştır.

Sözleşmeye ilişkin çalışmalar çerçevesinde halen BM Kalkınma Programı işbirliği ile yürütülen “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Uygulanma ve İzlenmesine Destek Projesi (2013-2014)” kapsamında, ilgili ve sorumlu kamu kurumlarının konu hakkında farkındalığının artırılması, Sözleşmenin uygulanmasının izlenmesini sağlamak üzere gösterge setleri ve veri toplama metodolojilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Diğer taraftan, engelli haklarının korunması, kullanılması ve geliştirilmesine ilişkin konularda idari ve yasal düzenlemelere ilişkin çalışmalar yapmak, strateji belgesi ve eylem planları hazırlamak ve onaylamak, haklar konusunda kurumlar arası işbirliği ve koordinasyonu sağlayarak farkındalık oluşturmak amacıyla 19/07/2013 tarihli ve 2013/8 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile oluşturulan “Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu”nun ilk toplantısı 2014 yılı Mayıs ayı içinde yapılacaktır.

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğümüz tarafından 2012 yılı içinde, farklı hedef grupların Sözleşme ve getirdiği yükümlülükler bakımından bilgilendirilmesi ve engellilere yönelik politika ve uygulamalarda Sözleşmenin esas alınması amaçlanarak “İnsan Hakları ve Özürlülük Bilgilendirme Seminerleri Projesi” yürütülmüştür. Yrd. Doç. Dr. İdil Işıl Gül danışmanlığında gerçekleştirilen Proje kapsamında, yasama uzmanları, yargı mensupları, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerine yönelik seminerler düzenlenmiş ve uygulama rehberleri oluşturulmuştur. Ayrıca, Sözleşmenin görsel - işitsel ve kolay okunur formatları oluşturularak tüm engelliler açısından erişilebilir olması sağlanmıştır.

Engellilik olgusuna yönelik hak temelli bakış açısının yaygınlaşmasının, “engellilerin toplumsal hayata ayrımcılığa uğramadan tam ve etkin katılımlarının sağlanması” şeklinde özetleyebileceğimiz vizyonumuzu gerçekleştirebilmek açısından hayati önem arz ettiğini düşünüyoruz. Bu amaca yönelik olarak hazırlanan Uygulama Rehberlerinin, engelli haklarının korunmasına, geliştirilmesine ve engellilik alanındaki çalışmalara önemli katkılar sağlayacağına dair inancımı vurgulayarak Projenin yürütülmesine katkı verenlere teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Ayşenur İSLAM
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

ÖNSÖZ

Günümüzde engellilik konusunun insan hakları ekseninde değerlendirilmesi uluslararası düzeyde kabul gören temel bakış açısı durumundadır. Bu kapsamda gerek Birleşmiş Milletler gerekse diğer uluslararası örgütlerin politikalarında son yıllarda artan bir önemle engellilik konusu insan hakları, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik kavramları ile birlikte anılmaya başlamıştır. Bu öneme binaen BM tarafından kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, engellilik konusunu insan hakları anlayışı üzerine inşa ederek insan onuruna ve bireysel özerkliğe saygı, ayrımcılık yasağı ve eşitlik, katılım, farklılıklara saygı, fırsat eşitliği ile erişilebilirlik kavramlarını esas almakta ve ülkelerin engellilik politikalarını yönlendirecek uluslararası düzeyde hukuki bir zemin oluşturmaktadır.

Sözleşme engellilerin haklarının, bu kavramlar ışığında gerçekleştirilmek üzere, tüm politika ve programlarda bütüncül bir anlayışla korunması, teşvik edilmesi ve bunun için gerekli yasal ve idari tedbirlerin alınması, engellilerin haklarını ihlal eden her türlü uygulamaya son verilmesi, özellikle de her hakkın kullanımı bakımından engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadele tedbirlerinin alınması yönünde taraf devletleri yükümlü kılmaktadır.

İnsan haklarının teşvik edilmesi ve korunmasında toplumun tüm kesimlerinin anahtar bir rolü bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle Sözleşme'nin ülkemizde uygulanmasını teşvik amacıyla gerçekleştirilen İnsan Hakları ve Özürlülük Bilgilendirme Seminerleri; kamu kurumları, yasama, yargı ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin dikkatini Sözleşme'ye çekmek adına önemli bir adım olmuştur. Bu kapsamda Proje çıktılarının yaygınlaştırılması da farkındalık çalışmalarının sürdürülebilirliği ve daha fazla kişiye ulaşması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Proje kapsamında basılan uygulama rehberleri de, engelli haklarının korunması ve güçlendirilmesi için Sözleşme'nin hayata geçirilmesine yönelik çabalara yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Rehberler, Sözleşme ve hükümlerine dair bilincin artırılmasını, engellilik konularına dair hak temelli anlayışın teşvikini ve Sözleşme'nin fiili olarak hayata geçirilmesinde gerekli çerçeveyi sağlamayı hedeflemektedir.

Uygulama rehberlerinin ilgili tüm taraflarca engelli bireylerin haklarının temin ve teşvik edilmesine katkı sağlayacağı ümidiyle, projeye emek veren herkese teşekkür ediyorum.

Dr. Aylin ÇİFTÇİ

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri
Genel Müdürü

I. GİRİŞ	9
II. ENGELLİLİĞE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR	10
A. Tıbbi (Medikal) Yaklaşım.....	10
B. Toplumsal (Sosyal) Yaklaşım	11
C. İnsan Hakları Yaklaşımı	13
III. ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME	13
A. Sözleşmenin Arka Planı.....	13
B. Türkiye ve Sözleşme	15
C. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yorum ve Uygulamasında Yararlanılabilecek İnsan Hakları Hukuku Kavram Ve İlkeleri	15
D. Sözleşme'de Yer Alan Özerk Kavram ve İlkeler	18
a. Sözleşme bağlamında engelli birey ve engellilik.....	18
b. Erişilebilirlik, anaakımlaştırma ve içermeci toplum	20
c. Engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağı ve makul düzenleme	21
E. Taraf Devletlerin Sözleşme'ye İlişkin Genel Yükümlülükleri.....	23
F. Sözleşme'de Güvence Altına Alınan Hak ve Özgürlükler.....	25
1. Yaşama Hakkı.....	25
2. Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar	26
3. Yasa Önünde Eşit Tanınma	26
4. Adalete Erişim.....	28
5. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği.....	29
6. İşkence, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Maruz Kalmama	30
7. Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama	31
8. Kişisel Bütünlüğün Korunması.....	32
9. Seyahat Özgürlüğü ve Uyruluk	32
10. Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma.....	33
11. Kişisel Hareketlilik.....	34
12. Düşünce ve İfade Özgürlüğü ile Bilgiye Erişim	34
13. Özel Hayata Saygı	35
14. Hane ve Aile Hayatına Saygı.....	36
15. Eğitim.....	38
16. Sağlık.....	40
17. Rehabilitasyon ve Rehabilitasyon.....	42
18. Çalışma ve İstihdam	43
19. Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma.....	45
20. Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım.....	47
21. Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım	48
G. Sözleşme'nin Teknik Hususlara İlişkin Hükümleri	49
1. İstatistikler ve Veri Toplama	49
2. Uluslararası İşbirliği.....	50
IV. SÖZLEŞME'NİN ÖNGÖRDÜĞÜ YAPILAR	52
A. Ulusal Yapılar.....	52
B. Uluslararası Yapılar.....	52
1. Engelli Hakları Komitesi.....	52
a. Komite'nin Denetim Görevleri.....	55
i. Taraf Devlet Raporlarının İncelenmesi Suretiyle Denetim	55
ii. Bireysel Başvurular ile Grup Başvuruları.....	56
iii. Soruşturma.....	57
b. Komite'nin Taraf Devletlere Yol Göstermeye Yönelik Çabaları	58
i. Genel Yorumlar	58
ii. Genel veya Tematik Konuların Tartışılmasına Hasredilmiş Günler.....	58
iii. Beyanlar	58
2. Taraf Devletler Konferansı.....	58
V. SONUÇ	58

I. GİRİŞ

Farklı kültürlerde engellilik kavramına atfedilen anlama ve farklı devletlerin mevzuatlarında benimsenen tanımlara göre değişmekle birlikte, dünya nüfusunun yaklaşık % 15'inin, başka bir ifade ile bir milyardan üzerinde kişinin engelli olduğu tahmin edilmektedir.¹ Engelli kişilerin aileleriyle birlikte düşünüldüğünde, dünya nüfusunun yarısına yakın bir kısmının engellilikten etkilendiği görülmektedir.

1991 tarihli bir Birleşmiş Milletler raporu, engelli kişilerin, "Toplumsal hayatla bütünleşmeleri ve tam katılımları önündeki fiziksel ve sosyal engellerin varlığı nedeniyle, kabul edilemeyecek koşullarda yaşadıklarını" ifade etmiştir.² Gelişmekte olan ülkelerde, engelli çocukların sadece % 2'si eğitim alabilmektedir.³ Ülkeden ülkeye oranlar değişmekle birlikte, işsizlik oranları, genel nüfusun işsizlik oranlarının her zaman çok üzerinde olmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2003 yılında yayınladığı bir raporda, gelişmekte olan ülkelerde engellilerin işsizlik oranının % 80'in üzerinde olduğunu ifade edilmiştir.⁴ 2002 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırma ise, Türkiye'de engellilerin % 78'inin işgücüne dâhil olmadığını, işgücüne dâhil olan %21.71'lik kesimin istihdam oranının ise oldukça düşük olduğunu ortaya koymuştur.⁵ Dünya Bankası tarafından 2002 yılında yapılan bir araştırma, eğitim ve istihdam olanaklarından sistematik şekilde dışlanan engellilerin 'yoksullar arasında en yoksul' kesimi

oluşturduğunu göstermektedir.⁶ Aynı raporda, engellilerin toplumsal hayata tam katılımlarının ve engellilere fırsat eşitliği sağlanmasının, sadece engelliler bakımından değil, atıl nüfusu azaltmak suretiyle tüm toplum bakımından ekonomik ve sosyal fayda sağlayacağı da ifade edilmiştir. Engelli işsizliğinin toplumsal hayata katılma imkânlarını büyük ölçüde sınırladığı ve böylelikle engelli bireylerin toplum dışına itilmesine neden olduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır. Ancak, çalışan engelliler bakımından da sorunların tümünden çözülmüş olduğu söylenemez. Zira çalışma hayatına katılan engelliler, nitelikli olsalar dahi nitelik gerektirmeyen işlerde (örneğin santral memuru veya kat görevlisi olarak) çalıştırılmakta, ya da evde çalışmaya teşvik edilmektedir. Yine, engellilerin çalışma hayatına katılmasını amaçlayan kota sisteminin var olduğu ülkelerde, engellilerin zaman zaman kâğıt üzerinde çalıştırıldığı, başka bir ifade ile fiili çalışmanın söz konusu olmayabildiği de görülmektedir.

Türkiye Özürlüler Araştırması, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı – Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, Ankara, 2002. Uluslararası örgütler tarafından hazırlanan raporlarla ortaya koyulan bu durum kabul edilemez olmakla birlikte, şaşırtıcı da değildir. Gerçekten, tüm dünyada ve tarih boyunca engelliler batıl inançlardan kaynaklanan korku, farklılıklara duyulan hoşgörüsüzlük ve önyargılar nedeniyle, toplum dışına itilmişlerdir. Engelliler yardım ve korunmaya muhtaç, aciz kimseler olarak algılanmış ve aileler, toplum ve ekonomi üzerinde bir yük olarak görülmüşlerdir. Engellilerin toplumsal hayata katılmaları önündeki engeller eğitim ve istihdam alanları ile sınırlı da değildir. Birleşmiş Milletler Özel Raportörü Leandro Despouy'un da belirttiği üzere, seçme hakkının kullanılmasından, konut hakkından yararlanmaya, sağlık hizmetlerinden eğitime, ulaşım, iletişim ve benzeri hizmetlerden yararlanmaya kadar, engelliler tüm hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından elverişsiz bir konumda bulunmaktadır.⁷

1 - World Report on Disability, World Health Organization – The World Bank, 2011, s. 29.

2 - United Nations, Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Human Rights and Disability (Engellilik Özel Raportörü Leandro Despouy tarafından hazırlanmıştır), UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1991/31, para.3.

3 - General Discussion on the Rights of Children with Disabilities, Summary Record of the 418th meeting: 06/19/97, CRC/C/SR.418, para.2.

4 - Time for Equality at Work, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on the Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference, 91st Session, International Labour Office, Geneva, 2003, s. 34. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 5 No'lu Genel Yorumu'nda, engellilerin işsizlik oranlarının, engelli olmayanların 2 ilâ 3 katı olduğu ifade edilmiştir. Bkz. CESCR General Comment 5, Persons with Disabilities: 09.12.1994. E/1995/22, para. 20.

5 - Türkiye Özürlüler Araştırması, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı – Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, Ankara, 2002.

6 - Stienstra, Deborah / Fricke, Yutta /D'Aubin, April, *Baseline Assessment: Inclusion and Disability in World Bank Activities*, Canadian Centre on Disability Studies, 2002, s. 1.

7 - United Nations, Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Human Rights and Disability (Engellilik Özel Raportörü Leandro Despouy tarafından hazırlanmıştır), UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1991/31, para.3.

Yukarıda kısaca özetlenen bu durumun bugüne kadar devam etmesinin arka planında, engellilerin karşılaştıkları sorunların kaynağının, bizzat engellilerin kendi fiziksel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal nitelikleri ile sağlık durumu olduğunu vurgulayan ‘tıbbi yaklaşım’ın yakın zamanlara kadar hâkim olması bulunmaktadır. Kişilerin tedavi ve rehabilitasyonuna odaklanan bu yaklaşım hukuku da etkisi altına aldığından, hukukun özgürleştirici, engelleri kaldırıcı ve fırsat eşitliği sağlayıcı bir rol üstlenmesi mümkün olamamıştır. Gerçekten, yakın zamanlara kadar engellilikle bağlantılı yasal düzenlemeler ve bunlar bağlamında sunulan kamu hizmetleri engelli bireyin bizzat kendisine, özellikle de muhtaç konumuna odaklanmıştır.

Konunun bir insan hakları sorunu olarak gündeme taşınamamış olmasının olası bir nedeni, engellilerin her hak bakımından olduğu gibi, hak arama yollarına erişim konusunda da önemli engellerle karşı karşıya olmasıdır. Zira adalet hizmetlerinin sunulması bakımından farklı engel gruplarına mensup bireylerin niteliklerinin gözetilmesi gerekmekte, ancak bu nadiren ve sınırlı sayıda ve nitelikte tedbirle (örneğin işitme engelli bireyler için işaret dili tercümesi sağlanması gibi) gerçekleştirilmektedir.

Engelli örgütlerinin dünya çapında güçlenmesiyle, sorun bir insan hakları sorunu olarak algılanmaya başlamış ve uluslararası insan hakları hukuku, nihayet engellilerin fırsat eşitliğine sahip olmaları için gerekli araçları üretmeye başlamıştır. Bu yöndeki çabalar çerçevesinde, Birleşmiş Milletler çatısı altında engellilerin insan haklarına dair bir uluslararası sözleşme hazırlanmıştır. 2007 yılında devletlerin imzasına açılan ve Türkiye tarafından da onaylanmış olan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (bundan sonra Sözleşme olarak anılacaktır) yapısına, ilkelerine, koruma altına aldığı haklara, öngördüğü denetim mekanizmalarına ve özellikle de kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetleri bakımından öngördüğü yükümlülüklerle geçmeden önce, Sözleşme’nin hazırlanmasını mümkün kılan paradigma değişikliğine değinmek gerekir.⁸ Zira söz konusu paradigma değişikliği ulusal hukuka ve böylece kamu hizmetlerine yansımada, Sözleşme’nin gereklerinin yerine getirildiğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

II. ENGELLİLİĞE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

A. Tıbbi (Medikal) Yaklaşım

Yakın zamanlara kadar hukukun ve hukukçuların engellilik konusuna ilgileri, engellilerin cezai sorumluluğu, fiil ehliyeti, vesayet, sosyal yardım ve hizmetlere duyulan ihtiyaç gibi, engelli bireyden hareketle ve engelli bireye yönelik olarak yapılan düzenlemelerle sınırlı olmuştur. Bunun bir istisnasının çalışma hayatındaki kota uygulaması olduğu söylenebilir. Zira kotaya ilişkin düzenlemeler engelli birey dışındaki dünyanın düzenlenmesine ilişkin bir çabayı ifade eder.

Konuya ilişkin hukuki düzenlemelerin dar bir alana sıkışmasının nedeni, engelliliğin yakın zamana kadar insanın vücut ve zihin yapısına ve işlevlerine ilişkin bir sorun olarak kabul edilmesi ve asli olarak tıp biliminin konusu içinde telakki edilmesidir. Gerçekten tıp bilimi, insanın fiziksel ve zihinsel özelliklerini ‘normal olan ile olmayan’ olarak nitelendirme, başka bir ifade ile neyin istenen, neyin istenmeyen bir durum olduğuna karar verme konusunda münhasıran söz sahibidir. Sorunun tıp tarafından teşhis edilmesi, çözümün de tıp tarafından ortaya koyulmasını beraberinde getirmektedir. Gerçekten, kişinin beden ve zihnine ilişkin bilgilerin tıp biliminin tekelinde olması, tıbbin ortaya koyduğu verilerin yakın zamanlara kadar hiçbir şekilde sorgulanmamasına ve sorunların tıbbin çizdiği çerçeveye içerisinde algılanarak hukuki düzenlemeye bağlanmasına neden olmuştur. Oysa tıp bilimi insan bedeninin ve zihninin ötesine bakmamakta, işlev veya yapı farklılığı olan kişinin kendisine odaklanmakta, konuyu sadece kendi nitelediği istenmeyen durumları önleme ve tedavi etme ile sınırlı olarak değerlendirmektedir. Kısacası tıp, sorunun kaynağını kişide gördüğünden, çözümü de kişide tanımlamaktadır. Sorunu çözebilme için mümkünse engelli kişi ‘tedavi’ edilmeli, ‘anormallikler’ düzeltilmelidir. Burada, hasta hakları bakımından da önem kazanan bir kavram olan ‘hasta rolü’ devreye girmektedir. Hasta rolü, engellilere zorla yüklenerek, engelliler çalışma ve eğitim dâhil olmak üzere tüm sosyal yükümlülüklerinden muaf tutulmaktadırlar.

Tedavi ve rehabilitasyonun mümkün olmadığı hallerde, bu ‘ebedi bir hastalık’ olarak algılanmakta ve muafiyet yaşam boyu sürmektedir. Oysa bu muafiyetin bedeli bizzat engelli birey tarafından toplumsal hayatın dışında kalmak şeklinde ödenmektedir.

8 - R.G., 14 Temmuz 2009 – 27288.

Kişinin sadece farklılıklarına (olumsuz bir niteliklemeyle), sınırlılıklarına, eksikliklerine ve hastalıklarına odaklanan tıp biliminden farklı olarak hukuk, kişinin bedeninin ve zihninin ötesine geçerek toplumsal hayatı düzenlemek ve kişinin potansiyelini azami ölçüde geliştirebileceği özgürleştirici bir hayat yaratmak iddiasındadır. Bu nedenle de sorunların kaynağını, tıp biliminden farklı olarak kişilerin beden ve zihinleriyle sınırlı olarak algılamamak; tıbbın tanımlarını sorgulamadan benimsemek durumundadır. Bu nedenle, engelliliğin ve engelli bireyin hukuken tanımlanmasında tıbbın ortaya koyduğu tanımlara ve oranlara dayanmak ve engelliliğin ispatının münhasıran tıbbi araçlara (sağlık kurulu raporları gibi) dayanılarak yapılmasını talep etmek, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme tarafından reddedilen bir yaklaşım olmuştur.

Hukukun yakın zamana kadar engellilere tıbbın merceğinden bakarak, sorunu münhasıran engelli kişinin kendisinde tanımlaması, onlara sadece tedavi ve rehabilitasyona, bunların sonuç vermediği hallerde de yardım ve korunmaya muhtaç kişiler olarak yaklaşması, engellilerin hak sahipleri olarak algılanmasına engel olmuştur. Bu husus kamu hizmetleri üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Bu etki iki boyutludur. Öncelikle, hukukun hak olarak düzenlemediği bir talebin, kamu kurum ve kuruluşlarına karşı iddia edilmesi söz konusu değildir. İkinci olarak, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetkileri kanunla düzenlenmektedir. Söz konusu mevzuatın kamu kurum ve kuruluşları için bir yükümlülük öngörmediği alanlarda, hakkı ileri sürmek ve haktan yararlanmak söz konusu olamamaktadır. Başka bir ifade ile hukukun düzenlememek suretiyle yarattığı boşluk, hem hak sahibi, hem de yükümlülük sahibi üzerinde sonuç yaratmaktadır.

Engelliliğe yaklaşımda tıbbi yaklaşım olarak adlandırılan bu yaklaşım, yerini sorunu toplumun algılarında, önyargılarında ve fiziksel çevrede tanımlayan toplumsal (sosyal) yaklaşıma bırakmıştır.

B. Toplumsal (Sosyal) Yaklaşım

Toplumsal yaklaşım, engelliliğin işlev ve yapı farklılıklarının doğal bir sonucu olmadığı, yani kişinin kendi niteliklerinden kaynaklanmadığı, önyargılı ve kalıplaşmış tutumlardan ve fiziksel çevre ile hizmetlerin yanlış şekilde inşa edilmiş ve tasarlanmış olmasından kaynaklandığı tezini ifade etmektedir. Toplumsal yaklaşım, bireyin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal işlev ve yapı farklılıklarına,

önyargı ve kalıplaşmış tutumlardan arınılarak saygı gösterilmesini talep etmekte, ancak bununla da yetinmeyerek, fiziksel çevrenin inşasında ve başta kamu hizmetleri olmak üzere, kamuya açık olarak sunulan tüm hizmetlerin tasarlanmasında bu farklılıkların gözetilmesini de bir zorunluluk olarak öngörmektedir. Tıbbi yaklaşımdan farklı olarak burada engelli bireyin farklılıklarının olumlu bir olgu olarak gözetilmesi söz konusudur.

Toplumsal yaklaşımın sorunun kaynağını toplumda tanımlaması, çözümün de birey dışında aranmasını sonuçlamıştır. Buna göre, sorunu ortadan kaldırmak için hem önyargı ve kalıplaşmış tutumlarla mücadele edilmesi, hem de fiziksel çevrenin, mal ve hizmetlerin engellilerin de bunlardan tam ve eşit olarak yararlanabileceği şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Sorunu münhasıran kişide tanımlayan tıbbi yaklaşımın yerini, sorunu toplumda tanımlayan toplumsal yaklaşımın almaya başlaması, köklü bir paradigma değişikliğine neden olmuş ve özellikle de bugün kabul gördüğü anlamıyla 'engellilik kavramı'nın doğmasını sağlamıştır. Buna göre, sakat bir birey, toplumun önyargıları ve kendisini görmezden gelerek yapılan fiziksel engeller nedeniyle engelli hale gelmiştir. Bu engeller kaldırıldığında ve sakat birey toplumsal hayata tam olarak katıldığında, artık 'engelli' olarak tanımlanamayacaktır.

Konuya yaklaşılması bakımından çığır açıcı nitelikteki bu yaklaşım bugün gelinen noktaya ulaşılmasında önemli bir aşama sağlamışsa da, soruna bütüncül bir çözüm önerme konusunda yetersiz kalmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere, toplumsal yaklaşımı tıbbi yaklaşımdan ayıran asıl unsur, engelliliği kişiden hareketle değil, toplumun ve kamu kurum ve kuruluşlarının farklılıklara karşı hoşgörüsüzlüğü ve ilgisizliğinden hareketle tanımlamasıdır. İlk bakışta oldukça cazip görünen bu yaklaşım, ortaya koyduğu talepler ve çözüm önerileri yönünden yetersizdir. Her şeyden önce toplumsal yaklaşım, toplumsal engellerin ortadan kalkması ile sorunun ortadan kalkacağını varsaymaktadır. Bu nedenle de, sorunun çözümünü toplumun hem tutumsal olarak, hem de sosyal yapılanma bakımından yeniden inşası ile sınırlı tutmaktadır. Oysa engelli kişileri sınırlayan sadece toplum değil, bazı hallerde gerçekten kişinin farklılıklarıdır. Bu hallerde kişi, tedavi ve rehabilitasyona, başka bir ifade ile tıbbın

müdahalesine ya da tekerlekli sandalye, işitme veya solunum cihazı, beyaz baston veya kişisel asistan desteğine ve sosyal hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Toplumsal yaklaşım, tıbbın konuya ilişkin iktidarını ortadan kaldırmak adına, tıbbı yapılacak her türlü göndermeden kaçınmış, tedavi ve rehabilitasyon ile sosyal hizmetleri talep konusu yapmamıştır.

Toplumsal yaklaşım, engelli kişilerin tedavi ve rehabilitasyonuna ilişkin bir hak talebinde bulunmadığı gibi, kişinin fiziksel, zihinsel, ruhsal veya duysal farklılıklarının giderilmediği veya giderilemeyeceği hallerde, kişilere sosyal hizmetler sunulmasını, sosyal yardım yapılmasını ve haklardan yararlanmasını sağlayıcı, tekerlekli sandalye gibi kolaylaştırıcılar sağlanmasını da talep etmemektedir. Bu durum özellikle ağır derecede engelli olan kişiler bakımından temel bir sorundur.

Toplumsal yaklaşım olumsuz tutumlar ve çevresel engeller dışında herhangi bir sorunla karşılaşmayan bir engelli portresi üzerine kuruludur. Jenny Morris bu portreyi, tekerlekli sandalyeli, hiçbir zaman hasta olmayan ve tek ihtiyacı erişilebilir bir çevre olan genç bir erkek olarak tanımlamaktadır.⁹ Oysa engelli kişilerin farklılıkları hem tür hem de derece olarak sonsuz bir çeşitlilik göstermektedir. Engelli bireylerin bir kısmı, toplumsal yaklaşımın öngördüğü portreden farklı olarak kolaylaştırıcılara, çeşitli sosyal hizmetlere, sosyal yardıma ve bakıma ihtiyaç duymaktadır. Toplumsal yaklaşımın bu konuya ilişkin taleplerinin yokluğunun temelinde, engelli kişilerin özel ihtiyaçları olan, bakım ve yardıma muhtaç kişiler olarak algılanmasına duyulan tepki yatmaktadır. Buna göre, engelliler için tasarlanmış özel hizmet ve yardımlar, kişilerin yetersizliklerinin altını çizerek ayrımcılığa zemin sağlamaktadır. Aynı görüş, çalışma hayatındaki kota uygulamaları bakımından da ileri sürülmektedir. Buna göre, kota uygulamaları engelli bireyin diğer bireylerden farklı olarak, çalışma hayatında rekabet edemeyeceği görüşüne dayanmakta ve engelli bireyin sınırlılıklarına gönderme yapan bir düzenleme olarak ortaya çıkmaktadır. Bu görüşleri savunanlar, engellilerin toplumsal hayata özgürce katılmaları önündeki tüm engellerin kaldırılması için, olumsuz tutumların ve fiziksel engellerin kaldırılmasının yeterli olmadığını; bunların özel bazı çabalarla desteklenmesi gerektiğini göz ardı etmektedir. Bu çabalar, engelliler için özel olarak tasarlanmış hizmetlerin sunulması

9 - Morris, Jenny, Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care that Promotes Human Rights, Hypatia, Vol 16 No. 4, 2001, s. 9.

(örneğin işitme engellilerin acil sağlık veya güvenlik hizmetlerine erişimlerini sağlayacak özel bir mesaj hattı) ya da engelli bireylerin genel nitelikteki hizmetlerden yararlanmasını mümkün kılacak protez, tekerlekli sandalye ve benzeri kolaylaştırıcılar sağlanması şeklinde ortaya konulabilir.

Topluma yönelik çabalar engelli bireye yönelik çabalarla tamamlanmadıkça, engelli bireylerin yaşamlarını bağımsız şekilde sürdürmeleri söz konusu olmayacaktır. 2002 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından hazırlanan bir raporda, engelliliğe bağlı yoksulluğun azaltılması için, engellilerin herkesin ulaştığı hizmetlere ulaşmasının sağlanmasının gerekli olduğu, bunun da çoğu zaman kişinin fiziksel ve zihinsel işlev ve yapı farklılıkları gözetilerek kolaylaştırıcılar sağlanması ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir.¹⁰ Tekerlekli sandalyelerin varlığının rampaları gerektirdiğini öngören toplumsal yaklaşım, tekerlekli sandalyelerin yokluğunda rampaların varlığının anlamsız hale geleceğini öngörmeyerek, hukukun ve özellikle insan hakları hukukunun konuya ilişkin bir farkındalık geliştirmesini sağlama potansiyelini değerlendirememiştir. Nitekim aynı anlayışla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, eline protez takılmaması nedeniyle tümüyle başkalarının yardımına muhtaç hale gelen bir kişinin, bu durumun özel hayata saygı hakkını ihlal ettiği iddiasına dayanan başvurusunu reddetmiştir.¹¹ Oysa kişi, protez takılmaması nedeniyle yeme ve içme gibi son derece temel faaliyetleri kendi başına yürütemediği gibi, vücut temizliği gibi kişinin mahremiyeti ile doğrudan ilgili faaliyetler bakımından da başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir sonuç insan hakları bakımından kabul edilir olmadığı gibi, maliyet bakımından da anlamlı değildir. Zira protez masrafının kısa vadede bir maliyet yaratacağı açık olmakla birlikte, bu maliyet engelli bireye ömür boyunca her gün ve 24 saat bakım hizmeti sunulmasının yaratacağı maliyetle karşılaştırıldığında ihmal edilir düzeydedir. Protez, engelli bireye kişisel destek sunulması ihtiyacını azaltacağı gibi, bireyi bağımsız, üretken ve gelir elde eder bir birey haline de getirecektir.

10 - Disability and Poverty Reduction Strategies: How to Ensure that Access of Persons with Disabilities to Decent and Productive Work is Part of the PRSP Process, ILO, 2002, para. 24.

11 - Sentges v. Hollanda, 8 Temmuz 2003. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu kararı, insan hak ve özgürlüklerini koruma amacıyla kurulmuş bir denetim mekanizmasının dahi, engellilerin ihtiyaçlarını insan hakları perspektifinden göremediğini göstermektedir.

Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı, toplumsal yaklaşım engellilik meselesine bütüncül bir çözüm önermemektedir. Sorunun hem bütüncül şekilde ele alınması gerektiğine ilişkin farkındalığın artmış olması, hem de engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden başkaları gibi tam ve eşit yararlanamadıklarının anlaşılması, meselenin ne tıbbi, ne de toplumsal bir sorun olmadığı kavranmasını sağlamıştır. Mesele bir 'insan hakları meselesi'dir. O halde, insan haklarını önceleyen yeni bir anlayışla meseleye yaklaşılmalıdır.

C. İnsan Hakları Yaklaşımı

Engellilik konusunda 'insan hakları yaklaşımı'nın benimsenmesi, öncelikle sorunun kaynağına ilişkin yeni bir anlayışı ifade etmektedir. Buna göre, sorun ne sadece kişinin kendisinden, ne de sadece olumsuz tutumlar ve fiziksel çevreden kaynaklanmaktadır. Sorun, engelli bireyin diğer herkesle birlikte aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğunun hukuka yansıtılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yeni yaklaşım meseleyi hukukun alanına taşımış ve sorunun çözümünde ulusal mahkemeleri ve uluslararası hak arama mekanizmalarını devreye sokmuştur. Yani toplumsal yaklaşımın önerdiği gibi toplumun ve buna paralel olarak kamu kurum ve kuruluşlarının olumsuz tutumlarını zaman içerisinde değiştirmesini beklemeye gerek bulunmamaktadır.

Eğer bir belediye erişilebilir toplu taşıma hizmeti sağlamıyorsa veya devlet memurluğu bazı engel gruplarından bireylere kapalıysa, engelli kişinin hukukun güçlendirici etkisini devreye sokması mümkündür. Son olarak, insan hakları yaklaşımı, devletin hangi alanlarda durumu değiştirmek üzere harekete geçmesi gerektiği konusuna da açıklık getirmiştir. Engelliler, herkesle aynı hak ve özgürlüklere sahiptir. Bu hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanılması için alınması gereken tüm önlemler devletlerin insan hakları yükümlülüklerindedir. Örneğin, yürüyemeyen bir çocuğun okula ulaşmasının sağlanması, görmeyen bir devlet memuruna gerekli bilgisayar donanımının sağlanması suretiyle işi yapabilir kılınması, işitme engelli bir hastanın sağlık personeliyle iletişiminin sağlanması gibi.

Görüldüğü üzere, insan hakları yaklaşımı, meseleye daha bütüncül şekilde yaklaşmakta, insanın doğasında var olan potansiyelin, azamiye çıkabileceği koşulların yaratılmasını öngörmektedir. Bu yönüyle, sorun odaklı değil, çözüm odaklıdır: Engelli bireyin

somut bir durumda neyi ve neden yapamayacağına ilişkin gerekçeler bulunmasına değil; engelli bireyin söz konusu somut durumda 'yapabilir' kılınması için ne tür tedbirlerin alınması gerektiğine odaklanır. Bu husus kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetkilerini düzenleyen mevzuatın esnek olmasını gerektirir. Zira kamu hizmetlerinin engelli bireylerin sonsuz çeşitlilikteki ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi gereklidir. Burada, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin uygulanmasını denetlemek üzere kurulan Komite'ye yapılan ilk bireysel başvuru örnek olarak verilebilir. Başvurucu, eklemlerindeki sorunlar, olağanüstü hassas damar yapısı ve kas zayıflığı nedeniyle artık evinden ayrılamamakta, hastaneye transferi dahi olağanüstü risk yaratmaktadır. Uzmanlar, başvurucu için su terapisi öngörmüşlerdir. Başvurucunun koşullarında, bu terapi ancak evde bir havuz inşa edilmesiyle mümkün olacaktır. Başvurucu, kendi mülkiyetindeki müstakil bir evde yaşamaktadır. Mevzuata göre, arsa üzerinde yapılacak toplam inşaatın bir sınırı bulunmaktadır ve inşa edilecek havuz bu sınırın aşılmasına neden olacaktır. Bu nedenle idare makamları başvurucunun havuz inşa etmek için talep ettiği izni vermemişlerdir. İdare Mahkemesi, idare makamlarından farklı bir değerlendirme yapmış ve su terapisinin bireyin hayat kalitesine yapacağı olumlu katkıyı değerlendirmiş ve başvurucunun koşullarındaki bir bireyin salt bu nedenle başka bir eve taşınmaya zorlanmasının gerçekçi bir beklenti olmayacağını da altını çizmiştir. Mahkeme'ye göre, arsalar üzerinde yapılacak inşaatların sınırlandırılmasında bir kamu menfaati vardır; ancak bu koşullarda engelli başvurucunun haktan yararlanmaya ilişkin menfaatlerine öncelik verilmesi uygun olacaktır. İlgili idare, İdare Mahkemesi kararını temyiz etmiş, Yüksek İdare Mahkemesi ilk derece İdare Mahkemesi'ne katılmadığını, başvurucuya ilgili mevzuatın uygulanması bakımından bir istisna tanınmasının söz konusu olamayacağını belirterek kararı bozmuştur. Mesele Engelli Hakları Komitesi'ne intikal ettiğinde, Taraf Devlet ilgili yasal düzenlemenin engelli olsun ya da olmasın herkese eşit şekilde uygulandığı ve engelli bireylere yönelik ayrımcı bir içeriğe de sahip olmadığı savunmasını yapmıştır.

Komite, yasal düzenlemenin herkese nesnel şekilde uygulanması durumunda, bunun özel durumları gözetilmeyen bireyler üzerinde ayrımcı sonuçlar doğurabileceğini, Taraf Devletlerin bireyler arasındaki farklılıkları gözetmemek suretiyle de

ayrımcılık yapabileceğini vurgulamıştır. Daha sonra Komite 'makul düzenleme' sağlanmamasının da ayrımcılık teşkil edeceğinin altını çizerek, 'engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemelerin' yapılması gerektiğini hatırlatmıştır.

Komite, başvurucunun sağlık ve rehabilitasyon ihtiyaçları bakımından alınabilecek tek etkili tedbirin su terapisi olduğunu, şehir planlamasına ilişkin yasal düzenlemelerde istisna sağlamanın 'ölçüsüz veya aşırı yük getiren bir tedbir olmadığını' ve bu nedenle makul düzenleme sağlanmamanın meşru ve kabul edilir bir gerekçesinin de bulunmadığını ifade etmiştir. Sonuç olarak Komite, Taraf Devlet'in Sözleşme'nin ayrımcılığı yasaklayan 5. maddesini, bağımsız yaşamı güvence altına alan 19. maddesini, sağlık hakkını düzenleyen 25. maddesini ve rehabilitasyon hakkını düzenleyen 26. maddesini ihlal ettiğini tespit etmiştir.¹²

Komite'nin yukarıda kısaca özetlenen kararı da göstermektedir ki, mevzuat kamu kurum ve kuruluşlarına uygulanmaya ilişkin olarak takdir yetkisi vermeli, idare de bu yetkiyi engelli bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlayacak yönde kullanmalıdır. Mevzuatın böyle bir esnekliğe sahip olmaması halinde, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile çatışma içinde olduğu söylenebilir. O halde, idarenin Anayasa'nın 90. maddesinin son paragrafı çerçevesinde 'Sözleşme'yi öncelikli olarak uygulaması' gerekir. Kısacası hem Sözleşme'nin, hem de Anayasa'nın öngördüğü yükümlülük, insan hak ve özgürlüklerini sağlamayı güvence altına almayı ve bu amaçla idarenin esnek bir yaklaşım sergilemesini gerektirmektedir. Bu çerçevede, belirtilmesi gereken bir husus, engellilerin başkalarının sahip olmadığı haklara sahip olmasının söz konusu olmadığıdır. O nedenle, 'engelli hakları' ifadesini her zaman 'insan hakları' olarak anlamak gerekir. Burada farklı olan tek husus, engellilerin herkesin sahip olduğu hak ve özgürlüklerden yararlanmak için bazı tedbirlere ihtiyaç duymalarıdır.

III. ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME

A. Sözleşmenin Arka Planı

Engellilerin tüm insanlarla aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğuna şüphe bulunmamakla birlikte, bu fikrin gerçek hayatta yansıma bulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Gerçekten, Türkiye'nin üyesi bulunduğu gerek Birleşmiş Milletler ve gerekse Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen tüm insan hakları sözleşmelerinde koruma altına alınan haklar, sözleşmede açıkça vurgu yapılsın ya da yapılmassın, engelli bireyler bakımından da geçerlidir. Oysa çeşitli nedenlerle engelli bireylerin bu sözleşmelerden etkili şekilde yararlanmaları mümkün olamamıştır.¹³ Bu nedenlerden birinin adalet erişimindeki sorunlar olduğu tartışmasızdır. Ancak belki de en önemli neden, mevcut sözleşmelerin engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden yararlanması için neler yapılması gerektiğine ilişkin yönlendiricilikten yoksun olmasıdır. Örneğin, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ilköğretimin 'herkes' bakımından zorunlu ve parasız olduğunu ifade etmektedir. Madde metni 'herkes'ten bahsettiğine göre, bu maddenin engelli çocuklar bakımından da 'zorunlu ve parasız ilköğretimi' hak olarak güvence altına aldığı konusunda şüphe bulunmamaktadır. Ama Sözleşme, birbirlerinden çok farklı eğitimsel ihtiyaçları olan engelli çocuklar bakımından hakkın nasıl hayata geçirileceğini söylememektedir.

İşte, Birleşmiş Milletler bünyesinde Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin benimsenmesiyle amaçlanan, daha önceden var olmayan yeni hak ve özgürlükler ihdas etmek değil, insan hak ve özgürlüklerini güvence altına alan sözleşmelerde zaten var olan hakları, engellilik bağlamında yeniden kaleme almaktır. Bunu yaparken de, engellilik meselesine yaklaşımdaki paradigma değişikliğini sıklıkla vurgulamış ve geçmişte yapılan dışlayıcı, ayrımcı, sınırlayıcı hukuki yorumların önüne geçmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle diğer sözleşmelerden daha ayrıntılı ve uzun hükümler içermektedir.

Sözleşme, bir başlangıç kısmı ile 50 maddeden oluşmaktadır. 1 ilâ 9. maddeler Sözleşme'de güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin tümü bakımından uygulanması gereken tanım ve ilkeleri

13 - Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmelerinin engelli bireylerin haklarını güvence altına almakta neden yetersiz kaldıklarını ortaya koyan bir inceleme için bkz. Degener, Theresia /Quinn, Gerard, Human Rights and Disability – The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability, United Nations, 2002.

12 - H.M. v. İsveç, 19 Nisan 2012, No. 3/2012.

ortaya koymuş; 10 ilâ 30. maddeler güvence altına alınan hak ve özgürlükleri ayrıntılı olarak düzenlemiştir; 31 ilâ 50. maddelerde ise Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin 'istatistik ve veri toplama' gibi teknik hususlar, Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesine ilişkin mekanizma ve yürürlükle ilgili hususlar düzenlenmiştir. Sözleşme'ye ek bir de İhtiyari Protokol bulunmaktadır. Söz konusu Protokol, Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesi bakımından çeşitli usuller öngörmektedir.

B. Türkiye ve Sözleşme

Türkiye, Sözleşme'yi imzaya açıldığı ilk gün imzalayan devletler arasındadır. Türkiye'nin onama sürecini tamamlaması üzerine, Sözleşme 28 Ekim 2009 tarihinde Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol 28 Eylül 2009 tarihinde imzalanmış, ancak, Ekim 2012 itibarıyla henüz onay işlemleri tamamlanmamıştır.

Sözleşme'nin ulusal düzlemdeki statüsüne gelince, bilindiği üzere, Anayasa'nın 90. maddesine göre, usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası antlaşmalar, kanun hükmündedir. Uluslararası sözleşmeler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçerek onaylandığından, bu sonuç da doğaldır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası mad. 90/5:

“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. ... (Ek cümle: 7.5.2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.”

Şu halde Sözleşme, devletin özellikle de yürütme ve yargı organları bakımından doğrudan, kanunmuş gibi uygulanmalıdır. Hatta mevzuatın Sözleşme ile çatışan hükümler içermesi halinde, esas alınacak ve uygulanacak olan da Sözleşme'dir. Zira Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Anayasa'nın yukarıda aktarılan maddesinde ifade edilen “temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalar” dandır. Ancak, Sözleşme'nin Anayasa'nın 90. maddesi düzenlemesi gereğince “kanun hükmünde” olması, Sözleşme'de güvence altına alınan hak ve özgürlükler bakımından idarenin düzenleyici işlemlerine ihtiyaç olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Zira her ne kadar Sözleşme oldukça ayrıntılı hükümler içerse de, Sözleşme hükümlerinin nasıl uygulanacağı

konusunda idareye geniş bir takdir yetkisi de verilmiştir. Örneğin, Sözleşme'nin eğitime ilişkin 24. maddesinin 2(e) bendi, “bireyselleştirilmiş etkin destekleyici tedbirler”den bahsetmektedir. Eğitime etkili katılımı sağladığı sürece, bu tedbirlerin neler olabileceği konusunda idarenin oldukça geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır.

İkinci olarak, Anayasa'nın 90. maddesinin son paragrafı bir çatışma giderme normudur. Bu nedenle idarenin ulusal mevzuatın düzenleme yaptığı alanlarda dahi, sürekli Sözleşme'yi göz önünde bulundurması ve Sözleşme'ye aykırı veya Sözleşme'den daha az koruma sağlayan bir ulusal düzenleme olan hallerde Sözleşme'yi öncelikle uygulaması gerekmektedir. Yine, Sözleşme'nin sınırlandırılmasına izin vermediği bir hakkın ulusal mevzuatta sınırlandırılabilir bir hak olarak düzenlenmiş olması halinde de Sözleşme'nin uygulanması gerekir. Son olarak, Sözleşme'nin izin verdiğinden daha kapsamlı bir sınırlama öngören ulusal mevzuata karşı da Sözleşme öncelikli olarak uygulanacaktır. Örneğin, Sözleşme'nin 12. maddesi engelli bireylerin hukuki ehliyetlerinin sınırlandırılmasını açıkça reddetmektedir. Oysa 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 10 ilâ 14. maddelerindeki düzenlemeler, herkesin fiil ehliyetine eşit şekilde sahip olmadığını öngörmektedir.¹⁴ Şu halde, iç hukukun Sözleşme ile uyumlaştırılması yükümlülüğü saklı kalmak üzere, engelli bireylerin ehliyetleri, vesayet altına alınmaları gibi hususlarda, kamu kurum ve kuruluşları, Anayasa'nın 90. maddesindeki hüküm doğrultusunda Sözleşme'yi esas almak durumundadırlar.

Son olarak, Sözleşme'nin bir insan hakları sözleşmesi olarak asgari standartları güvence altına aldığından hareketle, idarenin, engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden yararlanma seviyesini sürekli olarak yukarı çekmeyi amaçlaması gerekir. Buna paralel olarak, idare hiçbir zaman, daha önce sağladığı standardın gerisine düşmemelidir.

C. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yorum ve Uygulamasında Yararlanılabilecek İnsan Hakları Hukuku Kavram Ve İlkeleri:

İnsan hakları hukukunun üzerine inşa edildiği değer, her insanın sırf insan olmakla sahip olduğu içkin onurdur. Bu çerçevede insan hakları hukukunun amacı, insanın onurlu bir yaşam sürdüğünün söylenebileceği asgari standardın (insan onuru eşiği) güvence altına alınmasıdır. Başka bir ifade ile her insan hakları ihlali insan onurunu da zedeler.

14 - R.G., 08 Aralık 2001 - 24607.

İnsan hakları hukukunun en temel ilkesi şüphesiz 'eşitlik' ilkesidir. Her insan eşit onura sahip olduğuna göre, hak ve özgürlüklere sahip olma ve bunlardan yararlanma bakımından da eşittir. Tüm insan hak ve özgürlüklerinin amacı, bu onurun korunması ve yükseltilmesidir. Tüm kavramlar gibi onur kavramı da dinamik, sürekli gelişen ve kapsamı genişleyen bir kavramdır. O nedenle, yakın zamanlara kadar onur kırıncı bulunmayan, kabul edilir görülen birçok uygulama, bugün artık kabul edilemez sayılmaktadır. Engelli bireylerin evde tutulması veya çocukların okula gönderilmemesi bu minvalde sayılabilecek örneklerdendir. Bu nedenle, insan hakları sözleşmelerinin 'yaşayan' belgeler olduğundan bahsedilir. Sözleşme metni aynı kalsa dahi, 'insan onuru' kavramına verilen anlam ve değer arttıkça, devletlerin o sözleşme bakımından yerine getirmeleri gereken yükümlülükler de sürekli olarak artar.

Sözleşmelerin yorumlanması ve uygulanması ile ilgili olarak altı çizilmesi gereken bir diğer husus, sözleşmelerde yer bulan kavramların 'otonom' veya 'özerk' anlamlara sahip olmasıdır. Bundan kasıt, uluslararası insan hakları sözleşmelerinde kullanılan kavramlara, ulusal mevzuatlarda sahip oldukları anlamların verilmemesi, bu kavramların sözleşmede tanımlandıkları ve ilgili sözleşme denetim organlarıncaya yüklendikleri içerikle yorumlanması gereğidir. Örneğin, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme 1. maddesinde 'engelli birey tanımı' yapmıştır. Şu halde, Sözleşme'nin uygulanması bakımından engelli bireyin kim olduğu, ulusal mevzuatta yer alan engelli birey tanımına bakılarak değil, Sözleşme'de yer alan tanıma göre tespit edilecektir. Yine, Sözleşme'nin 2. maddesinde 'engelliliğe dayalı ayrımcılık' ve 'makul düzenleme' kavramları tanımlanmıştır. Ulusal mevzuatta bu kavramlar Sözleşme'ye kıyasla daha dar bir koruma sağlayacak şekilde tanımlansalar dahi, gözetilmesi gereken tanımlar Sözleşme'nin tanımlarıdır. Bu sadece Sözleşme'nin uygulanmasını denetleyen uluslararası mekanizma bakımından değil, Sözleşme'yi uygulamakla yükümlü ulusal makamlar bakımından da geçerlidir. Ancak, burada önemli bir hususa vurgu yapmak gerekir. Şöyle ki, insan hak ve özgürlüklerine ilişkin uluslararası düzenlemeler sadece 'asgari standardı' düzenlerler. Başka bir ifade ile ulusal mevzuatların her zaman en az ilgili sözleşmenin öngördüğü düzeyde koruma sağlaması gerekir; ancak ulusal uygulamanın bu asgari standardın ötesine geçerek, daha elverişli, daha üstün bir koruma sağlaması da beklenir. Şu

halde, kamu kurum ve kuruluşları her zaman hukukun genel ilkelerini gözetmek ve hak ve özgürlükleri güvence altına almak bakımından hangi tanım daha elverişli, daha üstün bir koruma sağlıyorsa, o tanıma tercih etmek durumunda olacaklardır.

Sözleşme'nin 50. maddesinde açıkça ifade edilen ve uluslararası sözleşmelerin tümü bakımından geçerli yerleşik bir kural, Sözleşme'nin yorumunda ve uygulamasında orijinal sözleşme metninin göz önünde bulundurulması hususudur. Burada amaç, farklı dillere çevrilen metinlerde oluşabilecek farklılıklar nedeniyle Sözleşme'nin Taraf Devletlerde farklı şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını önlemektir. Anayasa'nın 90. maddesi bağlamında gözetilmesi gereken de, Sözleşme'nin orijinal olarak kabul edilen metinleridir. Bu husus, Türkiye bakımından özellikle önemlidir. Zira Sözleşme'nin Resmi Gazete'de yayımlanan Türkçe metninin orijinal metni tam anlamıyla yansıtmadığına dair eleştiriler getirilebilir. Sözleşme'nin 'engelli birey' tanımı bu durumun en önemli örneklerinden biridir. Orijinal metinde engellilik bireyin kendi niteliklerinin dışsal olumsuz unsurlarla birleşimi olarak tanımlanırken, Türkçe metinde ise artık terkedilmiş olan tıbbi yaklaşımı yansıtır şekilde, kişinin münhasıran kendi niteliklerinden hareket eden bir engellilik tanımı yer almaktadır.

İnsan hakları hukukunun uygulamaya aktarılmasında en fazla zorluk çekilen alanlardan biri 'program niteliğindeki yükümlülükler'dir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme bu nitelikte birçok yükümlülük öngörmektedir. Tedricen (aşamalı, zaman içerisinde) yerine getirilmesi gereken bu yükümlülüklerden kasıt, devletlerin hak ve özgürlüklerden yararlanılmasına ilişkin durumu nitelik ve nicelik itibarıyla sürekli olarak iyileştirme yükümlülüğüdür. Sözleşme'de düzenlenen yükümlülükler arasında erişilebilirliğin sağlanması bu niteliktedir. Zira erişilebilirlik bir anda gerçekleştirilebilecek bir durum değildir; süreklilik taşır. Benzer şekilde sağlık ve eğitim haklarına ilişkin yükümlülükler de ancak yıllar içerisinde, haktan yararlanmaya ilişkin durum aşamalı olarak iyileştirilerek yerine getirilir. Bu tür yükümlülüklerle ilgili temel mesele, devletin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin tespitine ilişkindir. Şöyle ki, derhal yükümlülük doğuran haklar söz konusu ise ve birey o haktan yararlanamamışsa, o halde ihlali tespit etmek mümkündür. Ancak, engelli birey dışarı çıktığında, bazı kaldırımları kullanamamakta ama diğerlerini

kullanmaktadır; yeni alınan otobüslere binebilmekte, ama eskileri kullanamamaktadır; büyük şehirlerde rehabilitasyona ulaşabilmekte, ama başka yerlerde ulaşamamaktadır. Bu halde erişilebilirlik bakımından devletin yükümlülüğünü yerine getirip getirmediği nasıl tespit edilecektir? Burada 'göstergeler' devreye girmektedir. Bu göstergelerin her bir hak bakımından ayrıntılı olarak belirlenmesi gerekir. Örneğin, eğitim bakımından ilköğretim kaynaştırma okul ve sınıflarında kaç engelli öğrenci olduğu, bu öğrencilerin kaçının ilköğretimden mezun olduğu, mezuniyet ortalamaları, ilköğretim sonrası eğitime devam edip etmedikleri, ne tür okullarda eğitimlerine devam etmeyi tercih ettikleri, hangi alanda eğitim veren okulların engelli öğrencileri kabul etmedikleri, engellilerin yükseköğretime katılıp katılmadıkları, yükseköğretime katılımı en düşük olan engel grupları gibi veriler, kaynaştırma uygulamasının göstergelerine örnek verilebilir. Burada hem öğrenci sayılarına bakılarak niceliksel bir değerlendirme yapılmakta, ama aynı zamanda mezuniyet sonrasına bakılarak, kaynaştırma eğitiminin niteliğe ilişkin başarısı da değerlendirilmektedir. Ancak, göstergelerin sağlıklı işleyebilmesi için önemli bir gereklilik daha vardır: verilerin cinsiyet, yaş, kırsal/şehir, yaş, engel türü gibi ölçütler bakımından da ayrıştırılması gerekir. Böylece alınan tedbirlerin sadece genel etkisi değil; grup içerisindeki alt-gruplara etkisi de ölçülebilecektir.

Uluslararası denetim mekanizmaları, tedrici yükümlülük öngören haklar bakımından değerlendirme yaparken, haktan yararlanma tam olarak sağlanamamışsa dahi, en azından devletin mümkün olan adımları atıp atmadığına bakacaktır. Örneğin erişilebilirlik bakımından, devletin kamu hizmetine tahsis edilmiş tüm binalarla, tüm açık alanların erişilebilirliği ile ilgili bir tespit yapmış olup olmadığına; bu tespit sonucunda ne kadar insan kaynağı ve mali kaynak gerektiğini değerlendirip değerlendirmediklerine; öncelikli olarak erişilebilirliği sağlanacak yerlerin tespitinde kullanılacak ölçütlerin belirlenip belirlenmediğine; gerekli standartların var olup olmadığına; bütçe tahsis edilip edilmediğine; en azından uluslararası yükümlülüğün doğduğu tarihten sonra yapılan binalarda ve tesis edilen hizmetlerde erişilebilirliğin var olup olmadığına; kısacası devletin kararlı ve istikrarlı biçimde bu konuda çaba gösterip göstermediğine bakılacaktır. Program niteliğindeki yükümlülüklerin yerine getirilmesine yönelik iradeyi gösteren araçlardan biri, eylem planlarıdır.

Devletin insan hakları yükümlülükleriyle bağlantılı olan önemli bir ilke 'etkililik'tir. Şöyle ki, devletin hak ve özgürlüklere ilişkin aldığı tüm tedbirler, 'amaca varmaya elverişli ve uygun' olmalıdır. Örneğin münhasıran engelli bireylere yönelik meslek edindirme kursları, diğer tedbirlerin yokluğunda, etkili tedbirler değildir.

Zira bu kursların asıl amacı kişinin çalışarak gelir elde etmesinin, bağımsız yaşayabilmesinin sağlanmasıdır. Bu nedenle, piyasada ihtiyaç duyulmayan alanlarda meslek eğitimi sunulduğunda, kişi meslek edinmiş ama iş edinememiş olmaktadır. Tali bir amaç olarak bireyin toplumla bütünleşmesi düşünülmüşse de, sadece engellilerin katıldığı bir eğitim ortamı, bunun için yeterli değildir. Etkililik, girdi odaklı değil, çıktı odaklı bir yaklaşımı gerektirir. Belli bir amaca yönelik olarak benimsenecek tedbirlerin etkili olabilmesi, o konudaki tüm etkenlerin tespitini ve göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Burada verilen örnekten devam edilecek olursa, engelli bireyin çalışmıyor olması, sadece meslek sahibi olmaması ile sınırlı olarak açıklandığında, meslek edindiğinde çalışacak olduğu varsayılabilir. Oysa önemli ölçüde insan kaynağı ile mali kaynağın tahsis edildiği bu tür çabalar, daha kapsamlı bir ön araştırmayı gerektirir. Öncelikle, istihdam piyasasında hangi alanlarda ihtiyaç bulunduğu tespit edilmeli; bu amaçla işverenlerle ve temsilcileriyle temasa geçilmeli; başta işverenlere teşvikler sağlamak olmak üzere çeşitli tedbirlerle, engelli bireylere meslek edindirme sonrasında iş garantisi sağlanmalıdır. Yukarıda bahsedilen göstergeler bu tür çabaların başarısının değerlendirilmesinde de kullanılabilir. Eğer meslek eğitime katılanların sayısı yüksek, ama eğitim sonrasında çalışanların sayısı düşük ise, o halde eğitimin niteliğine ilişkin bir gözden geçirme kaçınılmazdır. Alınan tedbirlerin etkili olmasına ilişkin bir diğer örnek, görme engellilerin üniversiteye giriş sınavlarında yararlandıkları kişilere ilişkin olarak verilebilir. Sınav süresince görme engelli adaylara soruları açıklayan kişi, bu konuda gerekli eğitimi almamışsa, fazla hızlı veya fazla yavaş okuyarak, engelli adayın başarısı üzerinde olumsuz etkide bulunabilir. Görüldüğü üzere, burada bir tedbir alınmış ama kişi gerekli niteliklerle donatılmamış olduğundan, alınan tedbir sonuca varmak için yeterli olmamıştır.

Engellilerin insan haklarını güçlendirmeyi amaçlayan Sözleşme'nin ve ulusal mevzuatın etkili olması, idarenin mevzuatı uygulamak için doğru araç ve yöntemler seçmesine bağlıdır. Bu çerçevede Sözleşme'nin 31. maddesinde düzenlenen istatistik ve verilerin önemi büyüktür. Örneğin, çalışma hakkı bakımından kota yükümlülüğü olmasına, engelliliğe dayalı ayrımcılığın yasak olmasına ve işverenlerin makul düzenleme yükümlülüğü bulunmasına rağmen, yıllar içinde engelli bireylerin istihdamında beklenen düzeyde bir artış olmadıysa veya istihdam belirli alanlarla sınırlı kalıyor, engelli bireyler ekseriyetle nitelik gerektirmeyen işlerde veya evde çalıştırılıyorsa, istihdama katılan kadın engelli sayısı düşük kalmışsa, idarenin bazı alanlarda yeni politikalar geliştirmesi ve yeni araçlar kullanması gerektiği ortaya çıkacaktır. Örneğin, kota yükümlülüğüne uymayan işyerlerine ceza kesilmesi yanında, bu işyerlerinin neden engelli birey istihdam etmediklerini araştırmak, bilinç artırıcı toplantılar ve seminerler düzenlemek, teşvikler sağlamak, bu işyerlerinin denetiminde engelli iş müfettişlerinden yararlanmak gibi farklı araçlardan yararlanılabilir. Başka bir ifade ile idare hem engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve eşit şekilde yararlanması amacıyla aldığı tedbirlerin etkili olup olmadığını ölçmek, hem de amaca varmak için alınması gereken tedbirlerin neler olduğunu tespit etmek için istatistik ve verilerden yararlanmalıdır. Tabii ki, idarenin denetim, değerlendirme ve karar süreçlerine, engelli bireylerin ve onları temsil eden örgütlerin temsilcilerinin katılmasını sağlaması, idarenin Sözleşme'ye uyum çabalarının başarısını artıracaktır.

Son olarak, engellilerin hak ve özgürlüklerden yararlanmaları için alınan tedbirlerin etkililiğinin sürekli olarak izlenmesi gerektiği belirtilmelidir.

D. Sözleşme'de Yer Alan Özerk Kavram ve İlkeler

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme yeni haklar ihdas etmemiştir. Ancak, engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve eşit yararlanabilmesini sağlamak amacıyla, birbirleriyle zorunlu olarak bağlantılı birçok ilkenin altını defalarca çizmiştir. Bunlardan ikisi 'erişilebilirlik' (accessibility) ve 'anaakımlaştırma' (mainstreaming) ilkeleridir. Bu kavramlar birazdan ayrıntısıyla açıklanacaktır. Bunlar yanında engellilerin tüm insanlarla aynı şekilde sahip oldukları insan onuruna saygı da yinelenen ilkelere dendir. Bununla kastedilen, öncelikle kişilerin hak ve özgürlüklerden

yararlanmasının insan onurunu zedelemeyecek şekilde gerçekleşmesidir. Örneğin, bir üniversite öğrencisinin kucaklanarak dersliğe ulaştırıldığı durumda, eğitim hakkından yararlandığından bahsedilebilirse de, bunun insan onuruna uygun bir çerçevede gerçekleştiğinden bahsedilemez. Yine, bireyin kendini ilgilendiren konularda seçimler yapması ve karar sahibi olması da insan onuruna saygının gereğidir.

Sözleşme, engelli bireyi korunma ihtiyacı olan bir birey olarak değil, hak ve özgürlüklere sahip bir birey olarak gördüğünden, Sözleşme'de koruma vurgusu yoktur. Zira Sözleşme'de güvence altına hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanan engelli bireyin, korunması ihtiyacı zaten söz konusu olmayacaktır. Bu nedenle, idarenin engellilere yönelik eylem ve işlemlerinin asli veya yegâne amacının 'koruma' olması, Sözleşme ile bağdaşmayacaktır. Bunun yerine, bireyi 'güçlendirme' amacının benimsenmesi gerekmektedir. Amacın değişmesi, idarenin engelli bireylere ilişkin olarak alacağı tedbirler üzerinde de etki edecektir. Örneğin, engellilerin bazı yükümlülüklerden muaf tutulması yerine, o yükümlülükleri yerine getirebilmelerini sağlayacak destekler sağlanacaktır. Koruma vurgusunun yerini güçlendirmenin alması, eşitlik anlayışının da yerleşmesini sağlayacaktır.

Sözleşme'nin genelinde vurgulanan bir başka husus, engelliliğin, olağanüstü bir çeşitliliği yansıttığıdır. O nedenle, engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanması için gereken tedbirler, genel erişilebilirlik tedbirlerinden daha kapsamlı ve bireyselleştirilmiş nitelikte olmalıdır. Bu husus Sözleşme'de 'makul düzenleme' olarak yer almıştır. Tüm bu ilkelerin bir araya gelerek işaret ettikleri ilke ise 'ayrımcılık yasağı'dır. Bu ilkelerin incelenmesine geçmeden önce, Sözleşme'nin engelliliği nasıl tanımladığına bakmak gerekir.

a. Sözleşme bağlamında engelli birey ve engellilik

Tanım çabası, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin hazırlık müzakerelerinin en yoğun tartışmalara neden olan konularındandır. Zira farklı devletlerin mevzuatlarında farklı tanımlar bulunduğu gibi, tek bir devletin mevzuatında dahi tek bir tanım bulunmayabilmektedir.

Tanım meselesinin önemi, tanımın dışlayıcı bir faaliyet olmasıdır. Tanım yapılan her durumda, kimlerin o kapsama gireceği belirlenirken, aslında aynı anda

kimlerin kapsam dışı olacağı da belirlenmektedir. İnsan hak ve özgürlüklerine ilişkin bir sözleşmenin mümkün olduğunca kapsayıcı olması, doğası gereğidir. Kapsayıcı bir tanım yapılması halinde, daha fazla sayıda kişinin Sözleşme'den yararlanabilecek olmasının, endişeye de neden olmaması gerekir.

Zira Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'de güvence altına alınmış olan hak ve özgürlükler, diğer sözleşmelerle tüm insanlar bakımından zaten güvence altına alınmış ve bu hakların herkese sağlanması bakımından bir devlet yükümlülüğü doğmuştur.

Engellilik meselesi her zaman maliyet meselesini akla getirdiğinden, engelli birey tanımının kapsayıcı olmasına ilişkin olarak bazı endişeler ifade edilmiştir. Oysa her şeyden önce alınacak tedbirlerin çoğu hiçbir maliyet getirmemektedir. Ayrımcılığın yasaklanması, fiziksel çevrenin en baştan itibaren erişilebilir inşası (kaldırımların yola bağlandığı noktaların eğimli yapılmasının hiçbir maliyeti yoktur), bir web-sitesinin görme engelliler için kolay izlenebilir hale getirilmesi gibi sayısız örnek verilebilir. Yine, engellilerin eğitim ve çalışma hayatına katılmasıyla yaratacakları katma değer karşısında, maliyetler ihmal edilebilir düzeydedir. Öte yandan, sadece görenler bakımından alınan bir tedbir olarak sokakların ve binaların aydınlatılması için yapılan masraf düşünüldüğünde, görme engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanmaları için yapılacak harcamalardan bir yük olarak bahsetmek, en azından adalet duygusuyla bağdaşmaz. Her durumda, aslolan insan onurudur ve devletin varlık amacı bu onuru yüceltmektir.

Aslında, tanıma ilişkin tüm tartışmalar, geçmişte benimsenen tıbbi yaklaşımın zihinlerdeki kalıntılarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de bireyin sınırlılıklarına odaklanmaktadır. Başka bir ifade ile terkedildiği iddia edilen tıbbi yaklaşım, hala zihinlere ve hukuka hâkim yaklaşımdır. Oysa tıbbın belirlediği oranlar, gerçek hayatla doğrudan bağlantı içinde değildir. Örneğin bir cilt hastalığı nedeniyle yüzü deforme olan bir çocuk, belki tıbben % 25 oranında engelli olabilir; ancak önce eğitim, yetişkin olduktan sonra da çalışma hakkı bakımından sahip olacağı dezavantaj bundan kat kat fazladır. Buna mukabil, % 100 görme engelli olan bir birey, eğitim hakkından yararlanmış ve artık kendi eğitimine uygun bir işte, örneğin avukat olarak çalışıyorsa, görmemesinden kaynaklanan dezavantajlar ihmal edilebilecek düzeydedir. Aynı şey tekerlekli sandalyeli

bir muhasebeci, işitme engelli bir bilgisayar operatörü bakımından da geçerlidir.

Bu noktada, önemli bir ayrıma ve aslında engellilikten bahsederken neyin kastedildiğine bakmak uygun olacaktır. Bu ayırım, bireyin tıp bilimi tarafından tespit edilebilecek nitelikleri (örneğin sakatlık, körlük, sağırılık, şizofren olma, öğrenme güçlüğüne sahip olma gibi) ile bunların dışsal unsurlarla etkileşimi sonucunda ortaya çıkan dezavantajlı durumu ifade eden 'engellilik' arasındaki ayırımdır. Tanıma ilişkin sıkıntı, bu ayırımın yok sayılmasından kaynaklanmaktadır. Tıp bilimi, kişinin yürüyememesinin, görememesinin, duyamamasının, herkesle aynı şekilde ve hızla öğrenememesinin, şizofren olduğu için ayrımcılıkla karşılaşmasının, gerçek hayatta onu ne kadar engelli kıldığını tespit etmek bakımından yetkin değildir. Örneğin bir trafik kazasında sağ elinin küçük parmağını kaybetmiş bir birey bakımından tıbbın yapacağı değerlendirmede tespit edilecek oran ile, bu kaybın kişinin hayatındaki etkisi arasında her zaman doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır. Parmağını kaybeden bireyin örneğin gazeteci olmasıyla piyanist olması arasındaki fark, tıp tarafından tespit edilemez. Tam da bu nedenle, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 1. maddenin 2. paragrafında 'engelli birey'i şöyle tanımlamıştır:

"Engelli bireyler, çeşitli engellerle etkileşerek¹⁵ kişinin diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili şekilde katılmasını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri de içermektedir."

15 - Vurgu yazara aittir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 14 Temmuz 2009 tarih ve 27288 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Türkçe metninde, engelli birey tanımının burada italik olarak vurgulanan kısmı yer almamakta olup, aslında engelliliğe yönelik yaklaşımdaki köklü dönüşümü yansıtan da bu kısımdır. Zira orijinal metin bireyin engelli olma durumunu sadece kendi nitelikleriyle tanımlamamakta, bireyi engelli hale getiren dışsal unsurlara da vurgu yapmakta iken Resmi Gazete'de yayımlanan tanımda ise dışsal unsurlara gönderme yapılmamaktadır: "Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılmalarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir."

Görüldüğü üzere tanım hem kişinin kendi niteliklerini, hem de dış unsurların sınırlayıcı etkilerini göz önüne almıştır. Hatta bunun da ötesinde, cümle öyle kaleme alınmıştır ki, sınırlayıcı olma amacı taşımadığı açıkça anlaşılır. Bu çerçevede, Sözleşme’de güvence altına alınan hak ve özgürlüklerden yararlanmaları her türlü tedbirle güvence altına alınması gereken engelli bireylerin tespitinde, Sözleşme’nin engelli birey tanımını içeren hükmünün esas alınıp, ulusal mevzuattaki sınırlamaların uygulanmamasının hem uluslararası hukuktan, hem de Anayasa’nın 90. maddesinin 5. paragrafından kaynaklanan bir yükümlülük olduğu hatırlatılmalıdır.

b. Erişilebilirlik, anaakımlaştırma ve içermeci toplum

Erişilebilirlik haklardan yararlanmanın önkoşuludur. Bu nedenle, Sözleşme’de en çok yinelenen ilkedir. Erişilebilirlik Sözleşme’nin genel ilkeleri sıralayan 3. maddesinde, bağımsız bir düzenleme olarak 9. maddede, adalete erişim bağlamında 13. maddede, bağımsız yaşam ve topluma katılım bağlamında 19. maddede, bilgiye ve iletişim hizmetlerine erişim bakımından 21. maddede, eğitim bağlamında 24. maddede, sağlık hizmetleri bakımından 25. maddede, rehabilitasyon ve rehabilitasyona erişim çerçevesinde 26. maddede, çalışma ve istihdama erişim bakımından 27. maddede, özellikle sosyal yardım ve koruma tedbirlerine erişim bağlamında 28. maddede, siyasal ve toplumsal yaşama katılım çerçevesinde 29. maddede ve son olarak kültürel, sosyal ve sportif yaşama katılım bağlamında 30. maddede düzenlenmiştir.

Yukarıda sayılan düzenlemelerin tümünden ve açıkça ifade edildiği üzere 9. maddeden anlaşılan, erişilebilirliğin iki yönünün var olduğudur. Bunlardan ilki fiziksel çevreye ve ulaşım erişim (Sözleşme’nin 9. maddesinin 1(a) bendinde bunlar ‘binalar, yollar, ulaşım araçları ve okullar, sağlık tesisleri ve işyerleri dâhil diğer kapalı ve açık tesisler’ olarak ifade edilmiştir.); ikincisi ise hizmete erişimdir (Sözleşme’nin 9. maddesinin 1(b) bendinde bunlar ‘[e]lektronik hizmetler ve acil hizmetler de dâhil olmak üzere bilgi ve iletişim araçları ile diğer hizmetler’ olarak ifade edilmiştir). 9. madde erişilebilirlik bağlamında devletin alması gereken tedbirleri açık ve ayrıntılı olarak sıralamıştır.

Gerek erişilebilirliğe hasredilmiş bu maddenin, gerekse erişilebilirliğe vurgu yapan diğer hükümlerin

işaret ettiği çok önemli bir hedef bulunmaktadır: o hedef ‘içermeci toplum’ hedefidir. Sözleşme, engellilerin tüm kamusal alanlardan ve kamuya sunulmuş tüm hizmetlerden (burada sadece kamu hizmetleri değil, özel sektör tarafından da kamuya açık olarak sunulan tüm hizmetler kastedilmektedir) herkesle birlikte yararlanmasını öngörmek suretiyle, uzun zamandır hüküm süren entegrasyon yaklaşımının terk edildiğinin altını çizmiştir. Entegrasyon yaklaşımı, engelli bireyin topluma uygun veya uyumlu hale getirilmesi gereğini ifade ederken; içermeci toplum yaklaşımı engelli bireyi farklılıklarıyla kabul etmeye hazır olan, bu amaçla toplumsal yaşamın yürütüldüğü yerleri ve yürütülüş tarzını engelli bireyleri de kapsayacak şekilde tasarlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Erişilebilirliğin sağlanmasının, toplumun içermeci yapısının önemli bir göstergesi olduğu reddedilemezse de, bu ikisinin aynı anlama gelmediği de vurgulanmalıdır. Toplumun içermeci olduğundan bahsedebilmek için, her kişi ve kurumun, kendi yürüttüğü faaliyetleri planlarken, uygularken ve değerlendirirken, engelli bireylerin de bu faaliyetler kapsamında yer alacağını gözetmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımın idarenin tüm eylem ve işlemleri ve bunların yerine getiriliş yöntem ve araçları bakımından önemli bir sonucu vardır. Bu da, tüm idari eylem ve işlemlerin engelliler üzerindeki etkisini gözetme gerekliliğidir. Örneğin yol yapım çalışmaları, su ve kanalizasyon işlerinin yürütülmesi sırasında gerekli tedbirlerin alınmaması halinde, bu çalışmaların yapıldığı yerlerde oturan, çalışan, okula giden, kamu hizmeti alan tekerlekli sandalye kullanıcıları ile görme engellilerin, bu çalışmalar boyunca hayatla bağları kesilecektir. Benzer şekilde yol ve kaldırımlara dönecek malzemenin seçiminden (örneğin Arnavut kaldırımı olarak nitelendirilen taşların arasına tekerlekli sandalyelerin lastiklerinin sıkışması söz konusudur), otobüs duraklarının nereye yapılacağına, bir ilköğretim okulu öğrencilerinin bir başka okula naklinden, mesai saatlerinin ne zaman biteceğine, hastanelerin randevu sistemlerinden, otomatik bilet makinelerinin özelliklerine, kiralanan hizmet binalarının seçiminden, idarenin telefon veya internet üzerinden sunacağı hizmetlere kadar, gündelik hayatı etkileyen her konudaki kararların verilmesinde, bunların farklı engel türlerinden bireylere etkisinin değerlendirilmesi gerekir. Buna ‘anaakımlaştırma’ denilmektedir. Kısacası, idarenin toplumun geneline yönelen tüm eylem ve işlemlerinde engelli bireyler de gözetilmeli;

engellilik genel hizmetlerden ayrı bir husus olarak değerlendirilmemelidir. Bu nedenle, idarenin engelli bireyleri toplumun geri kalanından ayıran nitelikte hizmetler sunması veya sadece engelli bireylerin kullanacağı tesisler yapması da ‘anaakımlaştırma ilkesine’ ve böylece Sözleşme’nin ruhuna aykırı olacaktır.

c. Engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağı ve makul düzenleme

Madde 2 - Tanımlar

“Engelliliğe dayalı ayrımcılık” siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsar.

“Makul düzenleme”, engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder.

Madde 5- Ayrımcılık Yapılmaması ve Eşitlik

1. Taraf Devletler herkesin hukuk önünde ve karşısında eşit olduğunu ve ayrımcılığa uğramaksızın hukuk tarafından eşit korunma ve hukuktan eşit yararlanma hakkına sahip olduğunu kabul eder.

2. Taraf Devletler engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklar ve engellilerin herhangi bir nedene dayalı ayrımcılığa karşı eşit ve etkin bir şekilde korunmasını güvence altına alır.

3. Taraf Devletler eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tüm adımları atar.

4. Engellilerin fiili eşitliğini hızlandırmak veya sağlamak için gerekli özel tedbirler işbu Sözleşme amaçları doğrultusunda ayrımcılık olarak nitelendirilmez.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin ‘tanımlar’ başlıklı 2. maddesinde, engelliliğe dayalı ayrımcılık tanımlanmakta ve 5. maddesinde ayrımcılık yasağına ilişkin Taraf Devlet yükümlülüklerinin kapsamı düzenlenmektedir.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin ‘tanımlar’ başlıklı 2. maddesinde, engelliliğe dayalı ayrımcılık tanımlanmakta ve 5. maddesinde ayrımcılık yasağına ilişkin Taraf Devlet yükümlülüklerinin kapsamı düzenlenmektedir.

Her ne kadar 2. maddede yer alan tanımda ‘her türlü’ ayırmadan kastın ne olduğu açıklanmamışsa da, uluslararası insan hakları hukukunun genel uygulamasına bakıldığında, bununla hem doğrudan hem de dolaylı ayrımcılığın kastedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Doğrudan ayrımcılık, bireyin engellilikle bağlantılı olarak olumsuz yönde farklı muameleye tabi tutulması ve bunun meşru bir başka nedenle de gerekçelendirilememesidir. Dolaylı ayrımcılık ise, doğrudan engelli bireyleri hedeflememekle birlikte, özellikle onlar bakımından olumsuz sonuçlar yaratan ve yine meşru bir amaçla gerekçelendirilemeyen genel nitelikli tedbirlerdir. Örneğin, bir iş ilanında ‘engelli olmamak’ koşulunun yer alması doğrudan ayrımcılık niteliğinde olacakken, aslında araç kullanılmasını gerektirmeyen bir iş için ‘araç ehliyetine sahip olmak’ koşulunun yer alması dolaylı olarak ayrımcılık olacaktır. Zira her ne kadar engelli olmama bir koşul olarak ilanda açıkça belirtilmemişse de, araç ehliyetine sahip olma koşulu engellilerin çoğu bakımından caydırıcı olacaktır. Ancak, söz konusu iş araç kullanmayı gerektiren bir iş ise, o halde ilanda belirtilen koşulun meşru bir amacı olacağından, dolaylı ayrımcılıktan bahsedilemeyecektir. Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık arasındaki farkın her zaman bu kadar açık olmayabileceği belirtilmelidir. Bu kavramlar mevcut halde ulusal mevzuatta tanımlanmadıklarından, Sözleşme’nin etkili şekilde uygulanmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması uygun olacaktır. Ancak, Sözleşme ayrımcılığı tanımladığından, ulusal mevzuatta ayrıntılı tanımlar yapılmasa dahi, Anayasa’nın 90. maddesi gereğince, doğrudan Sözleşme’nin tanımlarını uygulama yükümlülüğü söz konusudur.

Engelliliğe dayalı ayrımcılığa ilişkin tanımın son cümlesi, 'makul düzenleme yapılmaması'nı ayrımcılık olarak tanımlamaktadır. Şu halde, ulusal düzlemde bu yükümlülüğün yerine getirilmemesinin, idare ve mahkemelerce ayrımcılık olarak nitelendirilmesi gerekmektedir.

'Makul düzenleme' genellikle erişilebilirlik kavramıyla karıştırılmaktadır. Aslında makul düzenlemelerin bireyselleştirilmiş erişilebilirlik düzenlemesi olduğu da söylenebilir.

Şöyle ki, erişilebilirlikle ilgili her türlü tedbir alınsa dahi, engelliliğin karmaşık yapısı her zaman daha somut, kişiye özel tedbirlerin alınmasına ihtiyaç gösterecektir. Örneğin, bir işyeri genel olarak erişilebilir olsa dahi, kişinin kullanmak durumunda olduğu özel tekerlekli sandalye nedeniyle işyerindeki masaya yaklaşmaması söz konusu olabilir. Bu halde masanın yüksekliğinin kişiye uygun hale getirilmesine ilişkin tedbir, makul düzenleme niteliğindedir. Ya da, süreğen hastalığı nedeniyle özel bir rejim izlemesi gereken bir mahkûm söz konusu olduğunda, tüm cezaevi yemeğinin değişmesi değil, sadece o mahkûm bakımından tedbir alınması söz konusu olacaktır. Kısacası, haklardan yararlanmak için engelli bireyin ihtiyaç duyduğu bireyselleştirilmiş tedbirler, makul düzenleme tedbirleridir. Bu tedbirlerin alınmaması durumunda, Sözleşme'ye göre engelliliğe dayalı ayrımcılık söz konusu olacaktır.

Makul düzenleme yükümlülüğü, sadece fiziksel düzenlemeler yapılmasına ilişkin değildir. Makul düzenleme, toplumun geneli bakımından geçerli olan, ancak engelli bireyin ihtiyaçlarına yanıt vermeyen her durumda alınması gereken tedbirleri ifade etmektedir. Bu nedenle, makul düzenleme yükümlülüğü bazı hallerde mevzuatın uygulanması bakımından istisna sağlanmasını da içerebilir. Nitekim Sözleşme'nin Taraf Devletlerce uygulanmasını denetleyen Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi tarafından karara bağlanan ilk bireysel başvuru bu hususa ilişkindir. Başvurucu, eklemlerindeki sorunlar, olağanüstü hassas damar yapısı ve kas zayıflığı nedeniyle artık evinden ayrılamamakta, hastaneye transferi dahi olağanüstü risk yaratmaktadır. Uzmanlar, başvuru için su terapisi öngörmüşlerdir. Başvurucunun koşullarında, bu terapi ancak evde bir havuz inşa edilmesiyle mümkün olacaktır. Başvurucu, kendi mülkiyetindeki müstakil bir evde yaşamaktadır. Mevzuata göre, arsa üzerinde yapılacak toplam inşaatın bir sınırı bulunmaktadır ve inşa edilecek havuz bu sınırın aşılmasına neden olacaktır. Bu

nedenle idare makamları başvuruçunun havuz inşa etmek için talep ettiği izni vermemişlerdir. İdare Mahkemesi, idare makamlarından farklı bir değerlendirme yapmış ve su terapisinin bireyin hayat kalitesine yapacağı olumlu katkıyı değerlendirmiş ve başvuruçunun koşullarındaki bir bireyin salt bu nedenle başka bir eve taşınmaya zorlanmasının gerçekçi bir beklenti olmayacağına da altını çizmiştir. Mahkeme'ye göre, arsalar üzerinde yapılacak inşaatların sınırlandırılmasında bir kamu menfaati vardır; ancak bu koşullarda engelli başvuruçunun menfaatlerine öncelik verilmesi uygun olacaktır. İlgili idare, İdare Mahkemesi kararını temyiz etmiş, Yüksek İdare Mahkemesi ilk derece İdare Mahkemesi'ne katılmadığını, başvuruçuya, ilgili mevzuatın uygulanması bakımından bir istisna tanınmasının söz konusu olamayacağını belirterek, kararı bozmuştur. Mesele Engelli Hakları Komitesi'ne intikal ettiğinde, Taraf Devlet ilgili yasal düzenlemenin engelli olsun ya da olmasın herkese eşit şekilde uygulandığı ve engelli bireylere yönelik ayrımcı bir içeriğe de sahip olmadığı savunmasını yapmıştır.

Komite, yasal düzenlemenin herkese nesnel şekilde uygulanması durumunda, bunun özel durumları gözetilmeyen bireyler üzerinde ayrımcı sonuçlar doğurabileceğini, Taraf Devletlerin bireyler arasındaki farklılıkları gözetmemek suretiyle de ayrımcılık yapabileceğini vurgulamıştır. Daha sonra Komite 'makul düzenleme' sağlanmamasının da ayrımcılık teşkil edeceğinin altını çizerek, 'engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemelerin' yapılması gerektiğini hatırlatmıştır.

Komite, başvuruçunun sağlık ve rehabilitasyon ihtiyaçları bakımından alınabilecek tek etkili tedbirin su terapisi olduğunu, şehir planlamasına ilişkin yasal düzenlemelerde istisna sağlamanın 'ölçüsüz veya aşırı yük getiren bir tedbir olmadığını' ve bu nedenle makul düzenleme sağlamamanın meşru ve kabul edilir bir gerekçesinin de bulunmadığını ifade etmiştir. Sonuç olarak Komite, Taraf Devlet'in Sözleşme'nin ayrımcılığı yasaklayan 5. maddesini, bağımsız yaşamı güvence altına alan 19. maddesini, sağlık hakkını düzenleyen 25. maddesini ve rehabilitasyon hakkını düzenleyen 26. maddesini ihlal ettiğini tespit etmiştir.

Ayrımcılık yasağına ilişkin oldukça önemli bir husus, kimlerin engelliliğe dayalı ayrımcılığın koruması kapsamında olduğudur. Örneğin sağlık kurulu raporu ile yetiyitimi oranı % 40'ın altında olan bir birey, engelli bir çocuğun annesi veya bacağı alçıda olan bir birey engelliliğe dayalı ayrımcılığa karşı korunacak mıdır? Sözleşme'de açıkça belirtilmemekle birlikte, engelliliğe dayalı ayrımcılığa karşı korumadan yararlanmak için engelli olmak dahi gerekmemektedir. Zira ayrımcılık yasağının amacı, hangi mağdurların korunmayı hak ettiğinin tespiti değil, hangi davranışların kabul edilir olmadığının hukuken tespitidir. Örneğin bir mağazada satış temsilcisi olarak çalışmak üzere iş başvurusu yapan, ancak görüşmeye giderken bileğini burkması nedeniyle aksayarak yürüyen bir birey, bu nedenle işe alınmadığında, engelliliğe dayalı ayrımcılık mağdurdur. Ayrımcılık gerçeklere değil, algılara, önyargılara, yanlış bilgilere ve kanılara dayandığından, burada ilginin ayrımcılığı yapan kişiye, onun dayanaktan yoksun değerlendirmelerine yönelmesi gerekmektedir. Ayrımcılık yapılmasında mağdurun bir dahli bulunmadığından, bu meselenin hukuki nitelendirmesinin yapılmasında da mağdurun niteliklerine bakılmaz. Şu halde, sağlık kurulu raporu ile yetiyitimi % 40'ın altında olan bir birey, engelli bir çocuğun annesi veya bacağı alçıda olan bir birey de, kendisine engellilikle bağlantılı şekilde ayrımcılık yapılmışsa, koruma kapsamındadır. Kısacası, ayrımcılık yasağının korumasından yararlanmak için, bunu hak edecek kadar engelli olmak, bizzat engelli olmak ya da ayrımcılığı yapanın zihnindeki kadar engelli olmak gerekmemektedir.

Son olarak, kimlerin makul düzenleme talep edebileceğine bakılmalıdır. Burada önemli olan, bireyin belli bir işi gerektiği şekilde yürütebilmek için bir tedbire ihtiyaç duymasıdır. Bu nedenle, bireyin sağlık kurulu raporunda yazılı olan orandan bağımsız olarak, bireyin ihtiyaçlarını değerlendirmek gerekir. Şu halde, makul düzenleme bakımından da bireyin bizzat kendisinin engelli olmasına veya belli bir oranda engelli olmasına gerek yoktur. Engelli çocuğunu rehabilitasyon merkezine bırakmak durumunda olan çalışan bir anne veya babanın, çalışma saatlerinin bu durumu gözeterek düzenlenmesi, atama ve tayinlerde engelli çocukların eğitim, sağlık ve rehabilitasyon ihtiyaçlarının gözetilmesi (ki bu uygulama Türkiye'de uzun bir zamandır vardır), giriş katta veya asansörü olan bir binada lojman verilmesi gibi sınırsız sayıda tedbir, kendisi engelli olmayan

çalışanlara sağlanabilecek makul düzenlemelere örnek verilebilir.

E. Taraf Devletlerin Sözleşme'ye İlişkin Genel Yükümlülükleri

Tüm insan hakları yükümlülükleri bakımından olduğu gibi Sözleşme'nin de etkili şekilde uygulanabilmesi için tüm Taraf Devletlerin yasama, yürütme ve yargı organları tarafından çeşitli tedbirler alınması gerekmektedir. Bugüne kadar engelli bireylerin insan hak ve özgürlüklerinden yararlanma konusundaki dezavantajlı konumunu gözeterek Sözleşme, bu yükümlülüklerin neler olduğuna ve kapsamına ilişkin ayrıntılı bir düzenleme yapmıştır.

Madde 4 - Genel Yükümlülükler

1. Taraf Devletler engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılığa izin vermeksizin tüm engellilerin insan hak ve temel özgürlüklerinin eksiksiz olarak yaşama geçirilmesini sağlamak ve engellilerin hak ve özgürlüklerini güçlendirmekle yükümlüdür. Bu amaç doğrultusunda Taraf Devletler;

(a) Bu Sözleşme'de tanınan hakların uygulanması için gerekli tüm yasal, idari ve diğer tedbirleri almayı;

(b) Yürürlükte mevcut, engelliler aleyhinde ayrımcılık teşkil eden yasalar, düzenlemeler, gelenekler ve uygulamaları değiştirmek veya ortadan kaldırmak için gerekli olan, yasama faaliyetleri dâhil uygun tüm tedbirleri almayı;

(c) Tüm politika ve programlarda engellilerin insan haklarının korunmasını ve güçlendirilmesini dikkate almayı;

(d) Bu Sözleşme'yle bağdaşmayan eylemler veya uygulamalardan kaçınmayı ve kamu kurum ve kuruluşlarının bu Sözleşme'ye uygun davranmalarını sağlamayı;

(e) Kişiler, örgütler veya özel teşebbüslerin engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarını engellemek için gerekli tüm uygun tedbirleri almayı;

(f) Standartlar ve rehber ilkelerin geliştirilmesinde Sözleşme'nin ikinci maddesinde tanımlandığı gibi evrensel tasarımdan yararlanılması ve engellilerin özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere evrensel olarak tasarlanmış ve mümkün olduğunca az değişikliği ve düşük maliyeti gerektiren ürünler, hizmetler, ekipman ve tesislerin araştırılması, geliştirilmesi, temini ve kullanılabilirliğini sağlamayı veya desteklemeyi;

(g) Maliyeti karşılanabilir teknolojilere öncelik vererek bilgi ve iletişim teknolojileri, hareket kolaylaştırıcı araçlar, yardımcı teknolojiler gibi engellilere yönelik yeni teknolojilerin araştırılması, geliştirilmesi, temini ve kullanılabilirliğini sağlamayı veya desteklemeyi;

(h) Engellilere yeni teknolojiler dâhil hareket kolaylaştırıcı araçlara, yardımcı teknolojilere ve bunların beraberindeki diğer yardımcı ve destekleyici hizmetler ile tesislere ilişkin erişim bilgilerinin sağlanmasını,

(i) Engellilerle çalışan meslek sahipleri ve işyeri personelinin bu Sözleşme’de tanınan haklara ilişkin eğitiminin geliştirilmesi ve böylece bu haklarla güvence altına alınan destek ve hizmetlerin iyileştirilmesini taahhüt eder.

2. Taraf Devletler ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak kaynakları ölçüsünde azami tedbirleri almayı ve gerektiğinde uluslararası işbirliği çerçevesinde engellilerin bu haklardan tam olarak yararlanmasını aşamalı olarak sağlamak için işbu Sözleşme’de yer alan ve uluslararası hukuka göre derhal uygulanması gereken yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt eder.

3. Taraf Devletler işbu Sözleşme’nin uygulanmasını sağlayacak yasalar ve politikaların geliştirilmesi ve yaşama geçirilmesi ile engellilere ilişkin diğer karar alma süreçlerinde engelli çocuklar da dâhil olmak üzere engellilere onları temsil eden örgütler aracılığıyla sürekli danışacak ve etkin bir şekilde bu sürece dâhil edeceklerdir.

4. Bu Sözleşme’deki hiçbir hüküm engelli kişilerin haklarının sağlanması bakımından daha elverişli nitelikte olan ve Taraf Devlet’in yasalarında veya Taraf Devlet’in uymayı taahhüt ettiği uluslararası hukuk kurallarında mevcut bulunan hükümleri etkilemeyecektir. Taraf Devletler’den herhangi birinin hukuka, sözleşmelere, hukuki düzenlemelere, geleneğe göre yürürlükte bulunan temel insan haklarından herhangi birini işbu Sözleşme’nin bu hakları öngörmediği veya daha dar kapsamlı olarak öngördüğü gerekçesiyle kısıtlaması veya kısmen değiştirmesi mümkün değildir.

5. Bu Sözleşme’nin hükümleri herhangi bir sınırlama veya istisnaya tabi olmaksızın federal devletlerin bütün bölgelerinde uygulanır.

Genel yükümlülüklerle ilişkin 4. madde, kamu kurum ve kuruluşları bakımından oldukça kapsamlı yükümlülükler öngörmektedir. Bu yükümlülüklerden ilki, idarenin Sözleşme’de güvence altına alınan hak ve özgürlüklere saygı gösterme, bunları ‘ihlal etmeme yükümlülüğü’dür. İkinci olarak, idarenin engelli bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlayacak edimlerde bulunması gerekmektedir. İdare, ‘yerine getirme yükümlülüğü’ olarak nitelendirilen bu yükümlülük çerçevesinde tüm engelli bireylerin kaliteli eğitime eşit erişimini sağlayacak, rehabilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri sunacak, engellilerin hizmetlere ve bunların sunulduğu yerlere, kamuya açık tüm alanlara erişebilmesini sağlayacak, gerekli standartları geliştirecek, kısacası engellilerin hak ve özgürlüklerden yararlanması yönünde çaba gösterecektir. Son olarak idarenin, engelli bireylerin haklarını, başkalarından gelecek ihlallere karşı ‘koruma yükümlülüğü’ de bulunmaktadır.

Buradaki koruma yükümlülüğü, bireyin engelli olmasından değil, herkesle eşit hak sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Şu halde idare, engelli çalışanına uygun tuvalet yapmayan işverene, engelli çocuğunu ihmal eden ebeveyne, özel bakım ve rehabilitasyon merkezlerine, zihinsel engelli çocuğu almayan lokanta, otel veya otobüs işletmesine karşı engelli bireylerin haklarını koruyacaktır. Bu amaçla kolay erişilir ve hızlı işleyen şikayet mekanizmalarının geliştirilmesi ve etkili tedbirlerle söz konusu ihlallerin tekrarlanması önlenmelidir. Koruma yükümlülüğünün önemli bir yönü, hak ihlallerini önleme yükümlülüğüdür. Bu amaçla idarenin bilinç artırmayı amaçlayan projeler geliştirmesi, Sözleşme’yi bilinir kılması, risk altındaki grupları tespit etmesi, özellikle risk altındaki kişilerin bulunduğu yerleri < olarak denetlemesi (bunlar korumalı işyerleri olabileceği gibi, huzurevleri, bakımevleri gibi yerler de olabilir), acil müdahale mekanizmaları kurması gibi sayısız tedbir alması gerekmektedir.

İdarenin yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla alacağı tedbirleri tespit ederken engelli bireylere veya onları temsil eden örgütlerin temsilcilerine danışması, en etkili tedbirlerin alınmasını mümkün kılacaktır. Zira engelli bireyler ‘deneyimle uzman’dırlar ve bu uzmanlıkları, sorunların tespitinde ve çözüm önerilerinde paha biçilmez değerdedir.

F. Sözleşme’de Güvence Altına Alınan Hak ve Özgürlükler

1. Yaşama Hakkı

Madde 10 - Yaşama Hakkı

Taraf Devletler her insanın yaşama hakkına sahip olduğunu yeniden onaylayarak engellilerin bu haktan etkin ve diğer bireylerle eşit koşullar altında yararlanmalarını sağlayacak gerekli tüm tedbirleri alır.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin engelli kişilerin fiziksel bütünlüğünü korumayı amaçlayan hükümlerinden biri olan 10. madde, yaşama hakkını düzenlemektedir. Yaşama hakkı genellikle devletlerin ‘negatif ‘yükümlülük’ veya başka bir ifade ile ‘kaçınma yükümlülüğü’ ile donatıldığı haklar arasında sayılmaktadır. Oysa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları açıkça ortaya koymaktadır ki, yaşama hakkı ‘... sadece kasıtlı ve hukuk dışı yaşamı sonlandırma olaylarından kaçınma değil, aynı zamanda Devletin yetki alanındaki bireylerin yaşamlarını koruma altına almak amacıyla uygun adımlar atma yükümlülüğünü de içermektedir.’¹⁶ Görüldüğü üzere Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin 2. maddesinin bu çerçevede yaptığı, yaşama hakkının içtihatlarla da açığa kavuşan kapsamını teyit etmekten ibarettir.

Yaşama hakkının herkes bakımından önemi açık olmakla birlikte, bu hak bakımından engelli bireylerin önemli ölçüde dezavantajlı olduğunu da teslim etmek gerekir. Engelli bireyin yaşamının ‘yaşanmaya değer olmadığı’ veya ‘engelli olmanın ölümden beter olduğu ve bu nedenle ölümün tercih edilir bir seçenek olduğu’ vurguları sıklıkla dile getirilmektedir.¹⁷ Bu anlayışın değişmesi ve engelliliğin bir trajedi değil, olağan bir insan deneyimi olduğu anlayışının yaygınlaştırılması, yaşama hakkının güvence altına alınmasına yönelik temel yükümlülüklerdendir.

Dünyanın birçok yerinde, her yaşta engelli bireyin ısıtma veya havalandırma olmayan karanlık odalara veya hatta sokağa terkedildiği, gıda, su, ilaç ve sair tıbbi bakımdan mahrum bırakıldığı, böylece ölümün kişiye dayatıldığı birçok deneyim gündelik olarak yaşanmaktadır. Bu nedenle Sözleşme yaşama hakkının koruma altına alınması yükümlülüğünü ifade etmekle yetinmemiş, alınacak tedbirlerin “engelli bireylerin yaşama hakkından eşit koşullarda

yararlanmasını güvence altına alabilecek nitelikte” olması yükümlülüğünün de altını çizmiştir.

Örneğin bir kadının engelli olması nedeniyle sığınma evine kabul edilmemesi durumunda, yaşama hakkına ilişkin korumanın eşit olmadığından bahsetmek mümkün olabilecektir.

Maddenin hem metni, hem de amacı, alınması öngörülen tedbirlerin, meselenin mevzuatla düzenlenmesinin ötesine geçerek, etkin bir koruma çabasını da içermesi gerektiğini göstermektedir. Risk altında olan bireylerin tespiti için bir veri bankasının oluşturulması, risk altında olan kişilerin bildirilebileceği bir telefon hattı kurulması, acil müdahale ekipleri oluşturulması ve bu kişilerin yaşama koşullarını sürekli olarak izleyebilecek bir yapı kurulması bu çerçevede düşünülebilir. Yine güvenlik güçlerini bir risk altındaki grup olan engelliler konusunda bilgilendirmek gereklidir. Bu konuda güvenlik güçlerine gelebilecek başvurularda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğinin önceden bilinmesi son derece önemlidir. Örneğin işitme engelli bir kadının eşinden kaynaklanan ve yaşama hakkına yönelik bir tehdit nedeniyle karakola sığınması durumunda, işitme engelli kadınla iletişim kuramayan polis memurlarının durumdan tehdidin kaynağı olan eş haberdar etmesi olasıdır.

Engelli bireyler söz konusu olduğunda yaşama hakkına ilişkin olarak alınması gereken tedbirler, genel tedbirlerden ibaret olmamalıdır. İnsan hak ve özgürlüklerinin zorunlu olarak birbirine bağlı oldukları göz ardı edilmemelidir; her zaman bütüncül düşünülmelidir. Örneğin, kas hastası olması nedeniyle ancak solunum cihazı ile oksijen alabilen bir birey, bir jeneratörün yokluğunda elektrik kesintisi nedeniyle hayatını kaybedebilecektir. Bu nedenle, engelli bireylere sağlanacak desteklere ilişkin değerlendirmelerde, maliyet kaygısı hakkın önüne geçmemelidir.

İdarenin yaşama hakkına ilişkin yükümlülüklerinden bir diğeri, ‘etkili soruşturma’ yükümlülüğüdür. Engelli bireylerin ölümünün şüpheli koşullar altında meydana gelip gelmediğinin tespiti ve eğer şüpheli koşullar altında meydana gelmişse etkili bir soruşturma yürütmek yükümlülüğü de, Taraf Devletler’in yükümlülükleri arasındadır.

16 - L.C.B. v. Birleşik Krallık, 9 Haziran 1998, para. 36.

17 - Janet E. Lord ve diğerleri, Human Rights. YES! Action and Advocacy on the Rights of Persons with Disabilities, Human Rights Education Series, University of Minnesota, 2. Bası., 2012, s. 64.

2. Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar

Madde 11 - Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar

Taraf Devletler silahlı çatışma halleri, acil insani durumlar ve doğal afetler de dâhil olmak üzere risk durumlarında engellilerin korunması ve güvenliğinin sağlanması için insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku dâhil uluslararası hukuk çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli tüm tedbirleri alır.

11. maddede yer alan ve risk durumları ile acil durumlarda engellilerin korunması ve güvenliklerinin sağlanmasını öngören düzenleme de yaşama hakkı ile yakından bağlantılıdır. Birleşmiş Milletler'e üye birçok devletin ülkesi halen uluslararası nitelikte olan ve olmayan çatışmalardan etkilenmektedir. Çatışmalar ülkedeki engelli sayısını artırdığı gibi, engellilerin haklardan yararlanma, hatta hayatta kalma olanaklarını da sınırlamaktadır. O nedenle silahlı çatışma halleri özellikle ve açıkça maddede belirtilmiştir.

Ancak, engellilerin karşılaştıkları olağanüstü risk durumları silahlı çatışmalardan ibaret değildir. Yangın, sel, deprem, yanardağ patlaması gibi birçok risk durumu, engelli bireyler bakımından daha da ağır sonuçlar yaratabilmektedir. Tüm hak ve özgürlükler bakımından olduğu gibi, burada da farklı engel grupları düşünülerek gerekli idari tedbirler alınmalıdır. Bu tür durumlara ilişkin hazırlık planlarında, farklı engel türlerinden bireyler bakımından alınacak tedbirler ve bu tedbirlerin kimler tarafından, nasıl uygulanacağı açıkça ve özel olarak belirtilmelidir.

¹⁸Engelli bireylere, farklı risk durumlarında yapmaları ve yapmaktan kaçınmaları gerekenler hakkında bilgi verilmeli ve bu bilgi sürekli olarak güncellenerek erişilebilir kılınmalıdır. Bu çerçevede özellikle işitme engellilerin acil durumlarda ilgili birimlerle temasa geçebilecekleri özel hatlar oluşturulması önemlidir.

18 - Nitekim Taraf Devletlerin Komite'ye sunmaları gereken bilgilere ilişkin olarak Komite tarafından hazırlanan rehberde, ulusal acil durum planlarında engellilere yer verilip verilmediği hususunun raporlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu husus için bkz. Guidelines on treaty-specific document to be submitted by states parties under article 35, paragraph 1, of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, CRPD/C/2/3, 18 Kasım 2009. <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/CRPD-C-2-3.pdf>

3. Yasa Önünde Eşit Tanınma

Madde 12 - Yasa Önünde Eşit Tanınma

1. Taraf Devletler, engellilerin buldukları her yerde kişi olarak tanınma hakkına sahip olduklarını yeniden onaylar.

2. Taraf Devletler engellilerin tüm yaşam alanlarında diğer bireylerle eşit koşullar altında hak ehliyetine sahip olduğunu kabul eder.

3. Taraf Devletler engelli bireylerin hak ehliyetlerini kullanırken gereksinim duyabilecekleri desteği alabilmeleri için uygun tedbirleri alır.

4. Taraf Devletler hak ehliyetinin kullanımına ilişkin tüm tedbirlerin uluslararası insan hakları hukukuna uygun olarak istisnaları önleyici uygun ve etkin bir şekilde güvenceler sağlamasını temin eder. Söz konusu güvenceler hak ehliyetinin kullanımına ilişkin tedbirlerin kişinin haklarına, iradesine ve tercihlerine saygılı olmasını, çıkar çatışmasından bağımsız olmasını, kişinin iradesine haksız bir müdahalede bulunmamasını, kişinin içinde bulunduğu koşullar ile orantılı olmasını ve bu koşulları gözetmesini, mümkün olan en kısa süre içinde uygulanmasını, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir merci veya yargı organı tarafından sürekli olarak gözden geçirilmesini sağlamalıdır. Bu güvenceler söz konusu tedbirlerin kişinin hak ve çıkarlarını etkilediği derecede ölçülü olmalıdır.

5. Taraf Devletler işbu Madde çerçevesinde engellilerin mülk edinmek veya mirasa hak kazanmak, mali işlerini kontrol etmek ve banka kredileri, ipotekleri ve diğer mali kredilere erişim açısından diğer bireylerle eşit haklara sahip olmasını sağlamak için uygun ve etkin bir şekilde tüm tedbirleri almalı ve engellilerin mülklerinden keyfi olarak mahrum bırakılmamasını sağlar.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin temelinde, engelli bireylere ilişkin paradigma değişikliği yatmaktadır. Bu yönüyle Sözleşme, engelli bireylerin haklara görünüşte sahip, hayatları tümüyle başkalarının kontrolü altında, kendilerine danışılmadan haklarında kararlar verilen pasif bireyler olduğu hukuki yaklaşımların terkinini ve buna mukabil engelli bireylerin 'hak öznese' olarak kabul edildiği, haklarını bizzat ve fiilen kullanabildiği, kendi hayatlarına ilişkin kararı alabildiği ve bunları uygulayabildiği, kısacası hayatlarını kendilerinin yönlendirebildiği bir hukuki yaklaşımın benimsenmesi gereğini ifade etmektedir.

Engellilik meselesine ilişkin bu paradigma değişikliğinin en sarsıcı şekilde ortaya konduğu düzenleme 12. maddede yer almaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki, Resmi Gazete’de yayımlanan ve bu nedenle burada da kullanılan çeviride kullanılan ‘hak ehliyeti’ kavramı, Sözleşme’nin esas olarak alınması gereken orijinal metinlerinde kullanılan legal capacity kavramına kıyasla çok daha dardır. Şöyle ki, Kıta Avrupası hukuk sisteminde hak ehliyeti ve fiil ehliyeti olarak ikili bir ayırım söz konusudur. Hak ehliyeti, kişi olarak tanınma ve bunun sonucunda haklara sahip olmayı ifade etmektedir. Sağ doğmak kaydıyla herkes hak ehliyetine sahiptir. Fiil ehliyeti ise kişinin kendi fiilleriyle hak edinebilmesini ve borç altına girebilmesini ifade eder. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 10 ilâ 14. maddeleri fiil ehliyetine sahip olmanın koşullarını düzenlemektedir.¹⁹ Kıta Avrupası hukuk sistemindeki bu ikili ayrıma mukabil, Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde böyle bir ayırım söz konusu değildir.

Bu nedenle, Sözleşme’nin hazırlık sürecinde yoğun tartışmalar yapılmış ve hak ehliyeti ile fiil ehliyetini birlikte ifade etmek üzere ‘hukuki ehliyet’ anlamına gelen legal capacity ifadesi tercih edilmiştir.²⁰ Nitekim Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin 15. maddesinde de legal capacity ifadesi kullanılmış ve doğru şekilde Türkçe’ye ‘hukuki ehliyet’ olarak çevrilmiştir.²¹ Her durumda, kavram otonom (özerk) bir kavramdır ve Sözleşme’de kullanıldığı anlam ve kapsamda yorumlanarak uygulanmalıdır. Sonuç olarak, 12. madde engellilerin sadece hak ehliyeti bakımından değil, fiil ehliyeti bakımından da eşitliğini öngörmektedir.

Sözleşme’nin engelli bireylerin hak ve fiil ehliyeti bakımından diğer bireylerle eşit olmalarını düzenlemesinin ulusal hukuklar bakımından son derece önemli sonuçları vardır. Özellikle Medeni Hukuk alanında neredeyse bir rejim değişikliği niteliğinde değişikliklerin söz konusu olması

19 - R.G., 08 Aralık 2001 – 24607.

20 - Sözleşme’nin müzakere ve hazırlık sürecinin tamamına European Disability Forum adına katılan Stefan Trömel, müzakereler sırasında bazı devletlerin 12. maddede öngörülen eşitliği hak ehliyeti ile sınırlamak için mücadeleye verdiklerini ve sonucun kendi beklentilerini karşılamaması nedeniyle imza ve onay sürecinde yorumlayıcı beyanlara başvurduklarını aktarmaktadır. “A Personal Perspective on the Drafting History of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities” European Yearbook of Disability Law, Gerard Quinn/ Lisa Waddington (ed.), Vol. 1, s. 126. Türkiye’nin bu madde de dahil olmak üzere, imza veya onay sürecinde Sözleşme’ye ilişkin hiçbir beyan veya çekince sunmadığı belirtilmelidir.

21 - R.G., 14 Ekim 1985 – 18898.

gereklidir. Öncelikle, vesayet kurumu ile kişinin bazı alanlardaki karar verme ve uygulama yetisi olmadığı varsayımına dayanan diğer kurumların ve sınırlamaların (evlenme ve oy kullanma bakımından söz konusu olan sınırlamalar gibi) Sözleşme’nin 12. maddesi karşısında var olmaya devam etmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim 12. maddenin 3. paragrafı, ‘engelli birey yerine geçerek karar verme’yi öngören vesayet sistemi yerine, bireyin kendi hayatını kendisinin yönetmesini mümkün kılacak bir ‘destekli karar verme’ sisteminin hayata geçirilmesi gerektiğini açıklıkla ifade etmiştir. İnsan hakları hukukunun üzerine inşa edildiği değerlere, özellikle de insan onuruna saygı ilkesine yönelen bu önemli çaba, Türkiye’nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi’nde de destek bulmuş, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği destekli karar verme sisteminin iyi örneklerini de içeren, üye devletlere yol gösterici bir rehber hazırlamıştır.²²

Destekli karar verme sistemi mevcut halde bazı ülkelerde uygulanan ve olumlu sonuçları da deneyimlenmiş bir sistemdir. Zihinsel veya psiko-sosyal engelli bireyler bakımından özellikle önemli bu sistemin şu ilkeler üzerine inşa edilmesi gerekmektedir:²³

- Bireyin hukuki ehliyeti sınırlandırılmamalı;
- Kararı birey almalı. Destekçilerin rolü bireye kararını verirken yardımcı olmakla sınırlı olmalı;
- Karar sahibi engelli bireyle destekçi arasında bir güven ilişkisi olmalı;
- Destek ilişkisi tarafların serbest kararıyla kurulmalı;
- Farklı tür kararları (kişisel, mali vs.) gözetilerek, farklı bilgi ve donanımlara sahip bir destekçi grubu veya ağı olmalı;
- Destekçiler engelli bireye, kararını başkalarına iletme/bildirme konusunda destek olmalı;
- Destekçi ücret almaksızın çalışmalı;
- Destekçinin engelli bireyin arkadaş veya aile çevresinden olması olanağı dışlanmamalıdır.

22 - WHO GETS TO DECIDE? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities, CommDH/IssuePaper(2012)2, 20 Şubat 2012. Bu rehber <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1908555> adresinden erişilebilir (Erişim tarihi: 01.11.2012). Bir başka iyi örnek için bkz. <http://www.nidus.ca/> (Erişim tarihi: 01.11.2012).

23 - Mental Disability Advocacy Center, “Supported decision-making: An alternative to guardianship”, s.3, <http://www.mdac.info/en/resources/supported-decision-making-alternative-guardianship> (Erişim tarihi: 01.11.2012).

Bunlara ek olarak, destekçi ile destek olduğu engelli birey arasında çıkar çatışması olmaması ve destek ilişkisinin fiilen 'yerine karar verme' uygulamasına dönüşmemesi de gerekir. Örneğin kurumda bakım veya tedavisi gerçekleştirilen engelli birey bakımından destekçinin kurumda görevli bir kişi olmaması gerekmektedir. Bu amaçla, kurulacak sistemin mutlaka istismarı veya ihmali önleyecek güvencelerle donatılması gerekmektedir. Bu güvencelerin yasal düzenlemelerle sağlanması gerektiği konusunda şüphe bulunmamaktadır.

Engelli bireylerin hukuki ehliyet bakımından diğer bireylerle eşit olması, bugüne kadar olağan sayılan ve oy kullanma, evlenme, hak arama yollarından bizzat yararlanma gibi konulardaki sınırlamaların da kaldırılmasını gerektirmektedir. Hukuk sisteminin tümüyle gözden geçirilmesini gerektiren bu maddenin uygulamasının kolay olmayacağı açık olmakla birlikte, bu maddenin gerektirdiği anlayış değişikliği gerçekleşmedikçe, Sözleşme'nin gereklerinin yerine getirildiği de söylenemeyecektir.

4. Adalete Erişim

Madde 13 - Adalete Erişim

1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında adalete etkin bir şekilde erişimini sağlamalıdır. Bunun için usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılmalı ve soruşturma ve diğer hazırlık aşamaları ve tanıklık dâhil tüm hukuki işlemlere doğrudan ve dolaylı katılımları kolaylaştırılmalıdır.

2. Taraf Devletler engellilerin adalete etkin bir şekilde erişimini sağlamak için polis ve cezaevi personeli dâhil adalet sistemi çalışanlarının gerekli eğitimi almalarını sağlamalıdır.

Engelliliğin insan hakları hukuku gündemine gelmesindeki gecikmenin nedenlerinden biri, engellilerin adalete erişmekte karşılaştıkları engel ve zorluklardır. Bunlar adalet hizmetlerinin sunulduğu binalara erişimden, bazı engelli gruplarına mensup bireylerin dava açma ve taraf olma hakkından mahrum bırakılmasına kadar değişen engel ve zorluklardır. Adalet hizmetlerinin yürütülmesinde asli rol oynayan mesleklere girme koşulları arasında 'engelli olmama' koşulunun da bulunması ve bu nedenle engelli hâkim ve savcılarının ihmal edilebilir sayıda olması da, adalet hizmetleri ile engelli bireyler arasındaki mesafeyi artırmaktadır. Oysa engelli bireylerin adalet

hizmetlerini sunanlar arasında yer alması, engelliliğin adalet sistemi içerisinde olağanlaşmasına hizmet ederek, hizmetin tüm unsurlarının, her engelli grubu bakımından erişilebilir olmasını sağlayacaktır.

Sözleşme'nin adalete erişimi düzenleyen 13. maddesinin, 12. maddenin ardından gelmesi rastlantı değildir. Bu maddelerin her ikisi de, hukukun, adalet sisteminin ve adalet hizmetlerinin engelli bireyleri tam ve eşit şekilde içerecek şekilde yeniden düzenlenmesini öngörmektedir. Sözleşme adalete erişimi, meselenin mahkemelere intikalinden sonraki süreçlerle sınırlamamakta, soruşturma, kovuşturma, disiplin süreçleri gibi aşamalar ile cezaların infazı süreçlerini de adalete erişim kapsamında değerlendirmektedir.

Engelli bireylerin Sözleşme'nin bundan sonra gelen hükümlerinde güvence altına alınan hak ve özgürlüklerden yararlanması, ancak ve ancak hukukun ve adalet sisteminin engelli bireyi bir hak öznesi olarak kabul etmesi ile mümkündür. Hak ve özgürlükleri ihlal edilen birey, adalet hizmetine erişemiyorsa, söz konusu hak ve özgürlüklerin 'etkili' şekilde güvence altına alındığından bahsedilemez.

Adaletin erişilebilir olması için:

- adalet sistemi ile ilgili tüm mekanların (buna karakollar ile tutukevleri ve cezaevleri de dâhildir) erişilebilir olması (burada sadece merdivenler yanında rampa ve asansörler olması düşünülmemelidir. Örneğin adalet saraylarının dışında görme engelli bireylerin yararlanabileceği kabartma bir maket olması, duruşma salonu ve kalem odalarının girişindeki tabelaların aynı zamanda Braille yazı içermesi gibi basit, ancak adalet hizmetinden yararlanmak için olağanüstü önemli tedbirler de düşünülmelidir);

- adalet sistemine ilişkin tüm bilgi ve belgelerin erişilebilir olması (örneğin ilgili web-siteleri ile veri bankalarının görme engellilere uygun şekilde tasarlanması, dava açmak için izlenmesi gereken usul kurallarını basit bir dille anlatan kitapçıklar basılması, gibi);

- bizzat adalet hizmetinin erişilebilir olması (örneğin zihinsel engelli birey bakımından dava açma olanağının olması, işitme engelli bireyin mahkeme ile iletişiminin bu alanda yetkin bir işaret dili tercümanı tarafından yapılması gibi);

- usul kurallarının uygulanmasına ilişkin pratikler de dâhil olmak üzere, adalet sisteminden ve hizmetlerinden yararlanmayı sağlayıcı makul düzenlemelerin mümkün olması;

- adalet sistemi içerisinde görev yapan herkesin farklı engel türlerinden bireylerin adalet hizmetine ilişkin ihtiyaçları konusunda bilgilendirilmeleri gerekir.

Bu nedenle adalete erişimin Sözleşme'nin gerektirdiği düzeyde var olup olmadığının tespiti için adalet hizmetinin sunulduğu yerler ile sunulmuş biçiminin gözden geçirilmesi ve Sözleşme'ye uygun hale getirilmesi gerekmektedir.

5. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği

Madde 14 - Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği

1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında aşağıdaki haklardan yararlanmasını sağlar:

(a) Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkında yararlanma;

(b) Özgürlüklerinden hukuka aykırı veya keyfi bir şekilde mahrum bırakılmamaları, özgürlüğün kısıtlandığı hallerin hukuka dayalı olması ve engelliliğin, hiçbir koşulda özgürlüğün kısıtlanmasının gerekçesi olarak gösterilmemesi.

2. Taraf Devletler engelli kişiler eğer herhangi bir süreç sonunda özgürlüklerinden mahrum edildiyse; bunun diğer bireylerle eşit koşullar altında yapılmasını; engellilerin uluslararası insan hakları hukukuna uygun olarak güvencelere sahip olmasını ve makul düzenlemeye ilişkin hükümler dahil olmak üzere Sözleşme'nin hedefleri ve ilkeleriyle uyumlu muamele görmesini sağlar.

Herhangi bir suç işlememiş olmakla birlikte özgürlüğü sınırlanan sınırlı sayıda kişi grubundan biri engellilerdir. Madde bu çerçevede iki hususu düzenlemektedir. İlk husus, hiçbir bireyin sadece engelli olması nedeniyle özgürlüğünün sınırlandırılmayacağıdır. Başka bir ifade ile, engelli olmayan bireylerin özgürlüğü hangi gerekçelerle ve hangi koşullarda hukuka uygun olarak sınırlandırılabilirse, engelli bireyler bakımından da

aynı gerekçe ve koşullar söz konusu olacaktır.²⁴

Maddede düzenlenen ikinci husus ise özgürlüğün sınırlandırılması sonrasına ilişkindir. Buna göre, özgürlüğü sınırlandırılmış engelli bireyin insan hakları hukukuna dayanan güvenceler dahil olmak üzere, diğer tüm bireylerin tabi olduğu koşullara eşit olarak sahip olmasıdır. Örneğin özgürlüğün sınırlandırılmasına itiraz, durumun dönemsel olarak gözden geçirilmesi, sınırlamanın insan onuruna uygun koşullarda gerçekleşmesi, dış dünya ile iletişim gibi, özgürlüğü sınırlandırılmış kişiler bakımından geçerli olan koşullar, engelli bireyler bakımından da etkili olarak var olmalıdır. Burada 12. maddede düzenlenen hususun önemi bir defa karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, zihinsel veya psiko-sosyal engelli bir birey de özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin itirazlarda bulunabilmeli ve insan hakları hukukunun tanıdığı güvencelerin sağlanmasını talep edebilmelidir.

Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanan ve ayrımcılık yasağı ile bağlantısı ortaya konulan 'makul düzenleme' yükümlülüğü, bu bağlamdaki önemi nedeniyle maddede açıkça tekrarlanmıştır. Şöyle ki, örneğin kollarının felçli olması nedeniyle kişisel temizliğini bizzat yerine getiremeyen özgür bir birey, bu hususta gerekli olan tedbirin ne olduğuna bizzat karar vererek, bu tedbirin alınmasını sağlayabilir. Bu tedbir bir aile üyesinin veya bir kişisel asistanın desteği olabileceği gibi, banyo ve tuvalet gibi yerlere özel donanım yaptırılması şeklinde de olabilir. Oysa özgürlüğü sınırlandırılmış olan bireyin bir aile üyesinin desteğini alması söz konusu olamayacaktır ve olmamalıdır. Şu halde, son derece mahrem nitelikteki bu desteğin, bireyin tercihlerine ve böylelikle onuruna saygı gösterilerek sağlanması gerekecektir.

24 - Nitekim, Komite'nin Taraf Devlet raporlarının içeriğine ilişkin olarak Komite tarafından hazırlanan rehberde, engelli bireylerin kurumlarda tutulmak suretiyle özgürlüklerinin sınırlandırılmasına olanak veren mevzuatın yürürlükten kaldırılması için alınan tedbirlerin de raporlanması gerektiği ifade edilmektedir. Guidelines on treaty-specific document to be submitted by states parties under article 35, paragraph 1, of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, CRPD/C/2/3, 18 Kasım 2009. <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/CRPD-C-2-3.pdf> (Erişim tarihi: 01.11.2012).

Yine, işitme engelli bir hükümlünün diğer hükümlülerle ve cezaevi personeliyle iletişimini sağlayacak tedbirler alınmalı, görme engelli bireyin cezaevi kütüphanesinden yararlanmasını sağlanmalıdır. Alınması gereken makul düzenleme tedbirlerinin tahdidi şekilde sayılması mümkün değildir. Önemli olan bireyin ihtiyaçlarının ve isteklerinin gözetilmesidir.²⁵ Bu hususlar ancak konuya ilişkin ayrıntılı yasal düzenlemelerin varlığı halinde güvence altına alınabilir.

Engelli bireylerin özgürlüklerinin sınırlandırılması meselesi sadece tutukvevleri veya cezaevleri bağlamında değerlendirilebilecek bir husus değildir. Engelli bireyin rızası hilafına tutulduğu her yer bu kapsamdadır. Kurumda veya ruh sağlığı alanında faaliyet gösteren hastane ve kliniklerde kalan bireyler **bakımından da bu madde uygulanacaktır.**²⁶

25 - Burada işaret edilen hususlar daha önce uluslararası insan hakları mekanizmaları önüne de gelmiş hususlardır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi ve AIHM tarafından karara bağlanan iki başvuru örnek olarak verilebilir. Bu başvuruların ilkinde, yürüme yetisi olmayan başvurucu, hücrelerinden ancak diğer hükümlüler tarafından çıkartılmakta ve tuvalete de gidememektedir. Başvurucu, tuvalet ihtiyacını hücreindeki bir kova ile gidermekte ve bu kova diğer hükümlüler tarafından boşaltılmaktadır. Ancak başvurucu bunun için diğer hükümlülerle para ödemek durumunda olduğundan, parası olmadığı sürece kova dolu olarak hücrede kalmaktadır. Başvurucu sonuç olarak, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin "özgürlüklerinden yoksun bırakılan herkese insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek" davranılmasını öngören 10. maddesinin 1. paragrafının ihlal edildiği iddiasıyla İnsan Hakları Komitesi'ne başvurmuştur. Komite, başvurusunun aktardığı vakaların 10. maddenin 1. paragrafını ihlal ettiğine karar vermiş ve Taraf Devletin, başvurusunun engelli olduğunu gözeterek, gerekli düzenlemeleri yapma yükümlülüğü altında olduğuna karar vermiştir (Zephinah Hamilton v. Jamaika, CCPR/C/66/D/616/1995, 28.7.1999, para. 10.). Bu karardan 2 yıl sonra, AIHM son derece benzer bir başvuruda aynı sonuca varmıştır. Bu başvuruda başvurucu tekerlekli sandalye kullanmakta ve vücudunu son derece sınırlı şekilde hareket ettirebilmektedir. Başvurucu, polis karakolunda gerekli düzenlemeler yapılmamış olduğundan, geceyi tekerlekli sandalyesinde geçirmiş ve tuvalete de gidememiştir. Hareket yetisinin aşırı sınırlı olması nedeniyle kendisini ısıtmadığından vücut ısısı aşırı şekilde düşmüş, ancak tuvalete gidemeyeceğinden, kendisine verilen sıcak içecekleri içmeyi reddetmiştir. Buna rağmen tuvalet ihtiyacı söz konusu olduğunda, tuvaletten erkek polis memurlarının yardımıyla kalkabilmiştir. Başvurucu bu vakalara dayanarak, Sözleşme'nin işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı ceza ve muameleyi yasaklayan 3. maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla AIHM'ne başvurmuştur. Mahkeme, bu derecede engelli bir kişinin bu koşullarda tutulmasının "onur kırıcı" bir muamele olduğuna ve Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, aşağılama kastının yokluğunun, ihlali önlemek için yeterli olmadığını da ifade etmiştir (Price v. Birleşik Krallık, 33394/96 [2001] ECHR 458, 10 Temmuz 2001, para. 30).

26 - İşkencenin ve Gayriirnsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre, bu Sözleşme ile kurulan Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi bireylerin özgürlüklerinin bir kamu otoritesi tarafından sınırlandırıldığı tüm yerlere ziyarette bulunabilecektir. R.G., 26 Şubat 1988 – 19738. Nitekim, Komite, Türkiye dahil birçok ülkede, sadece tutukvevleri ve cezaevlerini değil, ruh

6. İşkence, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Maruz Kalmama

Madde 15 - İşkence, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Maruz Kalmama

1. Hiç kimse işkence veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleyle veya cezaya maruz kalmamalıdır. Özellikle, hiç kimse rızası alınmaksızın tıbbi veya bilimsel deneye tabi tutulmamalıdır.

2. Taraf Devletler engellilerin işkence veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleyle veya cezaya karşı diğer bireylerle eşit koşullar altında korunmasını sağlamak için etkin bir şekilde tüm yasal, idari, yargısal ve diğer tedbirleri alır.

Engelli bireylerin aile bireyleri veya diğer kişilerden kaynaklanan kötü muamelelere diğer birçok birey grubuna kıyasla çok daha açık oldukları ve dış dünya ile bağı görece daha sınırlı engelli bireyler bakımından bu tür muamelelere karşı güvenlik güçlerine veya sosyal hizmet yetkililerine ulaşma olanaklarının çok daha sınırlı olduğu tartışmasızdır. Bu nedenle, bu tür muamelelere karşı alınan genel tedbirler, engelli bireyleri korumak bakımından yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla, özgürlükleri sınırlandırılmış olsun ya da olmasın, tüm engel grupları bakımından özel önleyici tedbirler alınmalıdır.

Sözleşme'nin 15. maddesi engelli bireylerin rızaları alınmaksızın tıbbi veya bilimsel deneye tabi tutulmasını ayrıca ve özellikle yasaklamaktadır. Bu yasak, Sözleşme'nin 12. maddesi ile birlikte okunmalı ve engelli bireyin kendisinin rızası olmaksızın, sadece vasisinin kararına dayanılarak deneye tabi tutulmasını da yasaklar şekilde anlaşılmalıdır. Bu konuda açık yasal düzenlemelerin olmaması halinde, Sözleşme ile uyum sağlanması söz konusu olmayacaktır.

Burada daha önce altı çizilen otonom (özerk) kavram konusuna tekrar dönülmelidir. Şöyle ki, engelli bireyin işkenceye maruz kaldığından

sağlığı hastaneleri ile sosyal hizmet kurumlarını da ziyaret etmektedir. Komite, 22 Kasım- 4 Aralık 2006 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerde Bakırköy (İstanbul), Samsun ve Elazığ ruh sağlığı hastanelerini ziyaret etmiş ve buralarda tutulan engelli bireylerin yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik ayrıntılı tavsiyelerde bulunmuştur. Komite, zorla yatış ve istemli yatışla ilgili hem hukuki, hem de fiili durumu incelemiş ve bazı endişeler ifade etmiştir. Komite aynı ziyaret sırasında bazı sosyal hizmet kurumlarını da ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyarete ilişkin Komite raporu için bkz. <http://www.cpt.coe.int/documents/tur/2009-17-inf-eng.pdf> (Erişim tarihi: 01.11.2012).

bahsedebilmek için, ulusal mevzuatın 'işkence'yi nasıl tanımladığına (örneğin 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun işkenceyi yasaklayan 94. maddesi bir fiilin işkence olarak nitelendirilebilmesi için fiilin kamu görevlisi tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini düzenlemektedir) değil, Sözleşme'nin amacına bakmak gereklidir. Bu çerçevede zorla ve anestezi uygulanmaksızın yapılan tıbbi müdahaleler örnek olarak verilebilir.

7. Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama

Madde 16 - Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama

1. Taraf Devletler engellilerin ev içinde ve dışında sömürüye uğramasının, şiddete ve istismara maruz kalmasının, bu tutumların cinsiyete dayalı hali dahil her biçiminden korumak için uygun yasal, idari, sosyal, eğitsel ve diğer tüm tedbirleri alır.

2. Taraf Devletler engellilere, ailelerine, onların bakımını sağlayanlara cinsiyetlerine ve yaşlarına uygun yardım ve desteği sağlayarak sömürü, şiddet ve istismar vakalarının nasıl önleneceğine, tespit edileceğine ve bildirileceğine dair bilgi ve eğitim vererek sömürünün, şiddetin ve istismarın her biçimini önleyici uygun tüm tedbirleri alır. Taraf Devletler koruma hizmetlerinin yaş, cinsiyet ve engellilik konularına duyarlı olmalarını sağlar.

3. Taraf Devletler sömürünün, şiddetin ve istismarın her biçimini önlemek için engellilere hizmet etmeye yönelik tüm tesislerin ve programların bağımsız merciler tarafından etkin bir şekilde denetlenmesini sağlar.

4. Taraf Devletler koruyucu hizmetlerin sunulması sırasında meydana gelenler de dahil olmak üzere sömürünün, şiddetin veya istismarın herhangi bir biçiminin mağduru olan engellilerin fiziksel, zihinsel ve psikolojik olarak tedavisi, rehabilitasyonu ve sosyal açıdan yeniden bütünleşmesini sağlayıcı uygun tüm tedbirleri alır. Söz konusu iyileşme ve yeniden bütünleşme, kişinin sağlığına, öz saygısına, onuruna, özerkliğine kavuşmasını sağlar ve yaş ve cinsiyetiyle bağlantılı özel ihtiyaçlarını dikkate alır.

5. Taraf Devletler engellilere karşı sömürü, şiddet ve istismar vakalarının tespiti, soruşturulması ve gerekli hallerde kovuşturulmasını sağlamak için kadın ve çocuk merkezli yasa ve politikalar dahil etkili yasa ve politikaları yürürlüğe koyar. tüm yasal, idari, yargısal ve diğer tedbirleri alır.

15. maddenin tamamlayıcısı niteliğindeki bu madde, engelli bireyleri birlikte yaşadıkları veya diğer bir nedenle yakınlarında bulunan ve gündelik hayatlarının bir parçası olan kişilerin sömürü, şiddet ve istismarına karşı korumayı amaçlayan bir düzenlemedir. Oldukça kapsamlı olan bu düzenleme fiziksel ve cinsel istismar ve şiddeti yasakladığı gibi, engelli bireyin sürekli aşağılanması, temizlik ve giyim ihtiyaçlarının karşılanmaması, yiyecek, su veya ilaç verilmemesi, dilendirilmesi, yardım toplamak için kullanılması gibi fiilleri de kapsar.

Dünyada binlerce engelli birey gündelik hayatını bu tür fiillerle karşılaştığı bir ortamda yaşamaktadır. Bu fiillerin sorumluları aile üyeleri olabildiği gibi, engelli bireyin kaldığı kurum ya da hastane personeli de olabilmektedir. Madde, kendilerine en yakın olan kişilerin engelli bireylere insan onuruna yaraşır şekilde davranacağı varsayımından hareket edilemeyeceğinin, bu tür risklere karşı özel önleyici tedbirler alınması gerektiğinin, kadın ve çocuklar bakımından daha da özenli bir yaklaşım gerektiğinin altını çizmektedir. Bu çerçevede maddenin getirdiği yükümlülükler şu şekilde özetlenebilir:

- Çeşitli araçlarla önleyici tedbirler alınmalı ve bunların sürekli ve erişilebilir olması sağlanmalıdır;
- Risk durumlarının nasıl tespit edileceği ve nereye ve nasıl bildirileceği bilinir kılınmalıdır;
- Riskin yüksek olduğu yerler bakımından bağımsız denetim mümkün kılınmalı ve bu denetimlerin nasıl ve kimler tarafından yapılacağına ilişkin yasal düzenleme yapılmalıdır;
- Bu tür fiillerin mağdurlarına sağlanan güvenlik hizmetleri ile sığınma evleri engelli bireyler bakımından da erişilebilir olmalıdır;
- Önleme gerçekleşmediyse, bu fiillerin mağduru engelli bireylerin mağduriyetleri giderilmeli, tedavi ve rehabilitasyon sağlanmalıdır;
- Sorumlular tespit edilmeli ve cezalandırılmalıdır.

Bu çerçevede özellikle kurumlar bakımından denetimin bizzat kurumun kendisi tarafından yapılmasının yeterli olmayacağı, engellileri temsil eden örgütlerin de katılacağı, bağımsız bir denetim yapısının var olması gerektiği belirtilmelidir. Ancak bağımsız denetim, kuralları ve izlenmesi gereken usulleri olmayan, isteyen sivil toplum örgütünün, istediği zaman, istediği kuruma giderek yapacağı ziyaretleri de ifade etmez. Kurumlar ve hatta hastaneler, burada kalan engelli bireylerin özel hayat alanları da olduğundan, dışarıdan, tümüyle serbest ziyaretler kabul edilemez. Bu nedenle, bu denetimleri yapmasına izin verilecek örgütlerin sahip olması gereken koşullar, denetimleri gerçekleştirecek bireylerin nitelikleri, bu denetimlerin hangi saatlerde yapılabileceği, denetimi yapanlarla kurumların yöneticileri ve personeli arasındaki ilişki, denetimi yapanların bu yerlerde kalan engelli bireylerle olan iletişiminin etik yönleri gibi hususlar düzenlenmelidir.

8. Kişisel Bütünlüğün Korunması

Madde 17 - Kişisel Bütünlüğün Korunması

Engelli her kişi, beden ve ruh bütünlüğüne diğer bireylerle eşit bir şekilde saygı duyulması hakkına sahiptir.

Bu maddenin amacı, bireyi rızası olmaksızın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne yönelen müdahalelere karşı korumaktır. Bu müdahaleler başta zorla tedavi veya aydınlatılmış onam olmaksızın tedavi gibi tıbbi müdahalelerdir. Engelli bir kadının gebeliğinin rızası olmaksızın ve salt kadının veya doğacak çocuğun engelli olması nedeniyle sona erdirilmesi, kadın veya erkek engelli bireyin üreme yetisinin rızası olmaksızın sınırlandırılması gibi fiiller de kişinin beden ve ruh bütünlüğüne yönelen Sözleşme'ye aykırı müdahalelerdir. Burada engelli bireyin rızasına yapılan göndermelerin, Sözleşme'nin 12. maddesi ışığında yorumlanması gerekir.

Bu maddenin etkili olabilmesi için, hukuk sisteminin tüm hallerde ve tüm engelli bireyler bakımından, ancak ve sadece kendi rızalarının geçerli olacağını kabul etmesi gerekmektedir. İkinci olarak, birey yasal düzenlemelerle rızası hilafına alınmış kararların icrasını önleyecek bir yetkiyle donatılmalıdır.

9. Seyahat Özgürlüğü ve Uyruluk

Madde 18 - Seyahat Özgürlüğü ve Uyruluk

1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında seyahat ve yerleşim yerini seçme özgürlüğüne ve uyruluk hakkına sahip olduğunu kabul eder ve engellilerin aşağıdaki haklarını sağlar:

(a) Uyruluk kazanma ve değiştirme hakkı olması ve keyfi olarak veya engelli olması nedeniyle uyruluktan mahrum bırakılmaması;

(b) Kişinin engelli olması nedeniyle uyruluğuna veya kimliğine ilişkin diğer belgeleri elde etme, bu belgelere sahip olma ve bu belgeleri kullanma veya seyahat özgürlüğünden yararlanmasını sağlamak için gerekli olabilecek göçmenlik işlemleri gibi süreçleri yürütme olanağından mahrum bırakılmaması;

(c) Kendi ülkesi dahil herhangi bir ülkeden ayrılma özgürlüğünün olması;

(d) Kendi ülkesine girme hakkından engelli olmasına dayanılarak veya keyfi olarak mahrum bırakılmaması.

2. Engelli çocuklar doğum sonrasında derhal nüfusa kaydedilmeli ve doğuştan isim edinme, uyruluk kazanma ve mümkün olduğu ölçüde kendi ebeveynlerini bilme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahip olmalıdır.

Engelli bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanmada karşılaştıkları engellerin yaygınlığı göstermesi bakımından oldukça çarpıcı olan bu madde, bir taraftan engelli bireylerin seyahat ve yerleşim haklarını, bir taraftan da bireylerin nüfus kayıtlarına alınmasını ve terkedilmiş veya çeşitli nedenlerle ailelerinden ayrı düşmüş çocukların ebeveynlerini öğrenme ve mümkünse onlarla bir araya gelme hakkını düzenlemektedir. Engelli çocukların doğum sonrasında derhal nüfusa kaydedilmelerinin, öncelikle çocukların yaşama hakkını ve diğer haklarını güvence altına almayı amaçladığı açıktır. Zira, sağlık ve eğitim gibi haklar bakımından nüfus kayıtları temel önemdedir.

10. Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma

Madde 19 - Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma

İşbu Sözleşmeye Taraf Devletler tüm engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında toplum içinde yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder ve engellilerin bu haktan eksiksiz yararlanabilmeleri ve topluma tam katılımlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri etkin bir şekilde alır. Bu çerçevede aşağıdaki noktalara dikkat edilmelidir:

(a) Engelliler diğer bireylerle eşit koşullar altında ikametgahlarını ve nerede ve kiminle yaşayacaklarını seçme hakkına sahiptirler ve özel bir yaşama düzenine zorlanamazlar;

(b) Engellilerin kişisel destek dahil olmak üzere toplum içinde yaşamak ve topluma dahil olmak için ihtiyaç duydukları konut içi, kurum içi ve diğer toplumsal destek hizmetlerine erişimleri sağlanmalı ve engellilerin toplumdan tecridi ve ayrı tutulması önlenmelidir;

(c) Kamusal hizmet ve tesisler engellilere diğer bireylerle eşit şekilde açık olmalı ve onların ihtiyaçlarına yanıt verebilmelidir.

Sözleşme ile güvence altına alınan birçok hak gibi 'bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma' hakkı da 12. maddenin gereklerinin etkili şekilde yerine getirilmesini gerektirir. Zira, bireyin kendi tercih ettiği yerde ve kişilerle yaşayabilmesi, öncelikle bu konudaki seçimlerine hukuki bir değer verilmesini gerektirir. Başta zihinsel ve psiko-sosyal engelli bireyler olmak üzere birçok engelli birey, kendilerine dayatılan yer ve koşullarda yaşamaktadır. Ücret veya diğer adlar altında elde ettikleri gelirlere aileleri veya vasileri el koymakta, bu kişiler nereye uygun görüyorsa, engelli birey orada yaşamaya zorlanmaktadır. Bu yer bazı hallerde yatılı kurumlar, bakımevleri veya hastaneler olabilmektedir. Bireyler bu yerlerden ayrılmaksızın yıllarca kalmakta, bazen tüm ömürlerini bu yerlerde geçirmektedirler.

Aileleri tarafından terkedilen her yaşta engelli bakımından bu durum özellikle geçerlidir. Ancak bu madde sadece kurumda yaşayan engelliler bakımından değil, destek mekanizmalarının yokluğu nedeniyle, istemedikleri halde ebeveynleri, kardeşleri veya diğer akrabaları ile yaşamak zorunda bırakılan engelliler bakımından da önemlidir.

Sözleşme'nin 19. maddesi, alternatif olmayan bir uygulama olarak görülen ve engelli bireyin seçme hakkını tümden reddeden bu sistemin terkedilmesini öngörmektedir. Madde, çok önemli bazı ilkeleri açıkça tesis etmektedir. Bunlardan ilki, bireyin toplumsal hayatın içinde yer almasıdır. Bu ilke şehir merkezine uzak yerlerde inşa edilen kurum anlayışını reddetmekte ve bireyin, toplumsal hayatın olağan olarak yaşadığı yerlerde yaşamını sürdürmesini öngörmektedir. Bunun mümkün olabilmesi için, öncelikle engelli bireyin herkese sunulan kamu hizmetlerinden, diğer bireylerle birlikte yararlanması gerekir. Yaşamın birlikte yaşanabilmesinin, kamu hizmetlerinin tasarlanması ve sunumunda erişilebilirliğe ilişkin genel tedbirlerin alınmasını ve gerekli hallerde makul düzenlemelerin yapılmasını gerektireceği açıktır. Ancak bu durum, engelli bireyleri toplumsal yaşamın genelinden ayıran hizmetler sunulması için gerekçe olarak kullanılamaz.

Bu madde ile vurgulanan ikinci ilke, engelli bireyin yaşayacağı yeri ve birlikte yaşayacağı kişileri kendilerinin seçmesidir. Devletin yükümlülüğü bireyin bu seçimine saygı duymak ve kişinin seçtiği yaşamın mümkün olmasını sağlayacak destekleri sağlamaktır. Bu destek ailesinden ayrı yaşamak isteyen tekerlekli sandalye kullanıcısı bireye evin temizliği ile ilgili destek vermekten, görme engelli bireye faturalarının ödenmesini nasıl takip edebileceğinin öğretilmesine kadar sayısız gündelik hayat işlevi desteğini içerebilir. Şu halde, Taraf devletlerin bu madde bağlamındaki yükümlülükleri, bağımsız yaşama ilişkin alternatif sistemlerin kurulmasını, engelli bireylerin gündelik yaşamlarını kolaylaştıracak kişisel asistan desteğinin sunulmasını, ev içi işlerin yürütülmesi (alışveriş, temizlik, yemek yapılması gibi) bakımından destek sunabilecek mekanizmalar oluşturulmasını, kısacası engelli bireyin bağımsız yaşamasını mümkün kılacak her türlü tedbirin alınmasını gerektirmektedir.

Bu tür tedbirlerin tüm engelliler bakımından derhal alınması söz konusu olmasa dahi, Taraf Devletlerin bu yönde iyi niyetle çaba göstermeleri beklenmektedir. Bu madde kapsamındaki yükümlülüklerin etkili şekilde yerine getirilmesi amacıyla engellileri temsil eden örgütlere danışılması, hatta bu madde kapsamındaki destek mekanizmalarına bu örgütlerin dahil edilmesi uygun olacaktır. Böyle bir yaklaşım, engellilerin bu tür desteklerin varlığından haberdar olmasını ve bunlara erişimini de kolaylaştıracaktır.

11. Kişisel Hareketlilik

Madde 20 - Kişisel Hareketlilik

Taraf Devletler engellilerin olanaklar çerçevesinde azami ölçüde bağımsız hareket edebilmesini sağlamak için etkin bir şekilde gerekli tüm tedbirleri alır. Bu tedbirler şunlardır:

(a) Engellilerin istedikleri şekil ve zamanda ve karşılanabilir bir maliyetle hareket edebilmelerinin kolaylaştırılması;

(b) Engellilerin hareketi kolaylaştırıcı kaliteli araç ve gerece, yardımcı teknolojilere, yardım sunan insanlara ve araçlara karşılanabilir bir maliyetle erişiminin kolaylaştırılması;

(c) Engellilere ve engelli kişilerle çalışan uzman personele engellilerin hareket becerilerinin geliştirilmesi konusunda eğitim verilmesi;

(d) Harekete yardımcı araç ve gereçlerle yardımcı teknolojileri üretenlerin engellilerin her türlü ihtiyacını dikkate almaları hususunda teşvik edilmesi.

Kişisel hareketlilik, engelli bireyin bir aracın veya kişinin (hatta buraya görme engelli bireylere rehberlik eden köpekleri de eklemek gerekir) desteği ile, yapmak istediği şeyi yapabilir kılınmasını ifade eder. Örneğin tekerlekli sandalye, protezler ve beyaz baston bu niteliktedir. Bu nedenle insan hakları söyleminde 'tekerlekli sandalyeye mahkum olmak'tan bahsedilmez. Zira tekerlekli sandalye, yürüyemeyen bir birey için mahkumiyet değil, özgürlüktür. İnsan hakları hukukunun ve bu Sözleşme'nin amacı 'bireyi yapabilir kılmak' olduğuna göre, kişisel hareketliliğe ilişkin böyle bir düzenleme kaçınılmazdır.

Bu maddenin önemle altını çizdiği hususlardan ilki, bireyin hareketliliğini sağlayan bu tür araçların genel olarak varlığının yeterli olmadığı, sağlanan aracın bireyin ihtiyaçlarına da uygun olması gerektiğidir. Örneğin kollarını kullanabilen, ancak yürüme yetisi olmayan bir kişi bakımından standart bir tekerlekli sandalye ihtiyacı karşılamak için yeterli iken, kolları tekerlekli sandalye kullanmak için yeterince güçlü olmayan bireyin ihtiyacını karşılamak bakımından yeterli değildir. Hakkın etkili şekilde yerine getirildiğinden bahsedebilmek için, bireye standart olanı sağlamak yerine, ihtiyacını karşılayacak olanı sağlamak gerekir. Maddenin son paragrafı da bu çerçevede okunmalıdır. Kişisel hareketliliği sağlayacak araç gereçlerin tasarlanması ve üretiminde bireylerin farklılaşan ihtiyaçları

gözetilmelidir.

İkinci bir husus, kişisel hareketliliğin sağlanmasının bazen bir başka kişinin desteğini gerektirmesidir. Başka bir ifade ile kişisel hareketlilik sadece 'araçlarla' sağlanmaz. Örneğin görme engelli bir üniversite öğrencisi, dijital ortamda mevcut olmayan kitaplara erişebilmek için, bir okuyucunun desteğine ihtiyaç duyacaktır.

Üçüncü bir husus, kişisel hareketliliği sağlayacak olan ister bir araç, ister bir başka kişi olsun, maliyeti karşılanabilir olmalıdır. Zira, kişisel hareketlilik bir insan hakkı olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle sadece maliyetini karşılayabilen küçük bir azınlığın sahip olduğu bir ayrıcalık olarak sunulmamalıdır.

Son olarak, kişisel hareketlilik bir eğitimi de gerektirir. Görme engelli bireylerin güvenli şekilde yürüyebilmeleri beyaz baston eğitimi almalarını gerektirir. Yine, tekerlekli sandalye kullanmak, Braille (kabartma baskı) okumak, kol protezlerini kullanmak eğitim gerektirir. Bu nedenle, bu tür kişisel hareketlilik kolaylaştırıcılarının kullanımı eğitimi verecek eğitimcilere ihtiyaç bulunmaktadır. Kişisel hareketlilik eğitimlerinin ülke çapında yaygın olması, sadece sınırlı sayıda büyük şehirde mümkün olmaması da gerekir.

12. Düşünce ve İfade Özgürlüğü ile Bilgiye Erişim

Madde 21 - Düşünce ve İfade Özgürlüğü ile Bilgiye Erişim

Taraf Devletler engellilerin işbu Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanmış tüm iletişim araçlarını tercihe bağlı kullanabilmesi, bilgi ve fikir araştırma, alma ve verme özgürlüğü dahil düşünce ve ifade özgürlüğünden diğer bireylerle eşit koşullar altında yararlanabilmesi için uygun tüm tedbirleri alır. Bu tedbirler aşağıdakileri içermelidir:

(a) Kamuya sunulması amaçlanan bilginin engellilerin erişebileceği biçimlerde ve farklı engelli gruplarına uygun teknolojilerle güncel olarak ve ek bir bedel alınmaksızın sunulması;

(b) Engellilerin resmi temaslarda işaret dillerini, Braille alfabesini, beden dilini ve tercih ettikleri diğer tüm erişilebilir iletişim araç ve biçimlerini kullanmalarının kolaylaştırılması;

(c) Kamuya açık hizmet sunan özel kuruluşların internet dahil olmak üzere, engellilerin erişebileceği ve kullanılabileceği biçimde bilgi ve hizmet sunmalarının teşvik edilmesi;

(d) İnternet aracılığıyla bilgi sunanlar dahil olmak üzere kitle iletişim hizmeti sunan kurumların hizmetlerini engellilerin erişebileceği şekillerde sunmalarının teşvik edilmesi;

(e) İşaret dili kullanımının kabul ve teşvik edilmesi.

Sözleşme'nin 21. maddesi, düşünce ve ifade özgürlüğünü ve ağırlıklı olarak, bu özgürlüklerin etkili şekilde kullanılmasının ön koşulu olan bilgiye erişim hakkını düzenlemektedir. Burada üç farklı menfaat söz konusudur. Bunlardan ilki doğrudan ve sadece bilgiye erişime ilişkin menfaattir. Ulusal ve uluslararası nitelikteki haberlere, belgesellere ve diğer asıl amacı bilgiyi artırmak ve yaygınlaştırmak olan araçlara ulaşmak bu çerçevede düşünülebilir. Maddenin güvence altına aldığı ikinci menfaat, kamu otoriteleri ile olan iletişimin tam ve sağlıklı şekilde gerçekleştirilmesine ilişkindir. İşitme engelli bir bireyin belediyenin çöp toplama hizmetine ilişkin bir şikayetini iletebilmesi, bir dava dolayısıyla mahkeme kalemii ile iletişim kurabilmesi, görme engelli bireylerin elektrik faturalarını sesli telefon mesajıyla alabilmesi bu bağlamda örnek olarak verilebilir.

Üçüncü menfaat ise, kamu hizmetleri ile kamuya açık olan (ancak kamu idaresi tarafından sunulmayan) hizmetlerin varlığına ve nasıl, nerede ve ne zaman yürütüldüğüne ilişkin bilgiye erişime ilişkindir. Bir kamu hizmetine veya kamuya sunulan hizmete ilişkin bilgi erişilebilir değilse, söz konusu hizmet de erişilebilir değildir. Bu hizmetler herkese sunulan hizmetler olabileceği gibi, sadece engelli bireylere sunulan hizmet veya avantajlar da olabilir. Örneğin, işitme engelli birey otobüs hatları ve hareket saatleri bilgilerine erişemiyorsa veya görme engelli bireylerin hava ulaşımından yararlanmalarını kolaylaştırmak üzere alınan tedbirlere ilişkin bilgi erişilebilir değilse, bu tür tedbirlerin etkili şekilde alınmış olduğundan bahsedilemeyecektir.

21. madde, engelli bireylerin bilgiye tam ve eşit erişiminin sağlanması için, bilgi ve iletişimin çeşitli biçimlerde sunulmasını öngörmektedir. Bilginin erişilebilir olmasını öngören bu düzenleme, Sözleşme'nin 9. maddesiyle birlikte okunmalıdır. Bu husus özellikle bilginin erişilebilir olmasının sadece biçim meselesi olmadığına, aynı zamanda içeriğin de erişilebilir kılınması gerektiğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Buna göre, bilginin yazılı, sözlü, görsel, Braille alfabesi ile işaret dili

aracılığıyla vs. sunulması yeterli değildir. Bilginin, özellikle zihinsel engelli bireyler ve engelli çocuklar gözetilerek, basitleştirilmiş şekilde de sunulması gerekmektedir.

Bilgiye erişimden yararlanmanın eşit olduğunun söylenebilmesi için, alternatif biçim ve içerikte sunulması halinde, bunun ücret karşılığı olmaması gerektiği de madde metninde açıkça düzenlenmiş bir husustur. Bu nedenle ister kamu sektörü, ister özel sektör tarafından sağlansın, bilgi alternatif biçim ve içerikte sunulmalı ve bunun için engelli yararlanıcıdan ek ücret alınması söz konusu olmamalıdır.

21. maddede özellikle vurgulanan hususlardan biri de internet hizmetlerinin erişilebilirliğidir. Gerek görme, gerekse işitme engelli bireyler bakımından bilgiye erişimi olağanüstü kolaylaştıran internet teknolojisinin etkili şekilde kullanılması, bu maddenin gereklerindedir.

Son olarak, Türkiye dahil birçok ülkede yakın tarihe kadar kabul görmeyen işaret dilinin kullanımının kabul ve teşvik edilmesi yükümlülüğü de açıkça ifade edilmiştir.

13. Özel Hayata Saygı

Madde 22 - Özel Hayata Saygı

1. İkametgahı ve yaşama biçimi ne olursa olsun hiçbir engelli bireyin özel hayatı, ailesi, konutu, haberleşmesi ve diğer iletişimlerine keyfi veya hukuka aykırı şekilde müdahale edilemez ve şeref ve haysiyetine yönelik hukuka aykırı uygulamalarda bulunulamaz. Engelliler söz konusu müdahale veya saldırılardan hukuken korunma hakkına sahiptir.

2. Taraf Devletler engellilerin kişisel, sağlık ve rehabilitasyon bilgilerinin gizliliğini diğer bireyler ile eşit koşullar altında korur.

Bireyin engelli olduğunun zaten görünür olduğu varsayımından hareketle, bu hususa ilişkin bilgilerin özel hayat kapsamında koruma altında olduğu genellikle göz ardı edilmektedir. Oysa, öncelikle engelli bireylerin çoğu bakımından bu varsayım geçerli değildir. Psiko-sosyal engelliler bakımından bu durum özellikle geçerlidir. İkinci olarak, kişinin engelli olduğunun görünür veya diğer bir şekilde bilinir olması halinde dahi, bu durum özel hayat korumasının tümünden kalktığı anlamına gelmeyecektir. Engelli bireylere sağlanan bazı avantajlar (örneğin vergi indirimleri, ücretsiz veya indirimli toplu taşıma gibi) bakımından, bireyin bu avantajlardan

yararlanabilmesi için engelli olduğunu beyan etmesi Sözleşme'ye uygun olacaktır. Ancak, örneğin hizmet bedelinden indirim yapılması öngörülen böyle bir durumda bireyin özel hayatı kapsamındaki bu niteliklerin ayrıntısı konusunda bilgi talep edilmesi kabul edilir olmayacaktır. Bu tür avantajlardan yararlanmak için bireyin engelli olduğu bilgisini açıklaması gerekecek olmakla birlikte, bunun nasıl ve hangi süreyle yapılacağı hususu da önemlidir. Örneğin, otopark alanlarında engelli bireyler için ayrılmış park alanları bulunmaktadır. Bu alanlardan yararlanabilmek için bireyin engelli olduğunun ortaya konulması gerekir. Ancak sınırlı yerde ve süreyle yararlanılacak böyle bir avantaj için, engelli bireyin aracının plakasında sürekli olarak engelli olduğunu beyan eden bir işaretle seyahat etmesini talep etmek, ölçüsüzdür. Bu nedenle de özel hayat hakkının ihlali niteliğindedir. Sadece söz konusu park alanlarında ve park edildiği sürece araç camına konulabilecek bir kartın, bu avantajdan yararlanmak için yeterli olması gerekir.

Engelli bireylerin tam ve eşit bireyler olarak görülmemesi, özel hayatlarına yapılan olağanüstü onur kırıcı müdahaleleri de olağan kılmıştır. Bu durum zihinsel engelli kadın ve erkekler bakımından özellikle geçerli olmakla birlikte, onlarla sınırlı değildir. Özellikle kurumlarda kalan engelli bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri odalara istenildiği zaman ve bireyin izni aranmaksızın girilebilmesi, giyinme, tuvalet ve banyo gibi kişi mahremiyetinin öne çıktığı alanlarda özen gösterilmemesi, başkalarının da bulunduğu ortamlarda muayene edilmeleri gibi uygulamalar, herkes bakımından olduğu gibi engelli bireyler bakımından da onur kırıcıdır. Bu hususta özellikle engelli bireyin cinsiyetinin gözetilmesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Ağır derecede zihinsel engelli dahi olsa, bir kadının veya erkeğin giydirilmesi, mahrem temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi gibi özel hayatın çekirdeğinde yer alan konularda, bireye aynı cinsiyetten bir kişinin veya bizzat engelli kişinin tercih ettiği kişinin yardım etmesi uygun olacaktır.²⁷

Bu husus kurumda kalan engelliler bakımından özellikle önemli olmakla birlikte, bu kişilerle sınırlı değildir. Aile içerisinde ve aile konutunda özel hayat alanı ortadan kalkmamaktadır. Bu nedenle, **bakım ihtiyaçları** dahil olmak üzere, engelli bireyin

27 - Bu konuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından karara bağlanan bir başvuruya ilgili olarak bkz. yukarıda dipnot 25. Mahkeme bu başvuruda kararını verirken, engelli bir kadın olan başvurucuyu tuvaletten erkek polis memurlarının kaldırmış olmasını da gözetmiştir (Price v. Birleşik Krallık, 33394/96 [2001] ECHR 458, 10 temmuz 2001, para. 28).

tercihlerini gözetilen bir yaklaşım, insan onuruna saygının gereğidir. Sözleşme bu hususu bir insan hakları yükümlülüğü olarak açıkça ifade etmiştir. Engelli bireylerin özel hayatlarının varlığını tümüyle göz ardı eden yerleşik yaklaşımın yaygınlığı karşısında, Sözleşme'de 'engellilerin söz konusu müdahale ve saldırılardan hukuken korunma hakkına sahip olduğu' ayrıca belirtilmiştir.

Engelli bireylerin kişisel bilgileri ile, sağlık ve rehabilitasyon bilgileri gerek sosyal güvenlik kurumları, gerekse söz konusu hizmetleri veren kurumlarca muhafaza edilmektedir. Bu bilgiler hassas kişisel veri niteliğindedir. Bu nedenle bu bilgilerin nasıl ve ne süreyle saklanacağı, işleneceği, bunlara kimlerin erişebileceği gibi hususlar açıkça düzenlenmeli ve böylece özel hayat bu yönüyle de koruma altına alınmalıdır.

Engelli bireyin kişisel bilgileri ile sağlık ve rehabilitasyon bilgilerinin engelli bireyin kendisi veya ilgili kurumlar tarafından, engelli bireyin çalıştığı işyerine bildirilmesi de söz konusu olabilmektedir. Burada hukukun genel bir ilkesi olarak ölçülülük ilkesine başvurulmalı ve sadece işverende bulunması gerekli bilgilerle sınırlı bir bilgilendirme söz konusu olmalıdır. İster kamu sektörü, ister özel sektör olsun, bu bilgilerin ilgili birimlerde nasıl muhafaza edileceği ve bu birimlerdeki kişilerin engelli bireyin özel hayatına müdahale etmesinin (örneğin bu bilgileri işyerindeki diğer kişilerle paylaşmak) hukuki sonuçları olacağı konusunda, bu kişiler bilgilendirilmiş olmalıdır. Bu konuda ihmali bulunan kişiler bakımından gerekli idari ve yasal süreçler işletilmelidir.

14. Hane ve Aile Hayatına Saygı

Madde 23 - Hane ve Aile Hayatına Saygı

1. Taraf Devletler evlilik, aile, ebeveynlik ve özel ilişkilere dair meselelerde engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için uygun tedbirleri etkin bir şekilde ve engellilerin diğer bireylerle eşit olduğunu gözeterek alır. Bu çerçevede aşağıda belirtilenler sağlanmalıdır:

(a) Evlilik çağına gelmiş engellilerin evlenme ve aile kurma hakkının tanınması ve bu hakkın evlenmek isteyen eşlerin serbest iradeleri ve rızaları doğrultusunda kullanılması;

(b) Engellilerin çocuklarının sayısına ve yaş aralığına, serbestçe ve sorumluluğunu taşıyarak karar verme hakkının tanınması ve yaşlarına uygun bilgiye, üreme ve aile planlaması eğitimine erişim hakkının tanınması ile bu haklarını kullanmaları için gereken araçların oluşturulması;

(c) Çocuklar dahil olmak üzere engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında doğurganlıklarından mahrum bırakılmaması.

2. Taraf Devletler, velayet, vesayet, kayımlık, evlat edinme veya ulusal mevzuatta bu kavramların benzerlerinin yer aldığı kurumlar hususunda - her durumda çocukların yararlarının üstün tutulması şartıyla - engelli hakları ve sorumluluklarını güvence altına alır. Engelliler çocuklarının bakım sorumluluklarını yerine getirirken Taraf Devletler uygun desteği sunar.

3. Taraf Devletler, engelli çocukların aile yaşamlarıyla ilgili olarak diğer bireylerle eşit haklara sahip olmasını sağlar. Taraf Devletler bu hakları yaşama geçirmek ve engelli çocukların saklanması, terk edilmesi, ihmal edilmesi ve ayrı tutulmasının önüne geçmek üzere engelli çocuklara ve ailelerine erken ve kapsamlı bilgi, hizmet ve destek sunar.

4. Taraf Devletler, bir çocuğun ailesinin istemi olmadan ailesinden ayrılmamasını sağlar. Bunun istisnası yargısal denetime tabi yetkili mercilerin çocuğun üstün yararı gereğince ailesinden ayrılmasının gerekli olduğuna uygulanan yasa ve usuller uyarınca karar vermesidir. Hiçbir koşulda çocuğun veya ebeveynlerinden biri ya da hepsinin engelli olması nedeniyle çocuk anne ve babasından ayrı tutulamaz.

5. Taraf Devletler, engelli çocuğun çekirdek ailesinin çocuğa bakamaması durumunda, çocuğa geniş anlamda aile üyeleri, bunun mümkün olmadığı takdirde aile ortamını sağlayacak bir sosyal çevrede alternatif bakım sağlanması için her türlü çabayı göstermeyi taahhüt eder.

Sözleşme'nin 23. maddesi, engelli bireylerin özel hayatının önemli bir cephesi olan aile hayatını ve bireyin bu kapsamdaki ilişkilerini düzenlemektedir. Maddenin ilk paragrafında eşitlik vurgusu yapılmakla yetinilmemiş, maddede düzenlenen alanlarda var olan ayrımcılığı ortadan kaldırmak için etkili ve uygun tedbirlerin alınması yükümlülüğü de düzenlenmiştir. Zira, başta evlenme ve doğum veya evlat edinme yoluyla aile kurma olmak üzere, bu maddede

düzenlenen birçok hususta, Taraf Devletlerin mevzuatlarında açık sınırlamalar bulunmaktadır. Buna Türkiye de dahildir.

Diğer maddelerde olduğu gibi burada da Sözleşme'nin zihinsel veya psiko-sosyal engelli bireyleri maddenin koruması kapsamı dışında bırakmamış olduğu vurgulanmalıdır. Başka bir ifade ile, bu maddede güvence altına alınan tüm haklar zihinsel veya psiko-sosyal engelli bireylerin de sahip olduğu haklardır. Bu çerçevede Sözleşme'nin 12. madde yanında en kökten değişiklik gerektiren düzenlemesinin bu maddede yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Maddenin tümüne hâkim olan anlayış, bireyin engelli olmasının, evlenme, çocuk sahibi olma ve kurduğu aileyle birlikte yaşaması önünde engel teşkil etmesinin kabul edilemez olduğudur. Başka bir ifade ile, diğer evlenme engellerinden biri olmadıkça (örneğin yaş küçüklüğü veya belli derecede yakın akrabalığı olan bireyler arasındaki evlenme engeli gibi - ki bu evlenme engelleri herkes bakımından geçerlidir), bireyin zihinsel engelli olması tek başına bir evlenme engeli olamaz. Maddede belirtilen tek koşul evlenmek isteyen eşlerin serbest irade ve rızalıdır, ki bunu da Sözleşme'nin 12. maddesi ışığında yorumlamak gerekir.

Engelli bireylerin, salt engelli olmaları nedeniyle üreme yetilerinin ortadan kaldırılması uygulamasına tabi tutulması birçok ülkede yaşanan bir insan hakları ihhalidir. Sözleşme, bu gerçekten hareketle ister çocuk, ister yetişkin olsun, hiçbir bireyin üreme yetisinin kendi rızası olmaksızın ortadan kaldırılamayacağını düzenlemektedir. Bu hususun genetik nedenlerle bireyin niteliklerinin sonraki nesillere aktarılabilceği durumlarda da geçerli olduğu belirtilmelidir.

Sözleşme, engelli bireylerin istedikleri sayıda ve aralıkla çocuk sahibi olmalarını ve aile planlaması bilgisine ve araçlarına erişimlerinin sağlanmasını güvence altına almaktadır. Sözleşme çeşitli nedenlerle çocuk sahibi olamayan engelli bireylerin durumunu da düzenlemiş ve Taraf Devlet mevzuatında mevcut olan evlat edinme, koruyucu ebeveyn olma gibi olanaklardan, engelli bireylerin de diğer herkesle eşit koşullarda yararlanmasını güvence altına almıştır. Sözleşme bu hususta 'çocuğun yüksek menfaati'nin en üstün değer olduğunu da vurgulamıştır.

Bu çerçevede, 'çocuğun yüksek menfaati' ile engelli bireyin 'eşit koşullar'da bu olanaklardan yararlanması arasındaki bağlantı açıklanmalıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki, engelli bir ebeveyn tarafından büyütülmek, çocuk için bir dezavantaj ve bu nedenle çocuğun menfaatlerini zedeleyen bir durum olarak varsayılmamalıdır. Çocuğun yüksek menfaati sevildiği, korunduğu, kendisini güvende hissettiği ve haklarına saygı duyulduğu bir ortamda büyütülmesini gerektirir. Bu koşulları tek başına veya destek olarak sağlayabilecek engelli bireylerin, engelli olmayan bireylerle eşit değerlendirmeye tabi tutulması, salt engelli oldukları için ebeveyn olmaya uygun veya ehil sayılmamaları gerekmektedir. Nitekim maddenin 2. paragrafında engelli ebeveynlere çocuk yetiştirme sorumluluklarını yerine getirirken ihtiyaç duyacakları uygun desteğin sağlanması da güvence altına alınmıştır.

23. maddenin 3. paragrafı, aile hayatını engelli çocuklar yönünden düzenlemiş ve Taraf Devletlere ailelerin engelli çocuklarını saklamalarını, terk veya ihmal etmelerini ve diğer çocuklarından ayırarak onlarla aynı olanaklardan yararlandırmamalarını önleme yükümlülüğü yüklemiştir. Bu amaçla Taraf Devletler erken dönemden başlayarak ailelere ve engelli çocuklara kapsamlı bilgi, hizmet ve destek sunmak ve hak ihlallerini önlemeyi ve tespit etmeyi mümkün kılacak bir sistem kurmakla yükümlüdürler.

Maddenin 4. paragrafı, çocuk haklarına ilişkin genel bir ilkeyi yinelemekte ve çocukların ilke olarak ailelerinden ayrılmamalarını düzenlemektedir. Ancak, çocuğun yüksek menfaatinin gerektirdiği hallerde, kamu makamları ilgili mevzuat ve usulleri izleyerek böyle bir ayrılığa karar verebileceklerdir. Ancak, diğer tüm haklar bakımından olduğu gibi burada da ayrılığın salt çocuğun veya ebeveynlerin engelli olmasına dayalı olmaması gerekmektedir.²⁸

Ebeveynlerin, engelli çocuğun bakımını gerektiği şekilde sağlayamaması durumunda ebeveynlere destek sağlanmalı, verilen destek de yeterli olmuyorsa, çocuğun bakımının ebeveynler yerine geniş aile tarafından sağlanmasına çalışılmalıdır. Bunun mümkün veya çocuğun yüksek menfaatlerine uygun olmaması halinde ise, çocuğun bir başka aile tarafından bakımı sağlanmaya çalışılmalıdır.

15. Eğitim

Madde 24 - Eğitim

1. Taraf Devletler engellilerin eğitim hakkını tanır. Taraf Devletler, bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkanı sağlar. Bunun için aşağıdaki hedefler gözetilmelidir:

(a) İnsan potansiyelinin, onur ve değer duygusunun tam gelişimi ve insan haklarına, temel özgürlüklere ve insan çeşitliliğine saygı duyulmasının güçlendirilmesi;

(b) Engellilerin; kişiliklerinin, yeteneklerinin, yaratıcılıklarının, zihinsel ve fiziksel becerilerinin potansiyellerinin en üst derecesinde gelişiminin sağlanması;

(c) Engellilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması.

2. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçirilmesi için aşağıda belirtilenleri sağlar:

(a) Engelliler engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmamalı ve engelli çocuklar engelleri nedeniyle parasız ve zorunlu ilk ve ortaöğretim olanaklarının dışında tutulmamalıdır;

(b) Engelliler yaşadıkları çevrede bütünleştirici, kaliteli ve parasız ilk ve orta öğretime diğer bireylerle eşit olarak erişebilmelidir;

(c) Bireylerin ihtiyaçlarına göre makul düzenlemeler yapılmalıdır;

(d) Engellilerin genel eğitimden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için genel eğitim sistemi içinde ihtiyaç duydukları desteği almalıdır;

(e) Engellilere yönelik bireyselleştirilmiş etkin destekleyici tedbirler, engellilerin tam katılımı hedefine uygun olarak, akademik ve sosyal gelişimi artırıcı ortamlarda sağlanmalıdır.

28 - Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Sözleşme düzenlemesi ile aynı yöndeki kararları için bkz. K. ve T. v. Finlandiya, 12 Temmuz 2001 ve Kutzner v. Almanya, 26 Şubat 2002.

3. Taraf Devletler engellilerin toplumun eşit üyeleri olarak eğitime tam ve eşit katılımlarını kolaylaştırmak için yaşamı ve sosyal gelişim becerilerini öğrenmelerini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla aşağıda belirtilen tedbirleri alır:

(a) Braille ve diğer biçemlerdeki yazıların okunmasının öğrenilmesi, beden dilinin ve alternatif iletişim araçları ve biçimleri ile yeni çevreye alışma ve bu çevrede hareket etme becerilerinin öğrenilmesi, akran desteği ve rehberlik hizmetlerinin kolaylaştırılması;

(b) İşaret dilinin öğrenilmesine, işitme ve konuşma engellilerin dilsel kimliğinin gelişimine yardımcı olunması;

(c) Görme, işitme veya hem görme hem işitme-konuşma engellilerin özellikle çocukların eğitiminin en uygun dille, iletişim araç ve biçimleriyle, onların akademik ve sosyal gelişimini artırıcı ortamlarda sunulmasının sağlanması.

4. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçmesini sağlamak için, engelli olanlar dahil olmak üzere, işaret dilini ve Braille alfabesini bilen öğretmenlerin işe alınması ve eğitimin her düzeyinde çalışan uzmanların ve personelin eğitimi için uygun tedbirleri alır. Söz konusu eğitim engelliliğe ilişkin bilincin artırılmasını, alternatif iletişim araç ve biçimleri ile destekleyici eğitim tekniklerinin ve materyallerinin kullanılmasını içermelidir.

5. Taraf Devletler engellilerin genel yüksekokul eğitimine, mesleki eğitime, erişkin eğitime ve ömür boyu süren eğitime ayrımcılığa uğramaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında erişimini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin yapılmasını temin eder.

24. maddenin engelli bireylerin eğitime ilişkin ortaya koyduğu ilk ilke, bütünleştiriciliktir. Bundan kasıt, engelli bireylerin eğitimin tüm seviyelerinde engelli olmayan bireylerle bir arada eğitime erişmesidir. Burada amaçlanan sadece sosyal bütünleşme değildir. Bu nedenle, bütünleştiricilikten sadece bireylerin aynı mekanda bulunmaları anlaşılmalıdır; eğitimin içeriği, araçları ve yöntemleri de bu ilke doğrultusunda belirlenmelidir. Nitekim 24. maddenin 1. paragrafının (a) – (c) bentlerinde bu hususa vurgu yapılmıştır. Buna göre, her birey bakımından olduğu gibi engelli bireyler bakımından da eğitimin amacı, bireyin var olan potansiyelinin en üst düzeye çıkartılmasıdır. Bu nedenle, eğitimin, ağır

derecede zihinsel engelli bireyler bakımından dahi, sosyal yararı içeren, ancak bunun ötesine giden bir amacı vardır.

Eğitim hakkı, diğer haklardan etkili şekilde yararlanmanın ve toplum içerisinde etkin olmanın önkoşulu niteliğindedir.²⁹ Zira, eğitim hakkına erişememiş olan bireyin başta çalışma hakkı ve uygun yaşam standardına sahip olmak üzere birçok haktan yararlanması olanakları azalacaktır. Ayrıca, bireyin haklarını bilmesi ve bunları adalet sistemi içerisinde talep etmesi de, büyük ölçüde eğitim hakkına erişmiş olması koşuluna bağlıdır. Sözleşme, eğitimin bireyin özgür bir topluma etkin ve etkili şekilde katılmasına olanak verecek bir niteliğe sahip olmasını öngörmektedir.

Sözleşme, engelli bireylerin eğitiminin, ayrı okullarda yürütülmesine ilişkin uygulamanın birçok ülkede var olmaya devam ettiği gerçeğinden hareketle, engelli bireylerin genel eğitim sisteminden dışlanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Engelli bireylerin genel eğitim sistemine etkili şekilde katılımı, erişilebilirliğe ilişkin tedbirlerin alınmasını gerektirdiği gibi, çoğu halde bunlara ek olarak makul düzenlemelerin de yapılmasını gerektirir.

Bu düzenlemeler eğitim mekanına ilişkin olabileceği gibi, bizzat eğitimin içeriğine, araçlarına, yöntemine ve değerlendirilmesine ilişkin de olabilir. Eğitim sistemi içerisinde yapılacak bu tür düzenlemelerin maddi külfetinin engelli bireye yükletilmesi, Sözleşme bakımından kabul edilemezdir.

Zira makul düzenleme yapma yükümlülüğü, ayrımcılık yasağının bir parçasıdır; ve bireyin haktan eşit yararlanmak için bir bedel ödemek zorunda bırakılması halinde, aslında birey haktan eşit yararlanamamaktadır.

Engelli bireyin geneleğitimsistemi içerisinde eğitim alması, özel eğitim desteklerinden yararlanamaması anlamını taşımayacaktır. Örneğin görme engelli bir öğrenci, eğitime engelli olmayan öğrencilerle birlikte devam ederken, Braille alfabesini öğrenmek için gerekli desteği de alacaktır. Tüm görme engelli öğrencilere yönelecek bu tür destekler yanında, bireysel ihtiyaçların da gözetilmesi, Sözleşme'nin Taraf Devletlere açıkça yüklediği yükümlülüklerdendir. Sözleşme'nin 'bireyselleştirilmiş destekleyici

29 - Janet E. Lord ve diğerleri, Human Rights. YES! Action and Advocacy on the Rights of Persons with Disabilities, Human Rights Education Series, University of Minnesota, 2. Basi., 2012, s. 136.

tedbirler' olarak ifade ettiği bu tedbirlerin temelinde, ihtiyaçların çeşitliliği yatmaktadır. Örneğin, görme engelli öğrencinin aynı zamanda öğrenme güçlüğü veya işitme zorluğu olması durumunda, alınacak tedbirler öğrencinin ihtiyaçları gözetilerek alınan bireyselleştirilmiş tedbirler olacaktır. Bireylerin kendi niteliklerine uygun içerik ve yöntemle eğitim alabilmesi için, engelli bireylerin mümkün olduğunca erken bir zamanda tespit edilmesi, değerlendirilmesi ve eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Sözleşme'nin eğitim hakkını düzenleyen bu maddede defalarca ifade ettiği husus, eğitimin hayatla olan bağıdır. Maddede eğitimin genel içeriğinin engelli bireylerin toplumsal hayata tam ve eşit katılımını sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Tüm öğrencilerin eriştiği bu genel içeriğin yanı sıra, engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını mümkün kılan tedbirler olarak işaret dili, Braille ve sair iletişim araç ve yöntemlerinin kullanımının öğretilmesinin ve kişisel hareketlilik yetilerinin geliştirilmesinin de altı çizilmiştir. Sözleşme bu bağlamda akran desteğinin altını çizmektedir. Zira, aynı veya benzer deneyimleri yaşamış engelli bireylerin, eğitim süreçlerindeki diğer engelli bireylere sunacakları danışmanlık ve rehberlik, bu deneyimi yaşamamış olanlara kıyasla çok daha etkili ve yol gösterici olabilecektir.

Engelli bireylerin eğitim hakkından tam ve eşit olarak yararlanmaları bakımından, eğitimin sunulmasına katkı sunan, başta öğretmenler olmak üzere insan kaynağının önemi büyüktür. Sözleşme, engelli öğretmenlerin istihdam edilmesi gerekliliğini açıkça düzenlemektedir. Ancak engelli olsun ya da olmasın öğretmenlerin ve eğitim ortamındaki diğer kişilerin işaret dili ve Braille bilmesi, alternatif iletişim araç ve yöntemlerine hâkim olması, farklı bireylerin ihtiyaçlarına uygun eğitim yöntem ve araçlarını kullanabilecek şekilde donatılması gerekmektedir. Tüm bunların ötesinde, eğitim ortamındaki kişilerin tamamının engellilik ve engellilerin hakları konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Engelli bireylerin ileri seviyede eğitime erişemediğinden hareketle, Sözleşme'de engelli bireylerin eğitimin tüm seviyelerine ve meslek eğitimine diğer bireylerle eşit şekilde erişebilmesinin sağlanması yükümlülüğü de açıkça düzenlenmiştir. Bu çerçevede herhangi bir mesleğin eğitiminin belli bir engel grubuna tümüyle kapalı olmasının ayrımcılık teşkil edeceği açıktır. Burada kastedilen, engelli bireylerin tümünün her mesleği icra edebileceği değildir. Örneğin, görme yetisi olmayan bir bireyin

cerrah olması veya ağır derecede zihinsel engelli bir bireyin avukat olması söz konusu değildir. Zira bu kişiler 'makul düzenleme' yapılsa dahi söz konusu mesleklerin asli faaliyetlerini yürütemeyeceklerdir. Ancak, bu durumlar son derece istisnaidir.

Çoğu halde, kişiler 'makul düzenleme' sağlandığında mesleklerinin asli koşullarını yerine getirebilirler. Örneğin görme engelli bir öğretmenin sınav kağıtlarının okunması konusunda destek alması; tekerlekli sandalye kullanan hakim ve savcıların keşif yapılacak yere ulaşmalarının sağlanması veya bu mümkün değilse bir başka hakim veya savcının keşfe katılması; duyma yetisi zayıf bir polisin idari işlerde görevlendirilmesi gibi tedbirler mümkün olduğuna göre, bu niteliklere sahip bireylerin söz konusu mesleklerin eğitimlerine erişimlerinin engellenmesinin bir dayanağı da olmayacaktır.

Son olarak, cinsiyet eşitliğinin engelli bireyler bakımından da sağlanması yönünden, engelli kız çocukları ile kadınların eğitime katılımlarını artıracak özel tedbirlerin de alınması gerekmektedir. Zira, gerek eğitime, gerekse istihdama katılımda, engelli kadınların, engelli erkeklerin çok gerisinde olduğu bilinmektedir.³⁰

16. Sağlık

Madde 24 - Eğitim

Taraf Devletler engellilerin engelliliğe dayalı ayrımcılığa uğramaksızın ulaşılabilir en yüksek sağlık standardından yararlanma hakkını tanır. Taraf Devletler engellilerin sağlıkla ilgili olarak rehabilitasyon da dahil olmak üzere, cinsiyete duyarlı sağlık hizmetlerine erişimini mümkün kılmak için uygun tüm tedbirleri alır.

Taraf Devletler;

(a) Parasız veya karşılanabilir bir maliyetle sağlanan sağlık bakımı ve programlarının, engellilere diğer bireylerle aynı kapsam, kalite ve standartta sağlanmasını ve bu hizmetlerin cinsel ve üreme sağlığı ile halk sağlığı programlarını da içermesini sağlar;

30 - Türkiye Özürlüler Araştırması, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı – Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, Ankara, 2002.

(b) Engellilerin özellikle engellilikleri nedeniyle gereksinim duyduğu sağlık hizmetlerini sağlar. Bu sağlık hizmetleri erken tanı ve mümkünse müdahaleyi, çocuklar ve yaşlılar dahil olmak üzere, engelliliğin azaltılmasını ya da artmasını önlemeyi hedefleyen hizmetleri kapsamalıdır;

(c) Sağlık hizmetlerini kırsal alanlar dahil olmak üzere mümkün olduğu kadar kişilerin yaşadıkları yerlerin yakınına götürülmesini temin eder;

(d) Sağlık profesyonellerinin engellilere sunduğu tıbbi bakımın diğer bireylere sundukları bakımla aynı kalitede olmasını ve bu bakımın hastaların bağımsız ve aydınlatılmış onaylarına dayanmasını sağlamak amacıyla diğer tedbirlerin yansırı eğitim vererek, kamu kurumları ile özel kurumlar tarafından sunulan sağlık bakımının etik standartlarını yayımlayarak engellilerin insan hakları, onuru, özerkliği ve ihtiyaçları hakkında bilinç yaratır;

(e) Ulusal mevzuatın sağlık ve yaşam sigortasını düzenlediği hallerde engellilerin bu sigortalardan yararlanmaları bakımından ayrımcılık yapılmasını yasaklar ve sigortanın adil ve makul olmasını sağlar;

(f) Engelliliğe dayalı olarak sağlık bakımı veya hizmetlerinin sunulmamasını veya yiyecek ve içecek verilmemesini önlemek üzere gerekli tedbirleri alır.

Engelli bireyler diğer tüm haklar bakımından olduğu gibi sağlık hakkı bakımından da dezavantajlı bir gruptur. Her şeyden önce engelli bireyler sağlık hakkından yararlanırken sıklıkla ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Bu, özellikle ailenin ihmali şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sağlık hizmetlerine ve bunların sunulduğu yerlere erişimle ilgili genel sıkıntılar yanında, engelli bireylerin ihtiyaç duydukları bazı tedbirlerin alınmaması da dezavantaj yaratan unsurlardandır. Bu tedbirler sonsuz bir çeşitlilik gösterir. Örneğin, işitme engelli bireylerin hekimle iletişiminin sağlanması, hareket kontrolü sınırlı bireylerin ağız sağlığı hizmetlerini alabilmesinin sağlanması, zihinsel engelli bireylere sağlıklarıyla ilgili bilgilerin anlayabilecekleri basitlikte anlatılması, kalabalık ortamlarda rahatsızlıkları artan psiko-sosyal engelli bireylere hastanelerde öncelik tanınması, sağlık hizmetleriyle ilgili bilgiler ile hizmetin kendisinin erişilebilir olması, işitme engelli bireylerin randevu almalarını sağlayan sistemler geliştirilmesi

ve farklı engel türlerine mensup bireylerle ilgili olarak tüm sağlık personelinin bilgilendirilmesi bu tedbirler arasında sayılmalıdır.

Engellilik genellikle bir sağlık sorunu olarak görülmekle birlikte, çoğu engelli bireyin diğer bireylerden farklı sağlık sorunları yoktur. Nadiren kişinin engelli olarak nitelendirilmesine neden olan niteliği aynı zamanda bir sağlık sorunu olarak da nitelendirilebilir. Genel kanaat bunun aksi yönünde olduğundan, sağlık çalışanlarının engelli bireyler konusunda uzmanlıkları olduğu var sayılmaktadır. Oysa, farklı engel grupları bakımından söz konusu olabilecek hassasiyetler, sağlık çalışanınca bilinmeyebilir. Örneğin, jinekolojik muayene için muayene odasına alınan görme engelli bir kadın söz konusu olduğunda, odaya giren hekimin kendisini tanıtmaması ve kadına muayene amaçlı olarak dokunacağı her defasında bunu söylemesi gerekir. Böyle bir ortamda kadının odada bulunan kişinin kim olduğunu bilmemesi ve kendisine ne zaman dokunulacağını öngörememesi, sağlık hizmetinin niteliği bakımından kabul edilemezdir. Bu nedenle, sağlık çalışanları farklı nitelikleri olan engelli bireylere hizmet sunumunda dikkat edilmesi gereken hususlar ve izlenmesi gereken usuller konusunda bilgilendirilmiş olmalıdır.

Sözleşme aydınlatılmış onam meselesinin de altını çizmektedir. Bu husus zihinsel veya psiko-sosyal engelli bireyler kadar işitme engelli bireyler bakımından da son derece önemlidir. Bu nedenle hekim ile işitme engelli birey arasında iletişimi yürüten kişinin tıbbi konularda da yetkinliği olan bir işaret dili tercümanı olması gereklidir. Aksi takdirde aydınlatılmış onamdan bahsetmek söz konusu olmayacaktır. Zihinsel veya psiko-sosyal engelli bireyler bakımından aydınlatılmış onam meselesi, Sözleşme'nin 12. maddesi ışığında anlaşılmalıdır.

Maddenin b bendinde engelli bireyler bakımından oldukça önemli bir husus kaleme alınmıştır. Buna göre, sunulan sağlık hizmetleri bireyin engelliliğini arttırıcı nitelikte olmamalıdır. Burada sadece hizmetin kendisine değil, bu hizmetin sunulmasında kullanılan veya sağlık üzerinde etkileri olan araç-gerece de dikkat edilmeli; sağlık hizmetleri bütüncül olarak düşünülmelidir. Örneğin bireye sağlanan tekerlekli sandalyenin ve bu sandalyeyle birlikte kullanılacak minderlerin bası yarasına neden olacak nitelikte olmaması gerekir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin kısa vadede asgari maliyetle sunulması değil; öncelikle bireyin sağlığını ve engellilik durumunu kısa

ve uzun vadede olumlu etkileyecek kalitede hizmet ve araç-gereç sunulması hedeflenmelidir. Mevzuatın bunu güvence altına alması, engelli bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi bakımından temel önemdedir.

Engelli bireyler herkese sunulan cinsel ve üreme sağlığı hizmetleri ile halk sağlığı hizmetlerine erişebilmelidir. Bireyler bu genel nitelikteki hizmetler ile, engelli olmaları nedeniyle ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerini mümkün olduğunca kendi ikametgahlarına yakın yerlerde alabilmelidirler.

Sözleşme'nin sağlık hakkını düzenleyen 25. maddesi sağlık ve yaşam sigortaları bakımından da ayrımcılığı yasaklamaktadır. Sağlık ve yaşam sigortası bakımından ayrımcılığın yasaklanması, bireyin engelli olması nedeniyle sigortalanmaması veya sigorta kapsam veya primlerinin engelli bireyi diğer bireylere kıyasla daha dezavantajlı bir konuma yerleştirecek şekilde belirlenmesi bakımından söz konusudur. Ayrımcılığın yasaklanması, sigorta koşulları bakımından bireyin engelli olmasının gözetilmemesi gerektiği anlamına gelmemektedir; sadece maddede de açıkça belirtildiği gibi, bireyin niteliklerinin adil ve makul şekilde gözetilmesi demektir. Bu nedenle, idarenin özel şirketler tarafından yapılan sigortaların ayrımcılık teşkil etmesini önleyecek tedbirler alması gereklidir.

Sözleşme'nin sağlık hakkını güvence altına alan 25. maddesi son olarak yaşama hakkıyla da bağlantılı olan bir hususta Taraf Devletlere yükümlülük yüklemiştir. Birçok ülkede, engelli bireyin yaşam kalitesinin yüksek olmayacağı ve zaten yaşanmaya değer bir hayatın da söz konusu olmayacağı varsayımından hareketle, bireyler sağlık hizmetlerinden ve bunlarla bağlantılı olarak gerekli gıda ve sıvılardan mahrum bırakılmaktadır. İnsan onuruyla bağdaşmaz bu tür uygulamaları önlemek, Taraf Devletlerin yükümlülükleri arasında sayılmıştır. Burada bir önleme yükümlülüğü söz konusu olduğundan, Taraf Devletlerin bu riskin varlığını tespit edebilecek ve risk durumlarında derhal müdahaleyi mümkün kılan bir sistem kurması gereklidir. Başka bir ifade ile Taraf Devletlerin ihlalin meydana gelmesinden sonra sorumluları cezalandırmaya yönelik tedbirler alması yeterli olmayacaktır.

17. Habilidadasyon ve Rehabilitasyon

Madde 26 - Habilidadasyon ve Rehabilitasyon

1. Taraf Devletler engellilerin azami bağımsızlığını, tam fiziksel, zihinsel, sosyal ve mesleki becerilerini elde etmelerini ve yaşamın her alanına tam katılımlarını sağlamak için akran desteği dahil uygun tedbirleri etkin bir şekilde alır. Bu bakımdan Taraf Devletler özellikle sağlık, istihdam, eğitim ve sosyal hizmetler alanlarında kapsamlı habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerini sunar; mevcut hizmetleri güçlendirir ve genişletir.

Bunun için şöyle bir yol izlemelidirler:

(a) Habilidadasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programları mümkün olan en erken evrede başlamalıdır ve bireylerin ihtiyaçlarının ve güçlü olduğu yönlerin çok-disiplinli bir çerçevede değerlendirilmesine dayanmalıdır;

(b) Engellilerin topluma katılımını ve toplumla bütünleşmesini destekleyen habilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programlarına katılmak rızaya dayalı olmalıdır ve bu hizmet ve programlar kırsal alanlar dahil olmak üzere, engellilerin yaşadıkları yerlerin mümkün olduğu kadar yakınında sunulmalıdır.

2. Taraf Devletler habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerinde çalışan profesyoneller ve personel için, temel ve sürekli eğitim programları geliştirilmesini destekler.

3. Taraf Devletler engelliler için hazırlanmış, habilitasyon ve rehabilitasyonla ilgili yardımcı cihazlar ve teknolojilerin erişilebilirliğini, bunlara ilişkin bilgiyi ve bunların kullanımını teşvik eder.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin önemli amaçlarından biri engelli bireylerin önündeki engelleri kaldırmak ve böylece onları özgürleştirmek ve 'yapabilir kılmak'tır. Sözleşme'nin tüm maddeleri bu amaca yönelmiş olsa da, 26. maddenin diğer maddelere kıyasla öne çıktığı söylenebilir. Sözleşme doğuştan engelli bireylerin 'yapabilir kılınması'na yönelik çabaları habilitasyon, sonradan engelli olan bireylerin 'yapabilir kılınması'na yönelik çabaları ise rehabilitasyon olarak nitelemektedir. Her ikisinin de amacı, bireyin tüm yetilerini azami şekilde kazanmasını ve geliştirmesini sağlamak ve bireyin mümkün olduğunca bağımsız şekilde hayata tam ve eşit olarak katılımını mümkün kılmaktır. Bu çerçevede akran desteğinin önemi açıktır.

Maddede rehabilitasyon ve rehabilitasyonun, tıbbi rehabilitasyon ve rehabilitasyonla sınırlı olmadığı açıkça ifade edilmiştir. Buna göre rehabilitasyon ve rehabilitasyon sağlık, istihdam, eğitim ve sosyal hizmetler kapsamındaki hizmet ve programlar bünyesinde planlanacak ve sunulacaktır.

Habilitasyon ve rehabilitasyona mümkün olduğunca erken başlanması kadar, farklı alanlarda sunulan habilitasyon ve rehabilitasyon programları arasında eşgüdümün sağlanması, başka bir ifade ile meseleye bütüncül olarak yaklaşılması da, bu programların etkili ve başarılı olması bakımından zorunludur. Habilitasyona veya rehabilitasyona başlanmasından önce engelli bireyin durumunun kapsamlı ve disiplinlerarası bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirmede bireyin ihtiyaçları, nitelikleri, istekleri ve güçlü yönleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Habilitasyon ve rehabilitasyonun sadece sınırlı sayıda şehirde sunulması, Sözleşme'ye göre kabul edilir değildir. Maddenin akran desteğine yaptığı vurgudan hareketle, bu tür programlarda Taraf Devletlerin engelli bireyleri temsil eden yerel örgütlerle işbirliği yapması uygun olacaktır.

Habilitasyon ve rehabilitasyonun etkili ve kapsamlı şekilde sunulabilmesi için gerekli insan kaynağının yetiştirilmesi, Taraf Devletlerin Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülükleri arasındadır.

Habilitasyon ve rehabilitasyon, bazı hallerde doğrudan ve sadece bazı vücut veya zihin fonksiyonlarının kazanımına veya yeniden kazanımına yöneliktir. Vücut fonksiyonları bakımından bu tümüyle veya kısmen mümkün değilse, destekleyici bazı cihaz ve teknolojilerin kullanımının öğrenilmesi de habilitasyon ve rehabilitasyon olarak değerlendirilir. Bu cihaz ve teknolojilerin erişilebilir kılınması da Taraf Devletlerin yükümlülükleri arasındadır. Örneğin bir kol protezinin kullanımının öğrenilmesinin sağlanması bu madde kapsamındadır.

18. Çalışma ve İstihdam

Madde 27 - Çalışma ve İstihdam

1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında çalışma hakkına sahip olduğunu kabul eder. Bu hak, engellilerin, açık, bütünleştirici ve erişilebilir bir iş piyasası ve çalışma ortamında serbestçe seçtikleri bir işle hayatlarını kazanmaları fırsatını da içerir. Taraf Devletler çalışırken engelli olanlar dahil olmak üzere tüm engellilerin çalışma hakkının yaşama geçmesini yasama çalışmalarını

da içeren uygun tüm tedbirleri alarak güvence altına alır. Taraf Devletler bunların yansır;

(a) İşe alım ve istihdam edilme koşullarında, istihdamın sürekliliği, kariyer gelişimi ve sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları dahil olmak üzere, istihdama ilişkin her hususta, engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklar;

(b) Fırsat eşitliği, eşit değerde işe eşit ücret ilkesi, tacizden korunma ve mağduriyetin giderilmesi, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları dahil olmak üzere diğer bireylerle eşit koşullar altında adil ve uygun çalışma koşullarının sağlanmasına ilişkin olarak engellilerin haklarını korur;

(c) Engellilerin iş ve sendikal haklarını diğer bireylerle eşit koşullar altında kullanabilmelerini sağlar;

(d) Engellilerin genel teknik ve mesleki rehberlik programlarına, yerleştirme hizmetlerine, mesleki ve sürekli eğitime diğer bireylerle eşit koşullar altında etkin bir şekilde erişimini sağlar;

(e) İş piyasasında engellilerin istihdam olanaklarının ve kariyer gelişiminin desteklenmesine ve engellilerin iş aramasına veya işe başlamasına, çalışmaya devam etmesine ve işe geri dönmelerine yardım eder;

(f) Serbest çalışma, girişimcilik, kooperatif kurma ve kendi işini kurma konusundaki fırsatları geliştirir;

(g) Engellileri kamu sektöründe istihdam eder;

(h) Olumlu eylem programları, teşvikler ve diğer tedbirleri de içerebilecek uygun politika ve önlemlerle, engellilerin özel sektörde istihdam edilmelerini destekler;

(i) Engellilerin çalıştığı işyerlerinde makul düzenlemelerin yapılmasını sağlar;

(j) Engellilerin açık iş piyasasında iş deneyimi kazanmasını temin eder;

(k) Engelliler için mesleki rehabilitasyon, işte kalma ve işe dönüş programları yürütür.

2. Taraf Devletler engellilerin kölelik altında tutulmalarını engeller ve engellileri zorla veya mecburi çalışmaya karşı diğer bireylerle eşit koşullar altında korur.

Sözleşme'nin 27. maddesi engelli bireylerin çalışma hakkına ilişkin yaşadıkları sorunların tümünü gözeterek, ayrıntılı bir düzenleme öngörmüştür. Bu sorunlardan ilki, engelli bireylerin istihdamının, engelli

olmayan bireylerin istihdamından ayrı düşünülmesi ve düzenlenmesidir. 27. madde kamu sektörü ile özel sektör arasında herhangi bir ayırım yapmadan iş piyasası ve çalışma ortamının 'açık, bütünleştirici ve erişilebilir' olması gerektiğinin altını çizmiştir.

İş piyasasının açık olmasından anlaşılması gereken, 'engelli bireylerin yapabilecekleri işler' veya 'yapamayacakları işler' şeklinde düzenlenen ve bazı çalışma alanlarını, bireyin niteliklerini değerlendirmeksizin kendisine kapatan listelerin olmamasıdır. Başka bir ifade ile, hiçbir iş veya meslek, kategorik olarak engelli bireylere kapatılamaz. Maddede engelli bireylerin hayatlarını 'serbestçe seçtikleri bir işle kazanmaları'nın güvence altına alınmasına yapılan vurgu da bu yönde anlaşılmalıdır. Bu nedenle, örneğin hakimlik mesleğinin görme engelli bireylere tümüyle kapatılması, Sözleşme'nin 27. maddesinin ihlali niteliğinde olacaktır. Bu ve benzeri meslek dalları söz konusu olduğunda, akla ilk olarak görme engelli bireyin bir hakim olarak neleri yapamayacağı gelir. Oysa, burada değerlendirilmesi gereken, görme engelli bireyin işin aslı unsurlarını yerine getirip getiremeyeceği hususudur. Eğer birey, makul düzenleme sağlanması halinde işin aslı unsurlarını yerine getirebiliyorsa, bireyin mesleğe girişi, sırf ve başkaca bir değerlendirme yapılmaksızın görme engelli olmasına dayanılarak engellenemez. İşitme engelli bir bireyin öğretim elemanı olması, tekerlekli sandalye kullanıcısı bir bireyin polislik mesleğini seçmesi gibi örnekler de verilebilir. Sözleşme'nin amacı göz önüne alındığında, bireylerin söz konusu mesleklerin bazı fonksiyonlarını yerine getirmelerinin mümkün olmaması, mesleği yerine getiremeyecekleri şeklinde yorumlanmamalı, bireyin 'yapabilir kılınması için gerekli tedbirler' alınarak, bireyler önündeki engeller kaldırılmalıdır. Yüzyılın en önemli fizikçilerinden olan Stephen Hawking, bireylerin engelli olmaları ile değil, yapabilecekleri ile tanımlanmaları gerekliliğinin inkar edilemez örneklerindedir.

Amyotrofik lateral skleroz (ALS) nedeniyle konuşma yetisini dahi yitirmiş olan Stephen Hawking, 2012 yılı itibarıyla 70 yaşındadır ve halen çalışmalarını Cambridge Üniversitesi'nde sürdürmektedir. Stephen Hawking yazıyı sese çeviren bir bilgisayar aracılığıyla konferanslara konuşmacı olarak katılmakta ve bu konferanslar binlerce dinleyici çekmektedir. Bir başka deyişle, makul bir düzenleme ile Stephen Hawking'in çalışma hayatına aktif olarak devam etmesi sağlanmıştır. Oysa bugün binlerce

engelli birey, makul düzenlemelerin yapılmaması nedeniyle, çalışma hayatına katılamamakta veya çalışma hayatını bırakmak zorunda kalmakta ve potansiyellerini dış dünyaya yansıtamamaktadır.

Engelli bireylerin istihdam edilmesi, tek başına Sözleşme'nin 27. maddesine uyumu sağlamaz. Çalışma ortamının bütünleştirici olması da gereklidir. Bu nedenle engelli bireylerin 'evde istihdamı' Sözleşme bakımından ilke olarak sorunludur. Öncelikle bireyin diğer tüm çalışanlarla birlikte istihdamı olanağı sağlanmaya çalışılmalı, bunun mümkün olmaması halinde engelli bireyin korumalı bir ortamda veya evde istihdamı sağlanmalıdır. Ancak, eğitim hakkı bakımından olduğu gibi istihdamda da kural haktan 'birlikte' yararlanmaktadır. Taraf Devletlerin engelli bireylerin istihdamını artırma çabalarının ağır engelli bireyleri de kapsadığı açıktır. Haktan birlikte yararlanma kuralı, ağır engelli bireylerin istihdamı bakımından da geçerlidir. Ancak, yukarıda belirtildiği üzere, bunun mümkün olmadığı hallerde, ideal olandan uzaklaşan tedbirler alınabilir.

Sözleşme'nin 27. maddesinin ilk paragrafı çalışma ortamının erişilebilir olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Engelli bireyin işyerine erişememesi durumunda iş piyasasının açık ve bütünleştirici olmasının bir anlamı kalmayacaktır. Erişilebilirliğin, işyerine ulaşım ile işyeri içinde erişimi kapsar şekilde yorumlanması zorunludur. Buna tuvalet, kantin gibi yerlerin erişilebilirliği de dahildir.

Yukarıda söylenenlerin tümü işe alım süreçleri bakımından da geçerlidir. Engelli bireylerin istihdamı herkese açık ve bütünleştirici araçlarla yapılmalıdır. Bu çerçevede engelli bireylerin herkes için açılan genel sınavlara ve yapılan mülakatlara etkili şekilde katılabilmeleri için gerekli tüm tedbirler alınmalıdır. Engelli bireylerin istihdamını kolaylaştırmak amacıyla genel sınavlardan ayrı sınavlar açılması halinde, bu uygulama engelli bireyler bakımından bir zorunluluk olarak değil, seçenek olarak değerlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle, engelli bireyler genel nitelikteki sınava girme olanağından mahrum edilmemelidir. Engelli bireylere yönelik ayrı sınav açıldığı hallerde, genel nitelikteki sınava girmeyi tercih eden engelli bireyler bakımından sınavı düzenleyenlerin erişilebilirlik ve makul düzenlemeye ilişkin hukuki yükümlülükleri devam edecektir.

Engelli bireylerin çalışma hakkından yararlanmalarının önündeki temel sorun, ayrımcılıktır. Bu nedenle Sözleşme, Taraf Devletlerin işe alım ve

istihdam edilme koşulları, istihdamın sürekliliği, kariyer gelişimi ve sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları dahil olmak üzere, istihdama ilişkin her hususta, engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklamaları yükümlülüğünü öngörmektedir. 27. maddenin ilk paragrafı, ayrıntılı şekilde Taraf Devletlerin engelli bireylerin istihdama erişimde fırsat eşitliğine sahip olması ve bunun istihdam süresince ücret de dahil her konuda devam etmesinin sağlanması yönündeki yükümlülüklerini sıralamıştır. Bu tedbirler arasında makul düzenleme ayrıca belirtilmiştir. Tabii ki, meslek eğitimi ve rehabilitasyon gibi alanlardaki yükümlülükler yerine getirilmedikçe, bireyin istihdama katılması olanakları sınırlıdır. Meseleyi oldukça bütüncül şekilde değerlendiren 27. madde, çalışırken engelli hale gelmiş bireyleri de gözetmiş ve bu bireylerin çalışmaya devam edebilmeleri veya çalışmaya geri dönebilmeleri için gerekli tedbirlerin alınması gerekliliğinin de altını çizmiştir.

Bu tedbirlerin her bir somut durumda ayrıca değerlendirilmesi ve çözümleri bakımından esnek bir yaklaşımın ortaya konulması gereklidir.

Sözleşme'nin 27. maddesinde engellilerin istihdamı konusunda kamu sektörüne açık bir yükümlülük getirilmiştir. Taraf Devletler ayrıca engelli bireylerin özel sektörde istihdamının sağlanmasına yönelik tedbirler alacaklardır. Bu tedbirler vergi indirimi gibi teşvikleri içerebileceği gibi, kota gibi uygulamaları da içerebilir. Burada bir hususun altı çizilmelidir. Çalışma hakkından yararlanma bakımından ayrımcılık yasağı, kamu sektörü bakımından olduğu gibi, özel sektör bakımından da geçerlidir. Keza makul düzenleme yükümlülüğü de hem kamu sektörü, hem de özel sektör bakımından geçerlidir. Zira, makul düzenleme yapmamak Sözleşme tarafından ayrımcılık olarak düzenlenmektedir. Yapılması gereken makul düzenlemeler sadece ve doğrudan işe ilişkin olanlarla sınırlı değildir. Örneğin gün içinde sondasını değiştirmesi gereken bir çalışan için, hijyenik bir ortamın sağlanması gibi tedbirler de makul düzenleme olarak değerlendirilmelidir.

27. maddenin ilk paragrafının h bendinde öngörülen, engellilerin istihdamını arttırmaya yönelik özel tedbirler alma yükümlülüğü, ayrımcılık yasağını aşan bir çabayı gerektirmektedir. Ancak bu, ayrımcılık yasağı ile bu tür tedbirler arasında bir ilişki olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, istihdamda engelli bireylere yönelik kota ve benzeri uygulamalar, engelli istihdamını arttırmayı amaçlayan ve 27. maddenin h bendinde öngörülen nitelikteki tedbirler

arasındadır. Kota söz konusu olduğunda, işverenin 'en az' belli bir oranda engelli birey istihdam etmesi gerekir. Ancak işverenin, kota yükümlülüğü yanında ayrımcılık yasağına ilişkin yükümlülüğü de devam etmektedir. Daha somut olarak açıklamak gerekirse, eğer işverenin kota çerçevesinde istihdam etmesi gereken çalışan oranı % 4 ise, işveren kota yükümlülüğü çerçevesinde, işe ilk başvurular arasında engelli bireylere 'öncelik' tanıyacaktır. Başka ifade ile, birbiriyle karşılaştırılabilir nitelikteki adaylar arasından engelli bireylere öncelik verecektir.

Zorunlu olarak istihdam edilmesi gereken engelli bireyler istihdam edildikten sonra (yani en az % 4 engelli birey istihdam edildikten sonra), söz konusu işyerinde çalışmak üzere başvuran engelli adaylar, engelli olmayan adaylarla eşit koşullarda rekabet edecekler, artık öncelik olanağından yararlanamayacaklardır. Başka bir ifade ile, % 4 oranında engelli kişi çalıştıran işveren, bu oranın ötesine geçen engelli adayları sırf engelli olduğu için işe almazlık edemeyecektir. Aksi takdirde, kota uygulamasına uyan, ancak ayrımcılık yapmama yönündeki yükümlülüğünü ihlal eden bir işveren söz konusu olacaktır.

Çalışma hakkını güvence altına alan 27. maddenin 2. paragrafı, son olarak engelli bireylerin zorla çalıştırılmaları ile emeklerinin karşılığı olan ücretlerini almadan çalıştırılmaları karşısında bir güvence getirmiştir. Bu çerçevede idarenin, bu tür bir çalışma ilişkisinin olabileceği yerleri sürekli olarak denetleme yükümlülüğü söz konusudur.

19. Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma

Madde 28 - Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma

1. Taraf Devletler, engellilerin yiyecek, giysi ve barınma dahil kendileri ve aileleri için yeterli yaşam standardı hakkını ve yaşam koşullarının sürekli olarak iyileştirilmesi hakkını tanır. Taraf Devletler bu hakkın engelli olmaları nedeniyle ayrımcılığa uğramaksızın tanınmasını temin etmek için gerekli adımları atar.

2. Taraf Devletler engellilerin sosyal korunma ve engelliliğe dayalı ayrımcılığa uğramadan bu haktan yararlanma hakkını tanır ve aşağıda belirtilen tedbirler dâhil olmak üzere bahse konu hakkın tanınmasını temin etmek ve geliştirmek için gerekli adımları atar:

(a) Engellilerin temiz su hizmetlerine, uygun ve bedeli ödenebilir hizmetlere eşit erişimlerini sağlamak ve engellilerin ihtiyaçlarına ilişkin araç - gereç ve diğer yardımlara erişimlerini temin etmek;

(b) Özellikle engelli kadın ve kızlar ve engelli yaşlılar dahil olmak üzere, engellilerin sosyal koruma programlarına ve yoksulluk azaltıcı programlara erişimini sağlamak;

(c) Yoksulluk koşullarında yaşayan engellilerin ve ailelerinin uygun eğitim, danışmanlık, mali yardım ve süreli bakım dahil engelliliğe ilişkin harcamalarında devlet yardımına erişimini sağlamak;

(d) Engellilerin toplu konut programlarına erişimini sağlamak;

(e) Engellilerin emeklilik fırsatları ve programlarına eşit erişimini sağlamak.

Yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma hakkı, engelli bireylerin gündelik hayatlarını insan onuruna yaraşır bir standartta sürdürmelerini güvence altına almaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 11. maddesinde de düzenlenmiş olan bu hakkın sağlanması Taraf Devletlerin etkin çabasını gerektirmektedir.³¹ Büyük ölçüde engelli bireylerin muhtaç hale gelmelerini önleme ve o koşullarda yaşayanların koşullarını iyileştirme yükümlülüğü öngören bu düzenleme, engelli bireylerin engelli olmalarıyla bağlantılı özel ihtiyaçlarının da gözetilmesini gerektirmektedir. Bu ihtiyaçlardan anlaşılması gereken, bireyin engelli olması nedeniyle üstlenmek zorunda kaldığı ve kendisini yoksulluğa sürükleyebilecek her türlü mali külfettir. Bu mali külfetler toplu ulaşım erişemeyen tekerlekli sandalye kullanıcısı için taksi masrafları olabileceği gibi, bir başkası için bez ve sonda giderleri veya görme engelli birey için elektronik ortama aktarılmamış kitaplara erişimi sağlayan bir okuyucu olabilir. O nedenle, alınacak tedbirlerin belirlenmesi sürecinde, yeterli yaşam standardına sahip olmak için engelli her bireyin ihtiyacının aynı olduğu varsayımından hareket edilmemeli, her bir bireyin yoksulluk ve yoksunluk mağduru olmaması için gerekli bireysel tedbirlerin alınabileceği mekanizmalar da kurulmalıdır. Burada Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin kapsamı, her bir engelli bireyin ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirilecektir.

İnsan hakları hukuku bağlamında devletlerin

31 - R.G., 11 Ağustos 2003 - 25196.

yoksullukla mücadelelerinin farklı görünüşleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki önlemeye yönelik tedbirlerdir. Ayrımcılıkla mücadelenin bu çerçevede önemi büyüktür. Eğitim, çalışma, sağlık haklarından diğer bireylerle eşit koşullarda yararlanan engelli bireylerin yoksulluk koşullarında yaşaması genel olarak söz konusu değildir. Kendi emeği ile gelir elde eden birey, ancak engelli olmasıyla bağlantılı mali külfet tümüyle kendisine yüklenmişse yoksullukla karşılaşacaktır. Maddede bu nedenle bu külfetlerin Taraf Devletlerce paylaşılması gerekliliği vurgulanmıştır. Eğer engelli birey eğitim ve daha sonra da çalışma hakkından yararlanamamışsa, yoksulluk koşullarında yaşaması kaçınılmazdır. Sözleşme bu durumda öncelikle bireye sosyal yardım da dahil sosyal korunma sağlanmasını öngörmektedir. Ancak bireyin sürekli olarak mali yardıma muhtaç yaşaması sürdürülebilir olmadığından, Sözleşme eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunularak bu yoksulluk durumunun sürekli olarak ortadan kaldırılması çabası içerisine girilmesini öngörmektedir. O nedenle, bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi ve sosyal yardımların mutlaka yoksulluk döngüsünü kırarak diğer tedbirlerle desteklenmesi gereklidir.

Sözleşme engelli tüm bireylere konut sağlanması yükümlülüğü getirmese de, özellikle düşük geliri bireylerin konut edinmesini kolaylaştıran toplu konut programlarında, engelli bireylerin de gözetilmesi yükümlülüğü getirmektedir. Bu konutların hem fiziksel olarak erişilebilir olması, hem de ödemeler bakımından kolaylıklar sağlanarak, maddi olarak erişilebilir olması sağlanmalıdır.

Yoksulluk tüm engelli bireyler bakımından bir risk olmakla birlikte, kadınlar ve kız çocukları ile yaşlılar bakımından bu riskin boyutları çok daha büyüktür. Birçok toplumda bu kişilerin sosyal yardımlara ve sosyal hizmetlere erişimleri de çok daha sınırlı olduğundan, yoksulluktan korunmak bakımından bu kişilere yönelik daha üst düzey bir özenin gösterilmesi ve özel bir çaba içerisine girilmesi gerektiği belirtilmelidir. Bu nedenle, yoksulluk koşullarında yaşayan kadınların, kız çocuklarının ve yaşlıların tespit edilmesi ve bu koşulların değiştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması Taraf Devletlerin yükümlülükleri arasındadır.

Burada Taraf Devletin sosyal korunma hizmetlerini var etmesi yeterli değildir. Devletin etkin bir çaba içerisinde bu hizmetleri ihtiyaç sahiplerine ulaştırması da gerekir.

Engelli bireylerin çalışma hayatlarının bitmesinden sonra da gelir sahibi olabilmeleri için emeklilik hakkının varlığı başat niteliktedir. Bu nedenle engelli bireylerin tüm bireylere sağlanan emeklilik olanaklarından yararlandırılması ve bunun eşitlik çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereklidir. Diğer tüm durumlar bakımından olduğu gibi burada da eşitlik ile aynılığın kastedilmediğinin altı çizilmelidir. Engelli bireylerin emeklilik hakkına sahip olması için gerekli koşullar, bazı hallerde engelli olmayan bireylerden farklı olabilir. Örneğin emekli olmak için daha az veya daha kısa bir süre için prim ödenmesi gibi. Zira istisnai bazı hallerde bireyin engelli olması, emekli olmak için olağan olarak çalışması gereken süre boyunca çalışmasını engelleyebilmekte veya zorlaştırabilmektedir. Kas hastaları bakımından durumun böyle olduğu söylenebilir. Bazı hallerde ise çalışmaya devam etmek, bireyin yetiyitimi artırabilmektedir. Oysa görme engelli bir öğretmenin, meslektaşlarından daha erken emekli olması için meşru bir gerekçe bulmak kolay görünmemektedir.

20. Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım

Madde 29 - Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım

Taraf Devletler, engellilerin siyasi haklarını ve diğer bireylerle eşit koşullar altında bunlardan yararlanma fırsatını güvence altına alır ve aşağıda belirtilenleri yerine getirir:

(a) Diğerlerinin yansira aşağıda belirtilenler yoluyla, engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında seçme ve seçilme hakları dâhil olmak üzere siyasi ve kamusal yaşama etkin şekilde ve tam katılımını doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla sağlamak,

(i) Seçim usullerinin, tesislerinin, materyallerinin uygun, erişilebilir ve anlaşılması ve kullanılmasının kolay olmasını sağlamak,

(ii) Engellilerin, seçimlerde ve referandumlarda baskıya uğramadan, gizli oy kullanarak, aday olma ve etkili bir mevkide görev alma ve devletin tüm kademelerinde tüm kamu görevlerini yerine getirme haklarını koruyarak, uygun olan yardımcı ve yeni teknolojilerin kullanılmasını kolaylaştırmak,

(iii) Engellilerin seçmen olarak tercihlerini özgürce ifade edebilmelerini güvence altına alarak ve bu amaçla gerektiğinde, talep etmeleri durumunda oy kullanırken kendi seçtikleri bir kişinin desteğini almalarına izin vermek,

(b) Engellilerin ayrımcılığa uğramadan, diğer bireylerle eşit koşullar altında, kamu işlerinin idaresinde etkin ve tam katılımlarının sağlanacağı bir ortamı yaratmak ve aşağıda belirtilenler de dahil olmak üzere, kamu işlerine katılımlarının cesaretlendirmek;

(i) Ülkenin kamusal ve siyasi yaşamı ile ilgili sivil toplum kuruluşları, dernekler ve siyasi partilerin etkinliklerine ve yönetimine katılım;

(ii) Engellileri uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde temsil eden engelli örgütlerinin kurulması ve engellilerin içinde yer almalarının sağlanması.

Sözleşme'nin 29. maddesi bireylerin kendi kaderini tayin hakkının iki önemli görünümünü güvence altına almaktadır. Bunlardan ilki yaşadıkları ülkedeki siyasi hayatı şekillendirmeye katılımdır. Bu, yerel ve genel seçimler dâhil bireyin hayatını ve haklardan yararlanma olanaklarını belirleyen bireylerin seçildiği seçimlerde oy kullanmak veya bizzat seçimlerde rekabet etmek şeklinde gerçekleşebileceği gibi, engelli bireyleri temsil eden örgütlerin temsilcilerinin seçimi ve siyasi düzlemde bu kişiler aracılığıyla temsil edilmek şeklinde de gerçekleşebilir. Engelli birey ister seçmen, ister aday olsun, engelli olmayan bireylerle eşitliğini sağlamak için gerekli tedbirler alınmalıdır. Seçim mevzuatının, parti programlarının, siyasi taahhütleri içeren belgelerin erişilebilir formatlarda sağlanması; oy pusulalarının ve seçim sandıklarının erişilebilir olması; bireylerin gizli şekilde oy kullanmalarını sağlayıcı destek teknolojilerinin sunulması ve eğer bunlar yeterli olmuyorsa kişinin kendi seçeceği bir kişinin desteğinden yararlanabilmesi, bu hakkın güvence altına alınması için yapılması gerekenlere örnek olarak verilebilir.

Sözleşme'nin tüm maddelerinin birbiriyle olan bağının sürekli olarak gözetilmesi gerektiği açıktır. Bu çerçevede, kimlerin seçimlerde oy kullanabileceğine ve aday olabileceğine ilişkin mevzuatın Sözleşme'ye uyumunun değerlendirilmesinde, Sözleşme'nin 12. maddesinin de göz önünde bulundurulması gerekir.

Sözleşme'nin 29. maddesi, kendi kaderini tayin hakkının sadece seçim faaliyetleriyle sınırlı olmadığından hareketle, bireylerin çeşitli düzeylerde örgütlenme ve bu örgütlerde faaliyette bulunma haklarını da güvence altına almıştır. Engelli bireyler ülkenin yönetiminde etkili olan sivil toplum

kuruluşları, dernekler ve siyasi partilere veya bunların etkinliklerine, diğer bireylerle eşit koşullarda katılabileceklerdir. Sözleşme, genel nitelikteki bu katılım güvencesi yanında, engelli bireylerin kendilerini temsil edecek engelli örgütleri kurmaları, bunlara üye veya yönetici olarak katılmaları ve uluslararası düzlem dahil olmak üzere tüm düzlemlerde faaliyette bulunmaları güvencesini de sağlamıştır.

Sonuç olarak, engelli bireyler ister bireysel, ister örgütlü olarak, 'diğer bireylerle eşit koşullar içerisinde' yaşadıkları toplumun geleceğini belirleme hakkına sahiptirler.

21. Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım

Madde 30 - Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım

1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında kültürel yaşama katılım hakkını tanır ve engellilerin aşağıda belirtilenlerden yararlanmasını sağlamak için gerekli tüm tedbirleri alır:

(a) Kültürel materyallere ulaşılabilir biçimleri aracılığıyla erişmek;

(b) Televizyon programlarına, filmlere, tiyatroya ve diğer kültürel etkinliklere ulaşılabilir biçimleri aracılığıyla erişmek;

(c) Tiyatro, müze, sinema, kütüphane ve turistik hizmetler gibi kültürel etkinliklerin yapıldığı veya hizmetlerin sunulduğu yerlere ve ayrıca mümkün olduğu ölçüde ulusal kültür açısından önemli anıtlar ve alanlara erişmek.

2. Taraf Devletler, sadece engellilerin yararı için değil, toplumu zenginleştirmek amacıyla da engellilerin yaratıcı, sanatsal ve entelektüel kapasitelerini geliştirme ve kullanma imkanına sahip olmalarını sağlayıcı gerekli tedbirleri alacaklardır.

3. Taraf Devletler, uluslararası hukuka uygun olarak, fikri mülkiyet haklarını koruyan yasaların, engellilerin kültürel materyallere erişimine uygun olmayan veya ayrımcılık yaratan bir engel çıkarmaması için tüm uygun tedbirleri alır.

4. Engelliler, diğer bireylerle eşit koşullar altında, kendilerinin özel kültürel ve dil kimliklerinin, örneğin işaret dilleri ve işitme engelliler kültürü, tanınması ve desteklenmesi hakkına sahiptir.

5. Taraf Devletler, engellilerin eğlence, dinlenme ve spor etkinliklerine diğer bireylerle eşit koşullar altında katılımını sağlamak amacıyla aşağıda yazılı tedbirleri alır:

(a) Engellilerin her seviyedeki genel spor etkinliklerine mümkün olduğunca tam katılımını cesaretlendirmek ve artırmak;

(b) Engellilerin, özel spor ve eğlence etkinliklerini örgütleme, geliştirme ve bu etkinliklere katılma imkanına sahip olmasını temin etmek ve bu nedenle, diğer bireylerle eşit koşullar altında onlara uygun bilgi ve eğitimin verilmesini ve kaynakların sunulmasını sağlamak;

(c) Engellilerin spor, eğlence yerleri ile turistik alanlara erişimini sağlamak;

(d) Engelli çocukların, okullardaki etkinlikler dahil olmak üzere, oyun, eğlence, boş zaman aktiviteleri ve spor etkinliklerine eşit şekilde katılabilmelerini sağlamak;

(e) Eğlence, turistik, boş zaman aktiviteleri ve spor etkinliklerini organize edenlerin sunduğu hizmetlere engellilerin erişebilmesini sağlamak.

Sözleşme'nin 30. maddesi, engelli bireylerin kendilerini geliştirmek ve potansiyellerini ortaya koymak için tercih edebilecekleri alanlarda, engelli bireylerin özgürlüklerini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Burada Sözleşme'nin amacı engelli bireylerin hayatın dışında kalan, başkalarının yaptıklarına sadece seyirci olan bireyler olmaktan; tüm bireyler kadar faal şekilde gündelik hayat aktivitelerine katılan bireyler haline gelmelerini sağlamaktır.

Madde, engelli bireylerin herkes gibi sinemaya, tiyatroya, konserlere, spor müsabakalarına gidebilmesini, bu tür faaliyetlerde oyuncu, müzisyen veya sporcu olarak aktif rol almasını, herkes gibi aileleriyle veya arkadaşlarıyla restoranlara, sergilere, tatil yerlerine, parklara, piknik alanlarına, eğlence mekanlarına ulaşabilmesini güvence altına almaktadır. Kısacası Sözleşme'nin 30. maddesi, engelli bireylerin gündelik hayatın her alanına katılımını olağanlaştırmayı, engelli bireylerin 'haklarda ve onurda eşit' bireyler olarak toplum içinde yer almalarını sağlamayı ve son olarak engelli bireyleri görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Bu amaca varmanın mümkün olabilmesi için, alınacak tedbirlerin bütünlendirici olması, engelli

bireyler için ayrı faaliyetler düzenlenmesinden ve ayrı mekanlar inşa edilmesinden mümkün olduğunca kaçınılması gerekmektedir. Başka bir ifade ile kural engelli olan ve olmayan tüm bireylerin bu maddede belirtilen faaliyetler içerisinde bir arada olmasıdır. Bu, özellikle engellilerin seyirci olarak bu faaliyetlere katılımı bakımından mutlak niteliktedir. Ancak, örneğin görme engelli veya tekerlekli sandalyeli bireylerin spor müsabakalarına katılımı söz konusu olduğunda, ayrımlar söz konusu olabilir. Hangi ayrımların Sözleşme'ye uygun olacağını tespitinde, Sözleşme'nin ayrımcılığı yasaklayan hükmünden de yararlanılmalıdır. Örneğin, halter sporu yapan görme engelli bir bireyin sadece diğer engelli bireylerle rekabetine olanak sağlanmasının meşru bir dayanağı olmayacaktır. Buna mukabil, görme engelli bireyin futbol oynaması durumu, farklı bir değerlendirmeye tabi olacaktır. Bu nedenle, diğer birçok alanda olduğu gibi, burada da engelli bireylerin kategorik olarak dışlanmaması, her bir somut olay bakımından ayrıca değerlendirme yapılması gerekmektedir.

G. Sözleşme'nin Teknik Hususlara İlişkin Hükümleri

1. İstatistikler ve Veri Toplama

Madde 31 - İstatistikler ve Veri Toplama

1. Taraf Devletler bu sözleşmenin uygulanması açısından gerekli politikaları formüle etmeleri ve geliştirmelerinde kendilerine yol gösterecek, istatistik veriler ve araştırmalar da dahil olmak üzere uygun bilgileri toplar. Bilgi toplama ve bilginin sürdürülebilirliği için aşağıdaki noktalar dikkate alınır:

(a) Verinin korunması, engelli kişilerin özel yaşamlarına saygı ve gizliliğin sağlanmasına ilişkin yasal olarak oluşturulmuş güvenlik tedbirlerine uygun olmalıdır.

(b) İstatistiklerin toplanması ve kullanımında insan hakları, temel özgürlükler ve etik ilkelerin korunması konularındaki uluslararası düzeyde kabul edilen normlara uygunluk aranmalıdır.

2. Bu Maddeye göre toplanan bilginin, uygun olması halinde, dağıtılması ve mevcut sözleşme kapsamında taraf devletlerin uygulamalarının değerlendirilmesi ve engellilerin haklarını kullanırken karşılaştıkları güçlüklerin ortaya konulmasında kullanılması sağlanmalıdır.

3. Taraf Devletler topladıkları istatistiklerin dağıtılması konusunda sorumluluk almalı ve bu verilerin engelli kişiler ve diğerleri için erişilebilir olmasını sağlamalıdır.

Yakın zamanlara kadar engellilik alanında veri ve istatistiklerin yokluğu veya azlığı ve bunların farklı engelli gruplarına mensup bireylerin sayısı ile sınırlı olması, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından ne ölçüde dezavantajlı oldukları gerçeğinin görünür olmasını engellemiştir.

Konunun önemi nedeniyle, istatistik ve veri toplamaya ilişkin düzenleme, Sözleşme'de hemen hak ve özgürlükler listesinin ardında, 31. maddede yer almıştır.

31. maddede açıkça ifade edildiği üzere, toplanacak veri ve istatistiklerin Sözleşme'nin uygulanması için gerekli politikalar ile bu politikaların uygulama araçlarının tespitini sağlayabilecek nitelikte olması gerekmektedir. Bu nedenle, istatistik ve verilerin 'ayrıştırılmış' şekilde toplanması gereklidir. Örneğin, okullaşamamış engelli çocukların cinsiyetleri, engel türleri, şehirde mi, yoksa kırsalda mı yaşadıkları, bu çocukların okullaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasında yol gösterici veriler olacaktır. Bu veriler hangi tedbirlerin alınması gerektiğini ortaya koyacağı gibi, önceliklerin belirlenmesini de kolaylaştıracaktır. Sözleşme, sayısal verilerin yeterli olmayacağından hareketle, bilimsel araştırmalar yapılması hususuna da vurgu yapmıştır. Örneğin eğitime veya çalışma hayatına katılım bakımından cinsiyet bazında önemli bir sayısal fark olduğunu gösteren istatistikler, bu farkın nedenlerine işaret etmediğinden, salt istatistiklere bakarak bu farkın nedenlerinin varsayımlarla tespit edilmesi mümkün olmayacak, istatistiklerin anlamlandırılabilmesini sağlayacak bilimsel araştırmalara da ihtiyaç duyulacaktır.

İstatistik ve veri toplanması bakımından Sözleşme'nin açıkça vurgulamadığı, ancak bu maddede belirtilen amaca ulaşılabilmesi için gerekli bir husus, istatistik ve verilerin yatay ve dikey olarak karşılaştırılabilir şekilde toplanmasıdır. Başka bir ifade ile istatistik ve veriler, aynı dönemde engellilerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan mevzuatın ülkenin her yerinde aynı şekilde uygulanıp uygulanmadığını ve yıllar içerisinde uygulama bakımından ne ölçüde ilerleme kaydedildiğini

ortaya koyabilmelidir. İstatistik ve veriler engellilerin hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından karşılaştıkları sorunların mevzuattan mı yoksa idarenin uygulamalarından mı kaynaklandığını da ortaya koymalıdır. Zira, sorunun varlığına işaret eden veriler sorunun kaynağına ilişkin bir bilgi içermiyorsa, çözüm tedbirlerinin geliştirilmesine katkıları yetersiz olacaktır.

Sözleşme'nin güvence altına aldığı bir hakkı sağlamak için alınan tedbirlerin etkili olup olmadığı, ne ölçüde etkili olduğu ve nasıl daha etkili hale getirilebilecekleri ancak bu şekilde ölçülebilir. Hangi konularda istatistik ve veri toplanması gerektiği konusuna gelince, bunların Sözleşme'nin güvence altına aldığı tüm hak ve özgürlükleri kapsamı gerektiği açıktır.

İstatistik ve veriler özellikle 'aşamalı olarak yerine getirilecek haklar' bakımından oldukça önemlidirler. Bu tür haklar bakımından devletin haktan yararlanmayı sürekli olarak iyileştirme yükümlülüğü vardır. Bu iyileştirme hem niteliğe, hem de niceliğe ilişkin olacaktır. Bu nedenle de, hem nitel, hem de nicel veriler toplanmalıdır.

Eğitim hakkı bu çerçevede örnek olarak verilebilir. İlköğretimin zorunlu ve ücretsiz olmasına rağmen, dünyanın hemen hiçbir ülkesinde %100 okullaşma sağlanamamıştır. Engelli bireylerin okullandırılmasına yönelik olarak sürekli yeni tedbirler alınacak ve sürekli olarak istatistik ve veri toplanacaktır. Bu istatistik ve veriler en azından aşağıdakileri içermelidir:

- İlköğretim çağındaki toplam engelli çocuk sayısı ile okula kayıtlı engelli çocuk sayısını;
- İlköğretime kayıtlı olmayan engelli çocukların cinsiyetlerini, engel türlerini, şehir de mi kırsalda mı yaşadıklarını;
- İlköğretime kayıt olan engelli öğrencilerden kaçının okula devam etmediğini ve bunun nedenlerini;
- İlköğretime devam eden öğrencilerden kaçının ilköğretim diploması alabildiğini;
- İlköğretim diploması alan engelli çocukların ortaöğretime katılım oranını ve katılmayanların neden katılmadıklarını.

Birleşmiş Milletler insan hakları denetim mekanizmaları 'aşamalı olarak yerine getirilecek haklar' bakımından devletlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin izlenmesi konusunda önemli bir aşama kaydetmiş ve çoğu mekanizma

'göstergeler' geliştirmiştir.³² Bu göstergeler sadece uluslararası denetim bakımından değil, devletlerin özdenetimi bakımından da son derece önemlidir. Birleşmiş Milletler sistemini etkili şekilde kullanan sivil toplum örgütleri de göstergeleri yaygın olarak kullanmaktadır.

Sözleşme'nin 31. maddesi istatistik ve veri toplanması ve bu amaçla bilimsel araştırmalar yapılması konusunda sadece bunların içeriğine ilişkin değil; usulî yönlerine ilişkin de yükümlülükler öngörmüştür. Bunlardan ilki, bu tür istatistik ve verilerin toplanması ve bilimsel araştırmalar yapılması sırasında insan hak ve özgürlüklerine ve bu alanlarda geçerli etik kurallara uyulması gerekliliğidir. İkinci olarak bu verilerin işlenmesi, muhafazası, paylaşılması, işlenmesi gibi aşamalar bakımından gerekli hukuki güvencelerin varlığı aranmıştır.

Son olarak, özel hayat hakkına saygı bakımından gerekli tedbirler alınarak, bu istatistik ve verilerin başta engelli bireyler ve onları temsil eden örgütler olmak üzere herkesin erişimine de açık hale getirilmesi gereklidir. Bu son husus öncelikle ilgili Taraf Devlet'in Sözleşme'ye uyum için gösterdiği çabaların verdiği sonuçların görünür kılınması bakımından önemlidir.

Öte yandan, bu alanda izleme yapmak ve engelli bireylerin haklardan yararlanmaları bakımından mevcut durumu ortaya koymak isteyen kişi ve örgütler bakımından da bu tür istatistik ve verilerin erişilebilir olması son derece değerlidir.

2. Uluslararası İşbirliği

Madde 32 - Uluslararası İşbirliği

1. Taraf Devletler bu sözleşmenin amaç ve yükümlülüklerinin yerine getirilmesine yönelik olarak ulusal çabaların desteklenmesi konusunda uluslararası işbirliğinin önemini kabul eder ve teşvik eder. Bu doğrultuda devletlerarası ve devletler düzeyinde, gerektiğinde ilgili uluslararası ve bölgesel örgütler ve sivil toplumla özellikle engellilere yönelik örgütlerle işbirliğini sağlamak üzere gerekli tedbirleri alır. Bu tedbirler diğerlerinin yanı sıra şunları içerir:

32 - Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği 2012 yılı içerisinde insan hakları göstergelerinin nasıl kullanılabileceğine ilişkin bir rehber yayımlamıştır. Human Rights Indicators: A Guide to Measurement and Implementation, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, HR/PUB/12/5. http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2012)

(a) Uluslararası kalkınma programları da dahil olmak üzere uluslararası işbirliğinin, engellileri kapsamasını ve engelliler için erişilebilir olmasını güvence altına almak,

(b) Bilgi, deneyim ve eğitim programları ve iyi uygulamaların değişimi ve paylaşımı aracılığıyla kapasite geliştirmeyi teşvik etmek ve desteklemek,

(c) Araştırma, bilimsel ve teknik bilgiye erişim konularında işbirliğini geliştirmek,

(d) Erişilebilir ve destek sağlayıcı teknolojilere ulaşımın sağlanması aracılığıyla ve teknoloji transferi yoluyla uygun görülen teknik ve ekonomik yardımı sağlamak.

2. Bu Maddenin hükümleri, her taraf devletin mevcut sözleşmenin getirdiği yükümlülükleri yerine getirmesini göz ardı etmez.

İnsan hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik sözleşmeler, Taraf Devletlerin yetki alanlarında, ilgili sözleşmenin konu bakımından kapsamına ilişkin bir rejim kurmayı amaçlarlar. Bu tür sözleşmelere taraf olan devletlerin yegane menfaati, insan hak ve özgürlüklerine yönelik taahhüdün arttığı ve güçlendiği bir dünyanın yaratılmasıdır. Bu nedenle insan hakları sözleşmelerinin kolektif olarak yürütülmesinden bahsetmek mümkündür. Her bir devlet, sadece kendi yetki alanı içerisinde değil, diğer taraf devletlerin yetki alanlarında da sözleşmenin gereklerinin yerine getirilmesine destek olmalıdır. Bu amaçla, insan hakları sözleşmelerinin çoğunda bu dayanışma ve diğer devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlama yükümlülüğü de ifade edilmektedir. Sözleşme'nin 32. maddesinde düzenlenen uluslararası işbirliği, bu söylenenler bağlamında yorumlanmalıdır.

Engelli bireylerin hak ve özgürlüklerden yararlanmaları bakımından, Sözleşme'ye Taraf Devletler arasında farklılıklar vardır. Sözleşme'nin asıl amacı bu farklılıkların azaltılması ve asgari bir standardın sağlanmasıdır. Bu nedenle, iyi örnekler geliştirmiş Taraf Devletlerin bunları diğerlerinin erişimine sunması, insan kaynağı ile engelli bireylerin kullandığı araç-gereçlerin geliştirilmesi konusunda uzmanlık ve deneyim paylaşması bu çerçevede Sözleşme'nin öngördüğü yükümlülükler arasındadır.

Kalkınma programlarının insan haklarına saygıyı esas alması ve özellikle dezavantajlı toplum kesimlerini gözetmesi, uluslararası insan

hakları hukukunun yerleşik kurallarındandır. Buna paralel olarak, kalkınma programları kapsamında sağlanacak mali yardımların engelli bireyleri gözeterek kullanılması koşulu getirilebilir.

Örneğin kalkınma programı ilköğretim alanında desteğe ilişkinse, söz konusu mali desteklerin alınmasının inşa edilecek eğitim kurumlarının fiziksel olarak erişilebilir olması; mikro krediler verilmesine ilişkinse bu kredilerin belli bir oranının engelli bireylerin istihdamını sağlamaya yönelik olarak kullanılması; insan kaynağının geliştirilmesi amacıyla yurtdışına öğrenci veya öğretmen gönderilmesi söz konusuysa bu kişilerin bir kısmının bizzat engelli olması veya engellilerin hakları alanında çalışmaları gibi koşulların ileri sürülmesi, kalkınma desteğinden engellilerin de yararlanmasını sağlayacaktır.

Taraf Devletlerin, Sözleşme'de öngörülen yükümlülüklerin yerine getirilmesinde birbirlerine destek verme yükümlülükleri bulunsa da, aslı olarak bir devletin yetki alanında Sözleşme hükümlerinin yürütülmesi o devletin yükümlülüğüdür. O nedenle herhangi bir Taraf Devlet Sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmemesinin bahanesi olarak uluslararası işbirliğinin bulunmamasını gösteremez ve kendi olanakları çerçevesinde iyi niyetli olarak elinden gelen çabayı gösterdiğini ispat etmek durumundadır.

IV. SÖZLEŞME'NİN ÖNGÖRDÜĞÜ YAPILAR

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Taraf Devletlerin yükümlülüklerini ayrıntılı şekilde düzenledikten sonra, 33 ilâ 40. maddeler arasında Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesi, denetlenmesi ve sürekli olarak geliştirilmesi amacıyla bazı ulusal ve uluslararası yapıların kurulmasını öngörmüştür.

A. Ulusal Yapılar

Madde 33 - Ulusal Uygulama ve Denetim

1. Taraf Devletler kendi örgütlenme biçimlerine uygun olarak mevcut sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili konular için hükümet içinde bir veya daha fazla kilit nokta tahsis eder ve hükümet içinde farklı sektörler ve farklı düzeylerdeki konuyla ilgili faaliyetlerin teşvik edilmesi için koordinasyon mekanizması kurar.

2. Taraf Devletler, kendi bünyeleri içerisinde, işbu Sözleşmeyi teşvik ve temin edip düzeltmek³³ amacıyla kendi yasal ve idari sistemlerine uygun olan ve bir veya daha fazla bağımsız mekanizmayı içeren bir yapı bulundurur veya kurar ve bu yapıyı güçlendirir.

Taraf Devletler bu yapıyı kurarken, insan haklarının teşviki ve korunması için ulusal kurumların statü ve işleyişine ilişkin ilkeleri de göz önünde bulundururlar.

3. Taraf Devletler, başta engelliler ve onları temsil eden kuruluşlar olmak üzere sivil toplumun denetim sürecine tam katılımını sağlar.

Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, bugüne kadar hiçbir uluslararası sözleşmenin yapmadığını yaparak, Sözleşme'nin ulusal düzlemde uygulanmasını sağlayacak ve denetleyecek ulusal mekanizmaları da ana hatlarıyla düzenlemiştir. Burada ikili bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki maddede 'kilit nokta' olarak ifade edilen ve Taraf Devletin farklı alanlardaki çabalarını koordine edecek yapıdır. Burada bakanlıklar arasındaki koordinasyonun ötesine geçerek yasama ve yargı fonksiyonlarını da içine alan bir koordinasyondan bahsedilmektedir.

33. maddenin öngördüğü ikinci yapı, bağımsız bir veya daha fazla denetim mekanizmasını içeren bir yapıdır. Maddenin ikinci paragrafında bu yapının kurulmasında 'insan haklarının teşviki ve korunması

için ulusal kurumların statü ve işleyişine ilişkin ilkeleri'nin göz önünde bulundurulması gerekliliği vurgulanmıştır.

Burada kastedilen 'Paris İlkeleri' olarak adlandırılan ve insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla kurulacak ulusal kurumların statüsüne ve işleyişine ilişkin ilkelerdir.³⁴ Sözleşme, denetim için öngörülen yapının sadece engelli bireylerin haklarına ilişkin yetkilere sahip olması zorunluluğunu öngörmemektedir. Bu nedenle, Taraf Devletin sistemi içerisinde daha genel ve kapsamlı görev ve yetkileri olan insan hakları kurumları varsa, 33. maddede belirtilen denetim ve izleme görevlerinin bu kurum tarafından yerine getirilmesi de söz konusu olabilecektir. 33. maddenin son paragrafı, Sözleşme'nin genel ruhuna oldukça uygun bir yükümlülük öngörmektedir. Buna göre, engelli bireyler ve onları temsil eden sivil toplum örgütleri denetim işlevlerinin yerine getirilmesine müdahil olmakla kalmayacak, onların tam katılımları da sağlanacaktır. Paragrafta 'tam katılım'ın vurgulanmasının nedeni, engelli bireylerin ve onları temsil eden örgütlerin denetim işlevlerine katılımının kağıt üstünde kalmasının yeterli olmayacağını vurgulanması gereğidir. Şu halde, 33. maddede kurulması öngörülen denetim ve izleme yapısında bizzat engelli bireyler ile onları temsil eden örgütlerin bulunması gereklidir. Bu bireylerin ve örgütlerin seçiminde de Paris İlkeleri'nin gözetilmesi ve bağımsız ve tarafsız davranacağından şüphe bulunmayan kişi ve örgütlerin denetim mekanizmalarına katılımının sağlanması gerekir. Bu nedenle ya mevzuat ile Paris İlkeleri'ne uygun yeni bir denetim mekanizması kurulması ya da mevcut mekanizmaların görev ve yetkilerinin Sözleşme'ye paralel olarak genişletilmesi gerekmektedir.

B. Uluslararası Yapılar

1. Engelli Hakları Komitesi

Madde 34 - Engelli Hakları Komitesi

1. İşbu Sözleşmede verilen görevleri yerine getirmek üzere bir Engelli Hakları Komitesi kurulur (bundan sonra 'Komite' olarak adlandırılacaktır).

33 - Sözleşme'nin orijinal metninde "düzeltmek" ifadesi yer almamakta, Sözleşme'nin uygulanmasının "denetlenmesi"nden bahsedilmektedir. Sözleşme'nin yorumlanmasında orijinal metin göz önünde bulundurulmalıdır.

34 - Söz konusu ilkeler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1993'te (Res. 48/134) kabul edilmiştir. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/48/134&Lang=E&Area=RESOLUTION (Erişim tarihi: 01.11.2012).

2. Komite, işbu Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihte 12 uzmandan oluşur. 60 onay veya katılımdan sonra, Komite'nin üye sayısı altı kişi arttırılarak azami üye sayısı olan 18'e ulaşılır.

3. Komite üyeleri kişisel kapasiteleri ölçüsünde çalışmalı ve ahlaki değerleri yüksek, sözleşmenin içerdiği alanlarla ilgili başarıları ve deneyimleri kabul gören kişiler arasından seçilmelidirler. Taraf Devletler, adaylarını belirlerken bu sözleşmenin 4. maddesinin 3. paragrafındaki hükümleri göz önünde bulundurmaya davet edilir.

4. Komite üyeleri Taraf Devletlerce seçilir. Taraf Devletler komite üyelerinin seçiminde eşit coğrafi dağılım, farklı medeniyetlerin ve yasal sistemlerin temsil edilmesi, kadın-erkek temsiline dengeli olması ve engelli uzmanların katılımı hususlarını dikkate alır.

5. Komite üyeleri, Taraf Devletler Konferansı sırasında, Sözleşmeye Taraf Devletlerin vatandaşları arasından belirlediği adaylardan oluşan bir listeden gizli oyla seçilir. Taraf Devlet sayısının 2/3'ünün karar yeter sayısı olduğu bu toplantılarda, en fazla oyu alan ve temsil edilen devletlerin oylarının mutlak çoğunluğuna ulaşan kişiler seçimi kazanırlar.

6. İlk seçim, Sözleşmenin yürürlüğe girişinden itibaren altı ay içinde yapılır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, her seçimden en az dört ay önce Taraf Devletlere yazı göndererek iki ay içinde adaylarını bildirmelerini ister. Genel Sekreter, taraf devletlerce gösterilen ve sözleşmeye uygun olan adayların adlarını alfabetik sıraya göre, kendisini aday gösteren Taraf Devletin adıyla birlikte listeler ve Sözleşmeye taraf devletlere gönderir.

7. Komite üyeleri dört yıllık bir dönem için seçilir. Üyeler, sadece bir dönem daha tekrar seçilebilirler. Ancak, ilk seçimlerde seçilen altı üyenin dönemi iki yıl sonunda biter. Bu altı üye, ilk seçimlerin hemen ardından, bu maddenin 5. paragrafında bahse konu oturum başkanı tarafından kura yöntemiyle belirlenir.

8. Altı yeni üyenin seçimi, bu Maddenin ilgili hükümlerine göre gerçekleştirilen düzenli seçimlerle yapılır.

9. Komite üyelerinden biri ölüm, istifa ya da başka herhangi bir nedenle süresi dolmadan görevinden ayrılırsa, temsil ettiği Taraf Devlet, bu Maddenin ilgili hükümlerinde aranan nitelik ve yeterliliklere sahip bir başka uzmanı atar. Yeni üye kalan süreyi tamamlar.

10. Komite çalışmalarıyla ilgili kurallarını kendisi belirler.

11. Komitenin bu Sözleşmeyle verilen görevlerini etkin olarak yerine getirebilmesini teminen gereksinim duyacağı personel ve diğer ihtiyaçları Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından sağlanır. Ayrıca, Genel Sekreter Komite'yi ilk toplantı için toplar.

12. Bu sözleşme hükümlerine göre kurulan Komitenin üyeleri, Genel Kurulun kararıyla, Birleşmiş Milletler kaynaklarından bir ücret alır. Genel Kurul bu kararı verirken Komite'nin sorumluluklarını dikkate alır.

13. Komite üyeleri, Birleşmiş Milletler misyonlarında görevli uzmanlar olarak Ayrıcalık ve Bağışıklıklar Sözleşmesinin ilgili kısımlarında yer alan imkan, ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanırlar.

Madde 35 - Taraf Devletlerce Sunulacak Raporlar

1. Her Taraf Devlet, Sözleşmenin ilgili Devlet için yürürlüğe girmesinden sonra iki yıl içerisinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla Komiteye Sözleşmenin gereklerinin yerine getirilmesi için alınan önlemler ve kaydedilen gelişmeler hakkında kapsamlı bir rapor sunar.

2. Bundan sonra, Taraf Devletler en az dört yılda bir ve buna ilave olarak zamana bağlı olmaksızın Komitenin talep etmesi durumunda müteakip raporları sunar.

3. Komite, raporların içeriği için başvurulabilecek temel noktaları belirler.

4. Komiteye ilk kapsamlı raporunu sunan bir Taraf Devletin müteakip raporlarının eski bilgileri içermesine gerek yoktur. Taraf Devletler komiteye rapor hazırlarken, açık ve şeffaf bir yöntem izlemeli ve bu sözleşmenin 4. Maddesinin 3 paragrafındaki hükümleri göz önünde bulundurmalıdır.

5. Raporlar, sözleşme yükümlülüklerinin yerine getirilme düzeyini etkileyen güçlükleri ve etkenleri de içerebilir.

Madde 36 - Raporların Değerlendirilmesi

1. Komite, her raporu inceler, varsa önerilerini ve genel yorumlarını da ekleyerek ilgili devlete geri gönderir. Taraf devlet, seçtiği herhangi bir bilgiyle komiteye yanıt verir. Komite, Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin ek bilgileri Taraf Devletlerden isteyebilir.

2. Bir Taraf Devlet, raporunu sunmada kayda değer ölçüde geç kalmışsa Komite, ilgili devlete, raporun sunulması yönünde çağrıda bulunabilir. Bu çağrıyı takip eden üç ay içerisinde söz konusu rapor Komite'ye iletilmezse, Komite sözleşme hükümlerinin bahse konu ülkede yerine getirilmesine yönelik çalışmaların gözden geçirilmesi ihtiyacının ortaya çıktığı yönde bildirimde bulunabilir. Taraf Devlet bu bildirimde söz konusu raporu sunarak yanıt verirse, bu maddenin birinci paragrafının hükümleri uygulanır.

3. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri raporların erişilebilir olmasını sağlar.

4. Taraf Devletler raporlarının, kendi ülkelerindeki kamuoyu için geniş ölçüde erişilebilir olmasını sağlar ve söz konusu raporlara tavsiye ve önerilerin getirilmesini teşvik eder.

5. Komite, uygun gördüğü takdirde, içinde teknik yardım talebi ya da belirtisi bulunan raporları, kendi görüş ve önerileriyle Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşları, fon ve programları ile ilgili diğer kuruluşlara iletebilir.

Madde 37 - Taraf Devletler ve Komite Arasındaki İşbirliği

1. Taraf Devletlerin her biri Komite'yle işbirliği yapmalı ve üyelere görevlerini yerine getirmede yardımcı olmalıdır.

2. Komite, Taraf Devletlerle ilişkisi çerçevesinde, bir devlete sözleşmenin uygulanması için ulusal kapasitesini geliştirici yollar ve araçlar konularında uluslararası işbirliği de dahil sorumluluklar verir.

Madde 38 - Komitenin Diğer Organlarla İlişkisi

Sözleşme hükümlerinin etkin olarak yerine getirilmesinin güçlendirilmesi ve sözleşmenin kapsadığı alanla ilgili uluslararası işbirliğinin teşvik edilmesi açısından:

1. Birleşmiş Milletler'in ihtisas kuruluşları ve diğer organları, sözleşmenin, kendi çalışma alanlarına giren hükümlerinin uygulanmasının incelenmesi sırasında temsil edilmelidir. Komite, uygun görmesi halinde, ihtisas kuruluşları ve diğer organları, bu Sözleşmenin alanlarıyla ilgili hükümlerin nasıl yerine getirileceği hakkında uzman görüşüne başvurmak üzere çağırabilir. Komite, ihtisas kuruluşları ve diğer organlardan, sözleşmenin kendi faaliyet alanlarıyla ilgili uygulamalarına ilişkin rapor sunmalarını isteyebilir.

2. Komite, yetkisini kullanırken, raporlama ilkeleri, önerileri ve genel yorumlarında tutarlılığı sağlayabilmek, yetki ve görev alanlarının çatışmasından kaçınmak açısından, uygun görmesi halinde, uluslararası insan hakları anlaşmalarıyla oluşturulan diğer ilgili organlara danışır.

Madde 39 - Komitenin Raporu

Komite, her iki yılda bir, faaliyetleri hakkında, Genel Kurul ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e rapor sunar. Komite raporunda ayrıca, Taraf Devletlerden alınan bilgiler ve raporların incelenmesi doğrultusunda ortaya çıkan öneri ve genel yorumları da belirtebilir. Bu öneri ve değerlendirmeler, Taraf Devletlerin olabilecek yorumlarıyla birlikte Komite raporunda yer alır.

Sözleşme'nin 34. maddesiyle, Sözleşme hükümlerinin Taraf Devletlerce yerine getirilmesini izlemek ve gerekli hallerde öneri ve tavsiyelerde bulunmak üzere Engelli Hakları Komitesi'nin kurulması öngörülmüştür. Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihte 12 uzmandan oluşan Komite'nin üye sayısı, Sözleşme'ye Taraf Devlet sayısının 60'a ulaşmasından sonra 18'e yükselmiştir. Komite üyeleri Sözleşme'nin düzenlediği alanlarda uzmanlık ve deneyimleri olan kişiler arasından Taraf Devletlerce gösterilen adaylar arasından, yine Taraf Devletlerce seçilirler.

Taraf Devletler adaylarını belirlerken engellileri temsil eden örgütlere de danışmalıdır. Komite'ye üye seçiminde, Birleşmiş Milletler'in tüm organlarında

olduğu üzere kadın-erkek temsiline, üyelerin geldikleri ülkelerin coğrafi dağılımına ve farklı hukuk sistemlerinin temsili hususlarına dikkat edilir. Bunlar yanında çok önemli bir husus, bizzat kendisi engelli olan uzmanların katılımının aday ve üye seçiminde gözetilmesidir. Üyeler Taraf Devletler Konferansı'nda gizli oyla seçilmektedir.

Komite üyeleri dört yıllık bir dönem için seçilirler ve en fazla iki dönem görev yaparlar. Her ne kadar üyeler Taraf Devletlerce aday gösterilseler de, Komite'de kendilerini aday gösteren devletin temsilcisi olarak değil; bağımsız olarak görev yaparlar.

Engelli Hakları Komitesi'nin görevleri iki ayrı başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki Taraf Devletler'in Sözleşme'ye uyumunun değerlendirilmesine ilişkin görevlerdir. Komite bu denetim işlevini çeşitli usullerle yerine getirir. Bu usullerden ilki, Sözleşme'nin 35. maddesi gereğince sunulması gereken Taraf Devlet raporlarının değerlendirilmesidir. Eğer bir Taraf Devlet, Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'e de taraf olmuşsa, o halde söz konusu devlet bakımından bireysel başvurular ile birey grupları tarafından yapılan başvuruların değerlendirilmesi ve soruşturma usulünün işletilmesi de söz konusu olabilecektir.

Komite'nin diğer görevleri ise Sözleşme'nin uygulanması bakımından Taraf Devletler'e yol gösterilmesine ilişkindir. Genel yorumlar yayımlanması, tematik konuların tartışıldığı toplantılar düzenlenmesi ve Sözleşme kapsamına giren konularda beyanlar yayımlanması bu çerçevede değerlendirilebilir.

a. Komite'nin Denetim Görevleri

i. Taraf Devlet Raporlarının İncelenmesi Suretiyle Denetim:

Sözleşme'nin 35. maddesine göre, Taraf Devletler Sözleşme'nin kendileri için yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl içerisinde, Sözleşme'nin gereklerinin yerine getirilmesi için aldıkları tedbirler ve kaydedilen gelişmeler hakkında kapsamlı bir rapor sunmalıdırlar. Bu ilk rapordan sonra Taraf Devletler her dört yılda bir Komite'ye rapor sunarak, Sözleşme'nin uygulanması yönündeki çabalar ile bu çabaların sonuçlarına ilişkin nicel ve nitel bilgileri ortaya koymalıdırlar. Taraf Devlet'in rapor hazırlığı sürecinin saydam ve katılımcı olması gerektiği, özellikle de engellileri temsil eden örgütlerin bu sürece katılımlarının sağlanması gerektiği, Sözleşme'nin 35. maddesinde açıkça

belirtilmiş bir husustur. Komite, Taraf Devletlerin raporlarını hazırlarken yararlanmaları için bir rehber yayınlamıştır.³⁵

Komite'nin Taraf Devlet raporunu değerlendirdiği süreç Sözleşme'nin uygulanmasının sürekli olarak geliştirilmesi yönünde bir diyalog niteliğindedir. O nedenle bu sürecin 'yapıcı bir diyalog' çerçevesinde yürütülmesi ve Taraf Devletlerin Komite'yle işbirliği yapması söz konusudur. Komite, Taraf Devlet raporunun kendisine ulaşmasından sonra, ilgili Devlete hangi oturumda raporun değerlendirileceğini iletir ve hem raporu sözlü olarak sunmaları, hem de raporun Komite'ye gönderilmesinden sonra gerçekleşen gelişmeleri ortaya koymaları için Taraf Devlet'in temsilcilerini davet eder. Komite bir veya daha fazla üyesini 'ülke raportörü' olarak seçer. Bu kişi(ler) söz konusu Taraf Devlet'in bulunduğu coğrafyadan ve o Devlet'in hukuk sistemini bilen kişilerden seçilir.

Ülke raportörü, raporda eksik olan bazı bilgileri, örneğin hiç veya gereğince değinilmemiş meselelere ilişkin bilgiler ile, eksik olan nitel veya nicel verilere işaret eden bir 'sorunlar listesi' (list of issues) taslağı hazırlar. Komite tarafından kabul gören liste Taraf Devlet'e iletilir. Böylelikle, raporda eksik kalmış hususların da tamamlanması sağlanmaya çalışılır. Oturumda, Komite üyeleri Taraf Devlet temsilcilerine raporda eksik olan veya açık olmayan ve talep edilmiş olmasına rağmen Taraf Devletçe tamamlanmamış hususlar hakkında sorular sorabilirler. Taraf Devlet temsilcilerine soruların yanıtlarının hazırlanabilmesi için süre verilir. Taraf Devlet temsilcilerinin kendi ülkelerinde engellilerin insan haklarından yararlanmalarına ilişkin durumun ne olduğunu bilen kişilerden seçilmesi esastır. Taraf Devlet raporlarının değerlendirildiği oturumlar kamuya açıktır. Bu oturumlara özellikle söz konusu Devlet'te faaliyet gösteren ve engellileri temsil eden ulusal ve uluslararası örgütler ile insan hakları örgütlerinin katılımı beklenir. Bu katılma sadece oturumun izlenmesi ile sınırlı değildir.

Sivil toplum örgütleri, Komite'nin Taraf Devlet ülkesinde Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin durumu kapsamlı olarak değerlendirmesini kolaylaştırmak üzere, Komite'ye 'alternatif rapor' da sunabilirler. Sivil toplum raporlarının ilgili oturumdan

35 - Guidelines on treaty-specific document to be submitted by states parties under article 35, paragraph 1, of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, CRPD/C/2/3, 18 Kasım 2009. <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/CRPD-C-2-3.pdf> (Erişim tarihi: 01.11.2012).

en az iki ay önce sunulması gerekir. Komite, yazılı olarak sunulan raporlara dayanarak, güvenilir olduğunu tespit ettiği sivil toplum örgütlerini Taraf Devlet raporunun değerlendirileceği oturuma davet edebilir ve sözlü sunum yapma olanağı tanıyabilir.

Komite ile Taraf Devlet temsilcileri arasında gerçekleşen yapıcı diyalog sürecinin ardından, Komite kapalı bir toplantıda, ülke raportörü tarafından hazırlanan ‘sonuç gözlemleri taslağı’ni tartışır. Komite üyeleri, vatandaşı oldukları devletin raporunun değerlendirilmesi sürecinin hiçbir aşamasına katılamazlar.³⁶

Komite’nin ‘sonuç gözlemleri’ aşağıdaki bölümlerden oluşur ve Taraf Devlet raporu ile Taraf Devlet temsilcilerinden edinilen bilgilerin bir değerlendirmesini ifade eder:

- Giriş,
- Olumlu hususlar,
- Sözleşme’nin uygulanmasını olumsuz yönde etkileyen unsurlar ve güçlükler,
- Endişe verici temel hususlar,
- Öneri ve tavsiyeler.

Sonuç gözlemleri, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin web-sitesinde yayımlanır³⁷ ve Komite’nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Ekonomik ve Sosyal Konsey’e sunduğu raporlara da eklenir.

Komite endişe verici bulduğu hususlar konusunda Taraf Devlet’e ilettiği tavsiyelerinin yerine getirilip getirilmediğini ve bu alanlarda bir gelişme sağlanıp sağlanmadığını izler. Bu amaçla Taraf Devlet’le diyalog yürütmesi için bir raportör de görevlendirebilir.

Taraf Devlet’in, Komite’ye sunduğu raporu, daha sonra bu rapora ek olarak sunulan diğer bilgileri, Komite’nin yayımladığı sonuç gözlemlerini ve bunlara ilişkin olarak Komite’ye ilettiği yanıt niteliğindeki bilgileri kendi resmi dilinde yayınlayarak kamuya açık hale getirmesi de istenen hususlar arasındadır.

ii. Bireysel Başvurular ile Grup Başvuruları:

Sözleşme’de güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin veya ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiasıyla Komite’ye bireysel başvuru veya grup başvurusu yapılabilmesi olanağı Sözleşme’de öngörülmemiştir. Bu husus, Sözleşme ile aynı tarihte Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilmiş olan Sözleşme’ye Ek İhtiyari Protokol ile düzenlenmiştir. Bu nedenle bireysel başvurular ile grup başvuruları, sadece İhtiyari Protokol’e taraf olan devletler bakımından mümkündür (İhtiyari Protokol md. 1(2)). Türkiye 28 Eylül 2009’da İhtiyari Protokol’ü imzalamıştır. Ancak, Kasım 2012 itibarıyla henüz İhtiyari Protokol’ün onay işlemleri tamamlanmadığından, Sözleşme’nin ihlal edildiği iddiasıyla Komite’ye Türkiye’ye karşı başvuru yapılması mümkün değildir.

İhtiyari Protokol, Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmeleri arasında sadece Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ne ilişkin İhtiyari Protokol’de³⁸ öngörülmüş bir olanağı da içermektedir. Buna göre, sadece bireyler tarafından veya onlar adına değil, birey grupları tarafından veya onlar adına da başvuru yapılabilecektir. Burada belirtilen bireyler ve birey grupları engelli bireyler ve birey gruplarıdır. Sözleşme’nin 12. maddesi ‘ehliyet’ konusunda yerleşik paradigmadan tümüyle ayrıldığından, bunun başvuru yapabilecek olan bireylere de etki etmesi kaçınılmazdır. Buna göre, başvuru(lar) ulusal mevzuatları uyarınca ehliyetleri sınırlı veya ehliyetten tümüyle yoksun kişiler dahi olsalar, Komite’ye başvuru yapabileceklerdir.³⁹ Komite aşağıdaki durumların varlığı halinde, yapılan başvuruyu değerlendirmeyecektir (İhtiyari Protokol md. 2):

- Başvurucunun kim olduğu belirtilmemişse,
- Başvuru, başvuru hakkının kötüye kullanılması niteliğinde ise veya Sözleşme hükümleriyle bağlaşıyor (örneğin Sözleşme’de güvence altına alınmamış bir hak veya özgürlüğün ihlali iddia ediliyorsa, ihlal iddiasının engellilikle bir ilgisi bulunmuyorsa, vs.),

36 - Working methods of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities adopted in its fifth session (11-15 April 2011), CRPD/C/5/4, 2 Eylül 2011, para. 9.

37 - Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği’ne ilişkin bilgiler ile Birleşmiş Milletler kapsamındaki tüm insan hakları denetim yapılarına www.ohchr.org sayfasından ulaşılabilir (Erişim tarihi: 01.11.2012).

38 - “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ne ilişkin İhtiyari Protokol,” R.G., 02 Ağustos 2002 – 24834.

39 - Working methods of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities adopted in its fifth session (11-15 April 2011), CRPD/C/5/4, 2 Eylül 2011, para. 69.

- Başvuru daha önce Komite tarafından veya başka bir uluslararası soruşturma veya çözüm çerçevesinde incelenmiş veya incelenmekte ise,

- Başvuru açıkça temelsiz veya yeterli dayanaktan yoksun ise; veya

- Protokol'ün ilgili Taraf Devlet açısından yürürlüğe giriş tarihinden sonra da devam eden olgular hariç, başvuru konusu olan olgular Protokol'ün ilgili Taraf Devlet açısından yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşmiş ise.

Komite, başvuruların yapılmasını kolaylaştırmak amacıyla bir rehber yayınlamıştır.⁴⁰ Bu rehberde tam ve usulüne uygun bir başvurunun içermesi gereken tüm bilgiler sırasıyla yer almaktadır. Eğer başvuru yukarıda sayılan hususlarla malûl değil ise, Komite ihlal iddiasını Taraf Devlet'e iletacaktır. Taraf Devlet'in altı ay içerisinde iddialara ilişkin yanıtlarını ve ihlalin ve/veya sonuçlarının giderilmesi için alınan veya alınması düşünülen tedbirleri Komite'ye iletmesi gerekmektedir (İhtiyari Protokol md. 3). Komite, başvurunun alınmasından sonraki herhangi bir zamanda ve esasa ilişkin bir karar verilmeden önce, iddiaya konu olan ihlalin mağdur ya da mağdurlarının görmesi muhtemel olan, telafisi imkansız zararları önlemek için gerekli olabilecek geçici tedbirleri almayı acilen değerlendirmesini Taraf Devlet'ten talep edebilir (İhtiyari Protokol md. 4(1)).

Geçici tedbir talebi, başvuru veya başvuru temsilcisi tarafından Komite gündemine getirilebileceği gibi, Komite bu hususu resen de değerlendirebilir. Taraf Devlet'ten talep edilen geçici tedbirin niteliği ve kapsamı açıkça belirtilmelidir.

Komite, bireyler veya birey grupları tarafından veya onlar adına yapılan bu başvuruları kapalı oturumlarda değerlendirir. Aleyhinde başvuru yapılan Taraf Devlet'in vatandaşı olan Komite üyesi, Taraf Devlet raporlarının değerlendirilmesinde olduğu gibi, ihlal iddialarını içeren başvuruların değerlendirilmesine de katılamaz.

Komite, değerlendirmesini tamamladıktan sonra başvurunun esasına ilişkin görüşleri ile tavsiyelerini Taraf Devlet ile başvurucuya iletir. Komite, Taraf Devlet'in başvuruya ilişkin görüş ve tavsiyelerini yerine getirip getirmediğini izlemek üzere üyeleri

40 - Revised guidelines for submission of communications to the Committee on the Rights of Persons with Disabilities under the Optional Protocol to the Convention adopted by the Committee on the Rights of Persons with Disabilities, CRPD/C/5/3/Rev.1, 5 Haziran 2012. Rehber <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx> adresinden ulaşılabilir (Erişim tarihi: 01.11.2012).

arasından bir Özel Raportör tayin edebilir. Özel Raportör, Taraf Devlet'in ihlali veya ihlalin sonuçlarını ortadan kaldırmak için alması gereken tedbirleri almadığını tespit ederse, bu hususu Komite'ye bildirir ve Komite'ye gelişmeleri raporlamaya devam eder.⁴¹ Komite Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e sunduğu raporlarda, tavsiyelerine uymayan ve tespit edilmiş olan hak ihlalleri karşısında gerekli tedbirleri almayan Taraf Devletlerin durumuna da yer verecektir.

iii. Soruşturma:

İhtiyari Protokol'ün Komite'ye verdiği bir diğer yetki 'soruşturma' yetkisidir. Ancak, İhtiyari Protokol'e taraf bir Devlet, Protokol'ün imzalanması veya onaylanması sürecinde Komite'nin soruşturma yetkisini tanımadığını beyan edebilir (İhtiyari Protokol md.8). Soruşturma usulüne iki ilke hâkimdir: işbirliği ve gizlilik. Buna göre, Komite Taraf Devlet'in Sözleşme'de güvence altına alınan hakları ağır ve sistematik biçimde ihlal ettiği yönünde güvenilir bir bilgi aldığı takdirde Taraf Devlet'i bu konuda elde edilen bilginin değerlendirilmesine ilişkin işbirliğine ve bu amaçla söz konusu ihlallere işaret eden bilgilerle ilgili gözlemlerini iletmeye davet edecektir (İhtiyari Protokol md. 6(1)). Komite, Taraf Devlet'in sunduğu gözlemleri ve güvenilir kaynaklardan edinilen diğer bilgileri değerlendirerek, bir veya birden fazla üyesini bir soruşturma yürütmek ve acilen Komite'ye raporlamakla görevlendirebilir.

Soruşturma sürecinde, ilgili Taraf Devlet'in ülkesinin ziyaret edilmesi de söz konusu olabilir. Ancak bu ziyaret, Taraf Devlet'in rızası olmaksızın gerçekleştirilemez (İhtiyari Protokol md. 6(2)).

Komite, soruşturma sürecinde edinilen bilgilerin değerlendirilmesinin ardından, görüşlerini ve varsa yorum ve tavsiyelerini Taraf Devlet'e iletacaktır. Taraf Devlet'in altı aylık bir süre içerisinde Komite'ye bu hususlara ilişkin bir yanıt vermesi gerekir (İhtiyari Protokol md.6(4)). Komite, Taraf Devlet'in konuya ilişkin olarak aldığı tedbirleri Sözleşme'nin 35. maddesi gereğince sunulan Taraf Devlet raporuna dahil etmesini isteyebileceği gibi, altı aylık sürenin bitiminde Taraf Devlet'in soruşturmaya konu edilen ağır ve sistematik ihlalleri ve bunların sonuçlarını gidermek için aldığı tedbirlere ilişkin bilgi sunmasını da isteyebilir.

41 - Working methods of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities adopted in its fifth session (11-15 April 2011), CRPD/C/5/4, 2 Eylül 2011, para. 76.

b. Komite'nin Taraf Devletlere Yol**Göstermeye Yönelik Çabaları***i. Genel Yorumlar:*⁴²

Genel yorumlar, Sözleşme'nin uygulanması bakımından Taraf Devletlere yol göstermeyi amaçlayan beyanlardır. Bu nedenle genel yorumlar Sözleşme kapsamındaki herhangi bir konuya ilişkin olabilir. Bu çerçevede örneğin, Sözleşme'de korunan bir hakkın kapsamını açıklamaya yönelebileceği gibi, Taraf Devletlerin Sözleşme'yi hangi araçlarla uygulaması gerektiğine veya istatistiklerin nasıl toplanması gerektiğine ilişkin de olabilir. Başka bir ifade ile, Sözleşme'nin esasına ilişkin olabileceği gibi, usuli meselelere açıklık getirmeyi de amaçlayabilir. Ancak, genel yorumların nihai olarak tek bir amacı vardır; o da Sözleşme'nin Taraf Devletler'de yeknesak olarak uygulanmasının sağlanmasıdır. 2012 yılı Kasım ayı itibariyle Komite tarafından henüz hiçbir genel yorum yayımlanmamış olmakla birlikte, biri erişilebilirlik, diğeri Sözleşme'nin en tartışmalı maddelerinden biri olan 12. madde hakkında olmak üzere iki genel yorum hazırlanmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

*ii. Genel veya Tematik Konuların**Tartışılmasına Hasredilmiş Günler:*⁴³

Komite, Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin meselelerin tartışılması amacıyla oturuma tahsis edilmiş günlerden birini genel veya tematik bir konunun tartışılmasına ayırabilir. Bu husus, söz konusu tartışmanın yapılacağı tarihten iki ay önce Komite'nin web-sitesinde duyurulur. Bu tartışmalar kamuya açıktır. Özellikle Taraf Devlet temsilcilerinin, Birleşmiş Milletler'in çeşitli kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin, ulusal insan hakları kurumları ile meslek örgütlerinin, akademisyenlerin, gençlerin ve ilgili diğer kesimlerin katılması beklenir.

Bu tartışmalar, genel yorumların hazırlanması sürecini de kolaylaştıran bir işleve sahiptirler. Nitekim 2012 yılı sonuna kadar bu nitelikte iki tartışma toplantısı düzenlenmiştir ve bu toplantılar, hazırlanmakta olan genel yorumlar ile aynı konulara ilişkindir. 21 Ekim 2009 tarihinde Sözleşme'nin 12. maddesine ilişkin; 7 Ekim 2010 tarihinde ise erişilebilirlik konusuna ilişkin bir tartışma toplantısı yapılmıştır.

42 - Working methods of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities adopted in its fifth session (11-15 April 2011), CRPD/C/5/4, 2 Eylül 2011, para. 54-57.

43 - Working methods of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities adopted in its fifth session (11-15 April 2011), CRPD/C/5/4, 2 Eylül 2011, para. 58-63.

iii. Beyanlar

Komite, Taraf Devletlerin Sözleşme'yi yorumlamalarını ve uygulamalarını kolaylaştırmak amacıyla bazı olaylar veya gelişmeler hakkında beyanda bulunabilir ve bunlar karşısındaki pozisyonunu açıklayabilir.

2. Taraf Devletler Konferansı:

Sözleşme, Taraf Devletler'in belli dönemlerde bir araya gelerek, uygulamaya ilişkin hususları tartışmalarını öngörmektedir. Buradaki amaç Devletler arasındaki işbirliği olanaklarının artırılması ve sorunlu alanlara birlikte çözüm bulunmasının sağlanmasıdır. Taraf Devlet temsilcilerinin bir araya geldiği bu toplantılar, bilgi ve deneyimler ile iyi örneklerin paylaşılması bakımından da önemli bir fırsat yaratmaktadır.

V. SONUÇ

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, tüm uluslararası insan hakları sözleşmeleri gibi, insan onuruna yaraşır bir yaşamı güvence altına almayı amaçlamaktadır. Engelli bireyler bakımından bu amacın gerçekleştirilmesi, Taraf Devletlerin yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinde, Sözleşme hükümlerini gözetmelerini ve Sözleşme'nin üzerine inşa edildiği paradigma değişikliğini benimsemelerini gerektirmektedir. Sözleşme'nin ruhuna ve amacına uygun olarak uygulanması, engelli bireyleri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecek her türlü mevzuat, eylem veya işlemin müzakeresine, planlanmasına, uygulanmasına, denetlenmesine ve gözden geçirilmesine, bizzat engelli bireylerin veya onları temsil eden örgütlerin temsilcilerinin katılımını gerektirmektedir. Zira, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanabilmeleri, öncelikle kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olabilmelerine bağlıdır. Şu halde, kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerinin yürütülmesinde, engelli bireylere etkin şekilde danışılması, onların deneyimleriyle edindikleri uzmanlıktan yararlanılması Sözleşme'ye uyumun asli güvencelerindedir.

